

HA 1.791

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR HIRLAPTÁRA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

34-35.évf. 1924-1925.

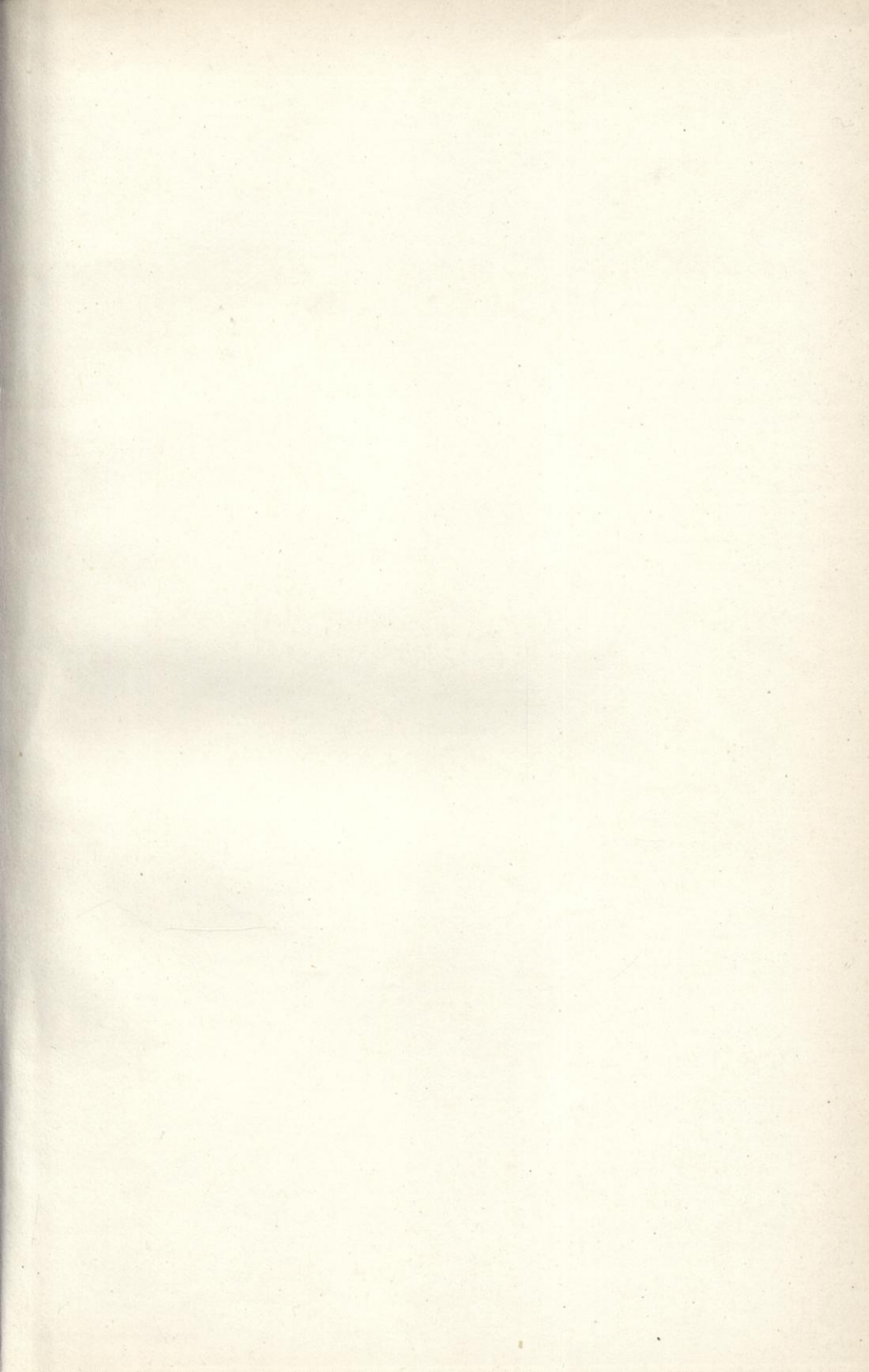
1924: 1/2-3/4.füz.
bor.,cl.,tj.,mut.

1925: 1/2-3/4.füz.
bor.,cl.,tj.,mut.

Teljes

Fv.

Dné.

QSZK 14
HA 1.791

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

HARMINCNEGYEDIK ÉVFOLYAM

749

I—II. FÜZET

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1924

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Solymossy Sándor</i> : A Toldi-monda keletkezése.....	1
<i>Kastner Jenő</i> : Faludi Ferenc olasz versformái	19
<i>Császár Elemér</i> : A negyvenes évek kritikai munkássága. III. közl....	28

ADATTÁR.

Régi magyar írók kiadatlan levelei. <i>Badics Ferenc</i> től....	37
Újabb adatok Verseghy költői és zeneszerzői *működéséhez. <i>Major Ervint</i> től.....	46
Dugonics mint tanár. <i>Rakodczay Pál</i> től.....	49
Kisfaludy Sándor kiadatlan kéziratai. Közli: <i>Gálos Rezső</i>	52
Kikkel együtt nézte meg Petőfi a sárosi vár romjait? <i>Gulyás József</i> től	59

KÖNYVISMERTETÉS.

Beöthy Zsolt: Romemlékek. I—II. k. <i>Hartmann János</i> tól... ..	60
Riedl Frigyes: Petőfi Sándor. <i>Zlinszky Aladár</i> tól	64
Balassa Bálint minden munkái. <i>Kocsis Lénárd</i> tól....	66
Ady Lajos: Ady Endre. <i>Gálos Rezső</i> től.....	68
Balogh Károly: Madách Imre otthona. <i>Mitrovics Gyula</i> tól.....	69
Madách: Az ember tragédiája. <i>K. K. J.</i> től.....	70

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1923-ik évről. <i>Hellebrant Árpád</i> tól.....	72
--	----

MEGJELENT

és a M. T. Akadémia könyvkiadóhivatalában kapható:

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND

Írta:

PAPP FERENC.

Két kötet.

BUDAPEST, 1922., 1923. 8-r. 454, 585. l.

Ára füzve 40,000 K.

A szerkesztésért felelős:

CSÁSZÁR ELEMÉR. (BUDAPEST, I., PAULER-U. 4.)

HA 1.791

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

HARMINCNEGYEDIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1924

Pallas részvénytársaság nyomdája, Budapest V., Honvéd-utca 10
Felelős vezető: Tiringér Károly műszaki igazgató.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK ÉS ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Császár Elemér</i> : A negyvenes évek kritikai munkássága	28, 97
<i>Kastner Jenő</i> : Faludi Ferenc olasz versformái.....	19
<i>Solymossy Sándor</i> : A Toldi-monda keletkezése	1, 81

ADATTÁR.

Adalékok a Balassa-irodalomhoz. *Harsányi Istvántól*:

I. Balassa Bálint Istenes énekeinek függelékében közölt két ének szerzője.....	131
II. Mire bánkódol, oh te én szívem kezdetű ének forrása	132
Arany egyik verséhez. <i>Gulyás Józseftől</i>	135
Bajza József kiadatlan forradalmi költeményei. <i>Badics Ferentől</i>	111
A Debreceni-kódex két példája. <i>Timár Kálmántól</i>	134
Dugonics mint tanár. <i>Rakodczay Páltól</i>	49
Isméretlen Tompa-versek. <i>Császár Elemértől</i>	130
Kikkel együtt nézte meg Petőfi a sárosi vár romjait? <i>Gulyás Józseftől</i>	59
Kisfaludy Sándor kiadatlan kéziratai. Közli <i>Gálos Rezső</i>	52, 117
A magyar Szép Magelona kora. <i>Gulyás Józseftől</i>	135
Régi magyar írók kiadatlan levelei. <i>Badics Ferentől</i>	37
Újabb adatok Verseghy költői és zeneszerzői működéséhez. <i>Major Ervintől</i>	46

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Ady Lajos: Ady Endre. <i>Gálos Rezsőtől</i>	68
Balassa Bálint minden munkái. <i>Kocsis Lénárdtól</i>	66
Balogh Károly: Madách Imre otthona. <i>Mitrovics Gyulától</i>	69
Beöthy Zsolt: Romemlékek. <i>Hartmann Jánostól</i>	60
Kiss Géza, Hegyaljai: Arva Bethlen Kata. <i>Harsányi Istvántól</i>	140
Madách: Az ember tragédiája. <i>K. K. J.-től</i>	70

Mitrovics Gyula: Az egység és sokféleség esztétikai elve «Az Ember Tragédiájá»-ban. <i>Tolnai Vilmostól</i>	Lap 137
Riedl Frigyes: <i>Petőfi Sándor. Zlinszky Aladártól</i>	64
Szinnyei Ferenc: Kemény Zsigmond munkássága a szabadságharcig. (GR.)-től	143
Szinnyei Ferenc: Kármán József és az Uránia névtelenjei. <i>Császár Elemértől</i>	144
Timár Kálmán: Prémontrei kódexek. <i>Gálos Rezsőtől</i>	141
Zlinszky Aladár: Klasszicizmus és romanticizmus. <i>Papp Ferentől</i> ...	136
Zulawski Andor: Irás Adyról. <i>Kocsis Lénárdtól</i>	139

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1923-ik évről. <i>Hellebrant Árpádtól</i>	72
Az 1924-ik évről. <i>U.-attól</i>	145
Helyreigazítás. A szerkesztőtől	110

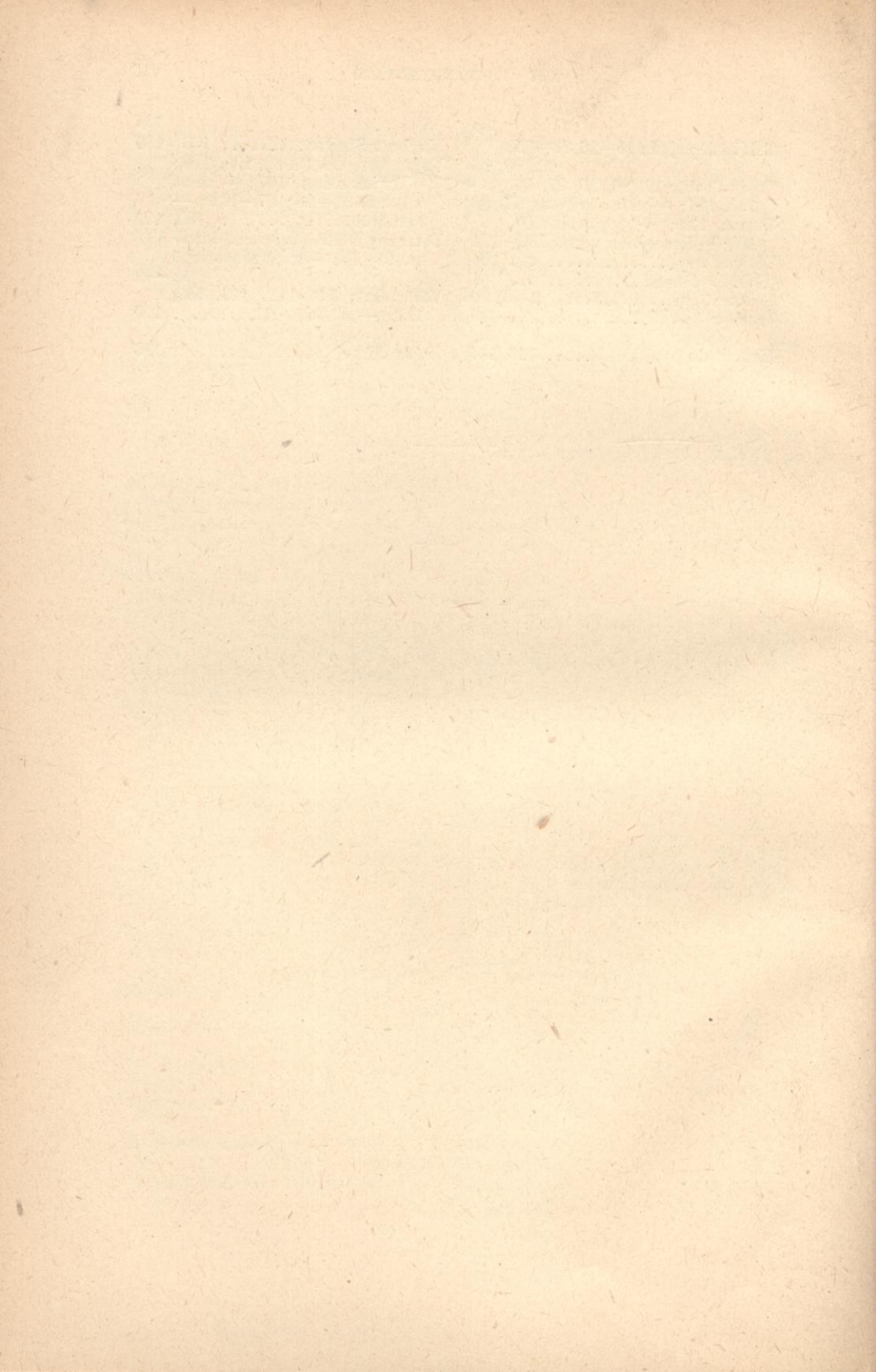
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap
Ábrányi E. <i>Omode Pál</i>	104
Ady Endre 139; — élete... 68—69	
Angyal Dávid	53, 64
Arany 62, 106, 113, 137; — <i>Toldi</i> 106, 107; — <i>Toldi-tril.</i> 84—85.	
<i>Vén gulyás</i>	135
Bajza 28, 30, 86, 52, 102; — a szabadságharc alatt és után 111—114; — kiadatlan költe- ményei	111—117
Balassa Bálint 135; — művei 66—68; — adalékok a Balassa- irodalomhoz	131—134
Balassa Bálint gr.	67
Balogh István naplója.....	49—51
Bárany Ágoston	39—41
<i>Bécsi-kódex</i>	141—143
Bédier	1, 82, 86, 87, 91
Bél Mátyás	85
Beöthy Zsolt '64; — <i>Romemlé-</i> <i>kek</i>	60—64
Bethlen Kata élete és munkái 140, 141	
Bethlen Miklós	140
Birkás Géza	1, 2
Boccaccio	90
Calderon drámái	35
chanson de geste-ek 4—7, 12, 86, 90, 91, 93, 96	
<i>Chevalerie Ogier de Danemarche</i> 4, 12—18, 87—90	
<i>Chronicon Novaliciense</i>	17, 18
<i>Cid</i> -énekek	9—12, 87, 90
ciszterci-rend mint mondanaköz- vetítő	93—96
<i>Conversio Othgerii</i>	17—18
Cordara, <i>Cesare</i>	20
Czakó 105; — <i>János lovag</i> 97; — <i>Kalmár</i> 98; — <i>Könnymé-</i> <i>lők</i>	104
Császár Elemér	19, 20, 49, 53
Császár Ferenc	108—109
Csokonai	137

	Lap
Csombor Márton, Szepsi, két éneke	131
Deák Ferenc	112
<i>Debreceni-kódex</i> két példája... 134	
Degré Alajos	105
Décsi Lajos	131—135
Discipulus, <i>Promptuarium</i>	134
Dobrossy István	107—109
Dugonics 85; — mint tanár 49—51	
Eckhardt Sándor	66
Eötvös József	106, 137
Erdélyi János 29, 30, 101, 105, 106, 109; — <i>Népdalok és mon-</i> <i>dák</i>	108
Erdélyi Pál	66
Fabliau-k	91
Faludi, <i>Caesar</i> 20, 26; — <i>Clo-</i> <i>rinda</i> 22—27; — <i>verstormái</i> 19—27	
Fáy András kiadatlan levelei 39—41, 44—46	
Ferenczi Zoltán	109
Finta Károly, <i>A néger</i>	103, 104
Földváry József éneke	133
francia drámák elleni harc. 30—32	
Garay	28, 29, 110
Goethe, <i>Faust</i>	137
Golub Vilmos	101
Gorove, <i>Érdemes kalmár</i>	55
Gottfried v. Strassburg, <i>Tristan</i> 2	
Görgey Arthur	113
Gubody János	135
<i>Guy of Warwick</i>	2
Gyulai Pál	49, 61, 65
Haller, Albrecht v.	46
Haydn	46, 47
Heine	33, 34
Henszlmann Imre 29, 30, 82, 33, 105, 106, 109, 110	
<i>Heros Sinensis</i>	22, 23

	Lap		Lap
Herczeg Ferenc.....	140	Molière.....	101
«Holmgang»-ok.....	1, 2	<i>Montage Guillaume</i>	81, 88, 90
Horváth János.....	100	<i>Müncheni-kódex</i>	141—143
Horváth Lázár, P. <i>Kaleidoszkop</i>	107	Nagy Ignác.....	108
K. Horváth Zs. <i>Háziorvos</i>	104	Neckam, Alexander.....	17
Hugó Károly 97; <i>Bankár és báró</i>		Négyesy László.....	25
98—99; — <i>Brutus</i>	98	Neumann, Caspar.....	140
Hugo, Victor 30, 102, 103; —			
<i>Ruy Blas</i>	103	Obernyik <i>Nötelen férj</i> 103; —	
Ilosvai, Toldi 1, 7, 8, 82, 89—90,		mint kritikus.....	101
94—96, 135			
Ipolyi Arnold.....	15, 83	Pap János, Szathmári.....	140
Jókai Mór.....	106, 137	Parcival-típus.....	3—6, 90
jongleurök.....	91	<i>Pèlerinage de Charlemagne</i>	6
Jósika Miklós.....	106, 137	Petőfi 33, 64—65, 100—101, 106—	
		109, 137; a sárosi várban... 59	
Karácsonyi János.....	2, 96	Ponsard, <i>Lucretia</i>	29, 110
Karlamagnus-Saga.....	82	<i>Pray-kódex</i>	142
Kármán 137; — munkái..	143, 144	premontrei kódexek.....	141—143
Katona József <i>Bankja</i>	98—100	premontrei rend mint monda-	
Kazinczy Ferenc.....	61	közvetítő.....	93—96
Kelmenfy László. <i>Meghasonlott</i>			
<i>kedély</i>	107	Rainouard.....	2
Kemény Zsigmond 71, 106, 137;		Rájniz József.....	19
— költői munkássága 48 előtt	143	Regélő Pesti Divatlap 28—36,	
Kendey Géza, <i>Testvérek</i> ... 103,	104	97—110	
Kisfaludy Károly 137; — hatása		Riedl Frigyes 1, 2, 8; — Petőfi-	
K. Sándorra.....	55	ről.....	64—65
Kisfaludy Sándor 137; — <i>Dárdai</i>		roman courtois.....	3—5
<i>ház</i> 50—56; — <i>Gyula szerelme</i>		romanticizmus.....	136, 137
126—128; — <i>Megbosszult hit-</i>			
<i>szegő</i> 125—126; — <i>Párosodó</i>		Sachs, Hans.....	133
<i>ifjúság</i> 56—59, 117—123; —		Schiller drámái.....	101
<i>Somló</i> 123—125; — kiadatlan		Sermones dominicales.....	142
levele 39; — és Gorove 55;		Shakespeare.....	30, 35, 101
— Kisfaludy K. hatása.....	55	Sík Sándor.....	19, 22
klasszicizmus.....	136, 137	Simon Pál.....	42—44
Kossuth.....	112, 113	Soulié, <i>Az örült gyermeke</i>	34
Kotzebue.....	55	Steffan J. A. (zeneszerző)... 46—48	
Kovács Pál.....	105	Szemere Bertalan.....	113
Kozma Andor, <i>Második fehér ló</i>	83	Szemere Pál.....	45
Kölcey 19, 137; — kiadatlan		<i>Szép Magelona</i> kora.....	135
levelei.....	42—44	Szigligeti 97, 105, 106, 137; —	
kritika, magyar a 40-es években		<i>Csikós</i> 104, 105; — <i>Mátyás</i>	
28—36, 97—110		<i>fia</i> 98; — <i>Színész</i> 103; —	
Kúthy, <i>Hazai rejtelmek</i>	108	<i>Zách</i> 104; — <i>Zsidó</i>	97
<i>Les Narbonnais</i>	6	Szilády Áron.....	66, 67, 135, 142
lovagepika.....	3	Szily Kálmán.....	142
lovagregények.....	12	Szinéri (a Pesti Divatlap kriti-	
		kusa).....	102—105
Madách Imre, <i>Ember trag.</i> 70—71,		Szvorényi József.....	44—46
137—139; — otthona....	69—70		
Mephisto (a Regélő kritikusa) 31—32		Taine.....	64, 65
Metastasio.....	21—27	Takáts József, P.....	39
		Takáts Sándor.....	66, 67
		Toldi-monda.....	1—18, 81—96

	Lap		Lap
Toldi a nép ajkán 15—16, 83—85,		Vachott Sándor	108—109
89, 90, 96		Vahot Imre 28, 30, 32, 105, 106;	
Toldy Ferenc 19, 20, 25, 27, 63,		— <i>Eljén a hon!</i> 107; — mint	
102, 114; — mint kritikus 97, 98		kritikus 33—36; 97—101; —	
Tompa 113; — népregéi 107,		Petőfiről	100, 101
108; — ismeretlen versei 130—131		Verseghy költeményeinek forrá-	
Tóth Lőrinc	106	sai 46—48; — mint zeneszerző	
<i>Tristan et Iseut</i>	1	45—49	
Tristan-típus	3—6, 90	Vörösmarty 33, 112, 113, 130,	
Trostler József	19	137; — a <i>Bánk</i> -ról	100
Uránia dolgozótársai	143, 144	Zalár József	113

A TOLDI-MONDA KELETKEZÉSE.¹

Toldi-mondánk eredetéről szóló elméletek és magyarázatok immár több mint félévszázados multa tekinthetnek vissza. Ezalatt róla a hozzávetéseknek tekintélyes sora támadt. Meszsze vezetne minden korábbi magyarázat taglalásába bocsátkoznunk; nagyobb és újabb irodalomtörténetek (pld. Pintér Jenő, II. k. 108—110.) vagy bibliografiai összeállítások (Gulyás Pálé az Irod. tört. 1917. évfolyamában) lelkiismeretesen beszámolnak velük. Lényegében két felfogás küzdött egymással legújabb időkig: egyik eredeti honi terméknek vitatta a monda epizódjait, a másik idegen külföldi hatásokat látott bennük. Akkoriban még a folklornak és tárgytörténetnek, e két aránylag új keletű tudománynak módszeres összevetései úgyszólván bölcsőkorukat élték; nem csoda, ha távoleső, nem döntő érvényű hasonlóságok nyomán indultak, s az egész hagyományos csoportot felölelő *egységes* szempont nélkül keletkezett a magyarázatok legtöbbször.

Az első biztos kapcsolatot Riedl Frigyes vette észre, aki az ú. n. «szigeti párbajnak» és benne a csónak-elbocsátás motívumának (Ilosvainál: 117—160. verssor) hasonmására ismert az ó-francia Tristan-eposzokban (L. *Egyetemi előadásai*. 1907. II. k. 44—46.)

Riedl a kérdéssel röviden végez s forrás gyanánt csupán Bédier modern Tristan-rekonstrukcióját használja (*Le roman de Tristan et Iseut*. Traduit et restauré... Paris, 1902. 82. — v. ö. Ethnogr. 1921. 128—130.); de már ez alapon is megállapíthatónak véli: «Mindezek olyan jellemző és feltűnő hasonlóságok, hogy itt határozott kapcsolatról és összefüggésről van szó.» Birkás Géza erre Toldi-értekezésében (l. alább) figyelmeztetett Gaston Paris egy helyére (Romania, XIII. 615.), ahol a középkor hasonló szigeti párviadairól azt a megjegyzést teszi, hogy ezek Európa-szerte szokásosak voltak s a skandináv emlékekben «Holmgang» a nevük, ami «szigetre menést», de egyúttal párviadalt is jelentett. Ilyet említ már Galfried of Monmouth krónikás (X. sz. vége) Artur brit királyról, sűrűn előfordul Saxo Grammaticusnál, stb. Riedl nézetét ez a több helyről jövő felbukkanás megingatta

¹ Kivonatossan mint *akadémiai székfoglaló* került bemutatásra még 1920 jan. 5-én. Az összevetésekhez szükséges néhány kéziratos ó-francia szöveg megszerzésének nehézségei mostanáig késleltették a megjelenést.

s első idevágó értekezésében (Ethnographia, 1918. 2.) magam is kétesnek állítottam a közvetlen átvétel megállapítható voltát. Azóta tüzetesebb vizsgálat után kiderült, hogy a Holmgangok legtöbbjében csónak-elhocsátás s a velejáró talpraesett felelet («Itt egyikünk meghal; a győztesnek pedig elég egy csónak!») *hiányzik*. E két mozzanat kizáróan a Tristan-eposzok tulajdona. Még ezek közül is néhány átírás nem tud róla, de bizonyosan benn volt a *Bérol*-féle régiebb (XII. sz. első fele) és a *Thomas* újabb (XII. sz. vége) francia verses szövegezésében. A két eposzból apró töredékek maradtak csupán, s ezek nem a Morholttal vívott szigeti párharcra vonatkoznak, de hogy eredetileg ez is megvolt bennök, bizonyítja a belőlök kivonatolt norvég *Tristramsaga* (1240 körül; Hakon király utasítására készíttette Bernát szerzetes; l. Kölbing kiad. XV. l.), amely fenntartotta, hasonlóképen a Thomasból vett német átköltés: Gottfried v. Strassburg híres lovag-eposza *Tristan und Isolde* is, ahol a 6795—6809. verssorok szólnak róla. Álljanak itt utóbbinak leglényegesebb sorai bizonyásául:

...und also er ūz ze stade gestiez
sîn schlifflein er fliezen liez...

— «...umbe waz
hâst dû dîn schif sus lâzen gân?»
«daz hân ich umbe daz getân:

hie ist ein schif und zwêne man...
daz aber benamen ir einer ie

ûf disem werde tût beliget,
sô hât ouch jener, der dâ gesiget,
an disem einem schiffe genouc.»

Vagyis: És amint ő (Tristan) partot ért, csónakját úszni engedé... «Miért engedted el hajódat?» (kérdi ellenfele Morholt.) «Ezt én azért tettem: Itt (most) egy hajó van és két ember... De minthogy a kettő közül itt egyikünk holtan fog maradni, úgy annak, aki győzni fog, elég lesz ez az egy hajó.» — A teljes motívum ezek szerint *csak* Tristan-szerkezetekben és a mi Toldinkban mutatható ki. Kívülök a középkor gazdag irodalmában egyetlen azonos hely van még: a középgangol *Guy of Warwick* hősi énekeknek az a változata, mely a Colbronde óriással történt mérközést énekl meg. (l. Ethnogr. 1917. 10. 2. jegyz.) De viszont erről a Sir Guy hősről ki van mutatva, hogy a róla szóló minstrel-énekek és régi balladák tartalmilag mind ó-francia és breton chanson de geste-ekre mennek vissza. (L. A. H. Billings: *A Guide to the middle-english metrical romances*, Yale Studies IX. 85. s köv. lk.) A Guy-énekek ilyképen a mi Toldi-epizódjainak mintegy angol megfelelői; ezek is, azok is az ó-francia eposzköltés visszhangjai.

Riedl után Birkás Géza a francia gesta-eposzok egyik XII. századi vasgyúró alakjában, az esetlen Rainouardban vélt Toldi eredeti képmására ismerni (Ethnogr. 1912. 226.) Nézete szerint a Rainouard-epizódok olasz átdolgozása került el hozzánk délszláv igricek közvetítésével. Vélekedéséhez Karácsonyi János fűzött néhány értékes megjegyzést (u. o. 321—25.), felvetve annak az eshetőségnek megfontolandó voltát, vajon nem hozhatták-e a kétségtelenül közel rokonnak mutakozó mondarészleteket az annak idején (XII. sz. közepétől) hozzánk telepedett francia ciszterciták és premontreiek magukkal? A kapcsolat így természetesebb, érthetőbb, mint a balkáni guzlárok közvetítése mindaddig, míg ott e mondák világosan ki

nem mutathatók, aminthogy eddig nyomuk sincs, legalább is kétségesnek mutatkozik.

Magam két előző értekezésben szoltam a problémához (Ethnogr. 1913. 374., 1918. 1—24 l., v. ö. 1019. 100 l.), több kisebb-nagyobb jelentőségű francia megfelelően kívül arra utalva, hogy Toldi ifjúkora azonos mondatípus Parcival ifjúságával; nem ugyan a közismert Crestien de Troyes-féle fejlett műirodalmi feldolgozással (*Le conte du Graal*) s ugyancsak nem a Wolfram von Eschenbach átírásából ismert Kyot (Guyot)-féle variánszal, hanem azzal a kikövetkeztethető *primaire* szerkezettel, amelynek még a *chanson de geste*-ek korában kellett mondai alakot öltenie s ma már csak messze elágazott típus-törédékeiből rekonstruálható. E törédékrészek következő oldalági feldolgozásokban találhatók meg: *Syr Percivelle* középagangol minstrel-énekekben, a XII. sz.-i francia *Lai de Tyolet*-ben, a XIV. sz.-i olasz *Carduinoban*, a *Le bel inconnu* *trouvère*-eposzban és az ó-wales (kymr) nyelvű prózai mesében *Peredur ab Efraweról*. Ezek között is, nézetem szerint, ami magyar változatunk a Parcival-típusnak egyik legprimitívebb s így tárgy történeti szempontból legfigyelemreméltóbb formáját őrizte meg.¹ — A monda alaptípusa szemelláthatóan következő motívumokból állott egykor össze: 1. A retentő erejű ifjú távol az udvartól özvegy anyja mellett nő fel paraszti környezetben. 2. Suhanc korában találkozik utat kérő lovasokkal. Elhatározza, hogy ő is lovag lesz s elindul a királyi udvarba. 3. Útjában gyászruhás nővel találkozik, kinek megígéri, hogy a halottért bosszút áll annak legyőzőjén. 4. A király székhelyére érve, egy az udvarral ellenséges, félelmes lovagot legyőz. 5. Mire a király őt lovaggá üti és környezetébe felveszi.² E kezdetleges történethez idővel, a számos átköltés alatt sok más epikus elem, epizód, esemény szál fűződött, úgyhogy a nagy Parcival-eposzok (*Crestien* és *Guyot*) gazdag lombszövedékkel átfonva, alig sejtetik az egykori alapvázat. Mindazáltal kétségtelen, hogy ezeken is észrevehető az egyezés a Toldi elejének esemény sorával.

A Tristan- és Parcival-megfelelések annak idején arra vezettek, hogy írásaimban a Toldi-monda forrását a XIII. — XIV. századi francia *lovagepika*: az ú. n. «romans courtois» termékeiben lássam. Nézetem erre nézve ma, további kutatások és egyeztetések után, némiképp módosult. Kétségbevonhatatlan tények vannak immár amellett, hogy Toldiról szóló mondai történeteink, sőt most már azok teljes sorozata, egy a romans courtois-nál *előbbi*, XI—XII. századi francia keletkezési mű-

¹ L. ezekre különben Jessie Weston művét: *The Legend of Sir Perceval* I—II. Lond. 1906—9.

² L. R. H. Griffith: *Sir Perceval of Galles. A Study of the Sources of the Legend*. Chicago, 1911.

fajban, az ú. n. *chanson de geste*-ekben lelik forrásukat. Ami egyezés a későbbi keletű udvari lovagregényekből (*Tristan*, *Parcival*) kimutatható, azoknak elsődleges és Toldihoz közelebb álló szerkezetei ugyancsak megvannak a korábbi gesta-eposzokban (magyarul *hőse*nekeknek nevezhetnők szemben az ifjabb romantikus *lovageposz*okkal). Döntő a megítélésben tárgyi egyezéseken kívül két körülmény. Toldi jellemképe: nyersesége, udvarral és királlyal összetűző zordonsága és rendkívüli, szinte példátlan testi ereje teljesen a francia *hőse*nekek műfajára vall, hol a bajnokok hajszálíg ily természetűek. Másik ideutaló körülmény az, hogy eddig ismert mondaegyezéseken kívül ma már oly azonosságokról számolhatunk be, melyek csakis itt e *hőse*nekekben fordulnak elő. Ez új megvilágítás kapcsán természetesen módosulnia kellett a hozzánk származás magyarázatának is.

A korai francia *hősköltészet* virágzásának két teljes százada alatt (XI., XII. sz.) jellegzetes, kiérett műformát teremtett magának. Melyik eposz szolgált ebben a többinek mintául, ma már a gyakori átírások miatt ki nem nyomozható, egyforma szerkezeti beosztásuk azonban félreismerhetetlen. Rendszeren valamely mag: egy központi kis eposz (*chevalerie*) áll legkorábban elő, mely a hőst férfikora teljében mutatja s leghíresebb bajnoki tetteit tartalmazza. Később hozzáköltik ifjúkorának mondai történetét (*enfances*), mintegy bevezetésül a már népszerű középrészhez. Majd befejezőnek egy ugyancsak később előállott mondacsoport szól öreg koráról (rendszerint kolostorba vonulása miatt *moniage* néven). Némely esetben e hármastagozódás önálló kisebb eposzok alakjában ölt formát, mint pld. a Guillaume d'Orange-ról szóló ciklikus eposzcsaládban: ¹ máshol ismét a három rész többszörös átköltés után egybeolvadt egy terjedelmes egészbe: jelentős példája az alább tárgyalandó *Chevalerie Ogier de Danemarche* *hőse*nek.

Nem tudni, a gall szellem fegyelmezett formaérzékének tulajdonítandó-e, de a két utóbb keletkezett szélső rész (*enfances* és *moniage*) mindegyike is típust fejlesztett, idővel szinte kötelező formát öltött. Az *enfances*-ban a hírneves bajnok származása, gyermeksínyjei, suhanc-évei vannak megörökítve gyakran humoros formában; végjelenete rendszeren valamely országraszóló hőstett, amely nevét a homályból kiemeli s az udvarhoz köti.

A nevezetesebbek közül ilyenek: 1. *Enfances Charlemagne* Nagy Károly gyermeksége. (L. Gaston Páris: *Histoire poétiques de Charlemagne*. 1905. 219—246 l.) — 2. *Enfances Vivian* Orangei Vilmos unokaöccséről. (L. Gautier: *Les épopées françaises*. 1892., IV. k. 410—36. l.) — 3. *Enfances*

¹ L. Bédier: *Les légendes épiques*. Recherche sur la formation des chansons de gestes. I. köt. 1906. Az egész kötet ezekről szól. — Phil. Aug. Becker: *Die altfranzösische Wilhelmsage*. Halle, 1896.

Roland. (= Aspremont; l. Bédier: *Les légendes épiques.* IV. 467. és Pio Rajna: *Origini dell' epopea francese.* 1884., 259. s. köv. 1.) — 4. *Enfances d'Alexandre le Grand* (Paul Meyer kiad. a *Bibl. franç. du moyen âge.* I—II. 1856.) stb., stb. — *Enfant* különben az időtájt nemes ifjút jelentett (v. ö. infans); az «*Enfants de France*» híres suhañc-csapatát Gûi de Bourgogne vezeti Hispániába Nagy Károly segítségére s ott játékos csínykép beveszik Laiserne várát. (L. Bédier id. m. III. 138.)

A befejező darabnak (moniage) szintúgy vannak állandó ismertető jelei. A hős véghez vitte nagyhírű tetteit, előregedett, magába száll és szerzetes monostort alapít, ahol örök nyugvó helyet köt ki magának; vagy még életében valamelyik közeli klastromba vonul, fogadalmat tesz s ott tölti mint barát végső napjait.

Alább ezekről Toldi barátsuhás párviadalával kapcsolatban lesz még szó. A vonás állandó voltának jelzéséül álljon itt néhány példa: 1. *Moniage Guillaume.* Orangei Vilmos kegyvesztettsége után az aniane-i kolostorba vonul (Cloetta: *Les deux rédactions du Moniage Guillaume* I. 1905., II. 1908.) — 2. *Moniage Rainouart.* (L. J. Runeberg: *Etudes sur la Geste Rainouart.* Helsingfors, 1905. és Castedello: *Bataille Loquifer-Moniage Rainouart.* 1912.) — *Girard de Rousillon* beöltözése. (Bédier: *Lég. ép.* II. 18 s. köv. 1.) 4. *Renaut de Montauban* elvonulásáról külön prózaregény (kiad. Pfaff a *Bibl. Littérar. Vereins* Stuttg. 174. köt.). — 5. *Richard de Normandie.* (Bédier id. m. IV. 11.) — 6. *Moniage Ogier* (Bédier, II. 310.) — 7. *Waltherius manufortis* (a *Chronicon Novaliciense*ben lib. II. cap. 7—13.) stb.

Toldi-mondánk a *chanson de geste*-ek fent jelzett hármas beosztását s az egyes részek külön jellegét felismerhetően megőrizte. Elöl gyermeksége tiszta enfances, amely különben is azonos Parcival ifjuságával. A középső férfikora chevalerie-ját tartalmazza különféle kisebb eseteken kívül (felsülése az özveggel, sirrablás) a «prágai kaland» bő részletezésével. Ami végül a harmadik: Toldi vénségét (moniage) tárgyaló részt illeti, alább a tartalmi összevetések kapcsán módunkban lesz rámutatni, hogy az u. n. «barátsuhás párbaj» az olasszal (Ilosvainál 309—430. vers.) voltaképp ilyen monostori jelenetből módosult változat.

A *chanson de geste*-ek műfaji sajátosságai különösen akkor kerülnek éles megvilágításba, ha szembeállítjuk a rákövetkezett s részben belőlük sarjadt másik epikus műfajjal: a verses lovagregénnyel (*roman courtois*). A két műfaj azért ismerhető fel csalhatatlanul és jellemezhető könnyen, mert mindegyikből roppant bő anyag, egy-egy külön irodalom áll rendelkezésünkre. A *chanson de geste*-ekből eddig 80 teljes eposzt és 40 töredéket ismerünk, a romantikus lovagi epika bár számszerint kevesebb terméket mutat fel, az egyes eposzok terjedelme vetekszik amazok öt-tizszeresével. A *chanson* egy, legfeljebb néhány haditett megörökítésére szorítkozik s átlag nem nagyobb 2000-től

5000 verssornál, a roman courtois végnélküli kalandorozat laza egymáshoz fűzése folyton bővülő irányzattal; eredeti terjedelme 8—15000 vers, amely toldásokkal felgyarapszik 45—60000 sorra. A geste-ek hősei, mint láttuk, nyers erőszakos vasgyúrok, hatalmas testű, vérbő alakok, akik hűbéruruknak: császárnak, királynak csak addig támogatói, míg ez őket jogos érdekeikben vagy becsületükben meg nem sérti, amint azonban megbántás éri, ellene fordulnak s ádáz támadóivá lesznek. E lázadó alattvalók a korai hőségeeknek legkedveltebb alakja: Girart de Roussillon, Renaut de Montauban, Ogier le Danois, Garin de Loherin (v. ö. Lohengrin) stb. Az esetben pedig, ha sorsa nem állítja szembe uralkodójával, akkor annak oldala mellett a kemény ellenőrző szerepét játssza. Eleinte maguk a koronás fők is dacos, felfortyanó természetűek, kezük első fellobbanásra kardhoz kap (pld. Nagy Károly), idők változtával azonban a király, a régi kard-embere, lassankint diplomatává simul. A hősök szemében királyuk emiatt gyáva alakká silányul, bár voltaképp nem az, csak modora és taktikája változott. Az önérzet merész őszintesége helyett inkább fordul a cselek békésebb és biztosabb fogásaihoz. Alattomos csapdáit az öreg vazallus nem szenvedheti, hunyászkodásáért nyíltan korholja. A régi szabású bajnokot a maga ósdi nyersesége végül ferde helyzetbe juttatja. Békétlen öregnek nézik, aki egyre nevetségesebb alakká lesz, majd kegyvesztetté válik s így végzi mogorva elvonultságban, esetleg valamely monostor csendes falai közt hányatott életét.

Vele szemben a lovagromantika (XIII., XIV. sz.) ifjabb nemzedéke már a megváltozott udvari légkör neveltje, előzékeny, udvarias és finom modorú. Fejedelme nem primus inter pares többé, hanem hódolattal környezett felkentje Istennek. Ugyancsak gyökeresen megváltozik a lovag szempontja a női nemmel szemben is. Azelőtt, a faragatlan izomemberek korában, a szerelem egyszerű nemi érzés volt a férfiban, nem törődött a kiszemelt nő viszontetszésével, nem kért, hanem egyszerűen birtokba vette. A semmibevevésnek jeleit számos fennmaradt epizód igazolja. Nagy Károly pld. nejét, aki mellette a trónon ül, a hűbér urak előtt azért, mert meg meri kockáztatni, hogy hallomása szerint a bizánci császár szebb és erősebb Nagy Károlynál, öklével leüti (*Pèlerinage de Charlemagne* gesta-eposzban). Hasonlót említ a *Les Narbonnais* szerzője. Az agg Aymeri lovag hét fiát szétküldi a világba boldogulni. Neje a fiúk búcsúzásakor sajnálkozik, hogy atyjuk üres kézzel bocsátja útjukra. Férje erre a mellette ülő matrónát: Ermengeart ökölrel úgy sújtja arcon, hogy ájultan terül el a padozat márványán. (Bédier id. m. I. 39.) A gesta-eposzok e jeleneteket a legtermészetesebb dolognak tartják s egy szavuk sincs a barbárság ellen. A következő kor szerelmes bajnoka hasonlóra

végso esetben sem vetemedik. Szemében a nő kegyes hajlamának kivívása a legfőbb pályabér. Érette mérkőzik derűreborúra ellenséggel, jóbaráttal, szörnyekkel, hogy kimutassa méltó voltát hülgye vonzalmára. A párviadatok végtelen sora nem történik többé országos ügyért, nemzeti becsületért s nem is tekintik istenítélet jellegűnek, mint azelőtt; idegen győztes nem viheti el az ország címerét. Az egész mérkőzés személyes jellegűvé devalválódott s egyéni hiúság, magánérdek a rugója.

A kétféle lovagtípus közül Toldi hasonmását kétségkívül az elsőben: a gesta-eposzok hőseiben leljük meg, ott is abban az átmeneti korszakban, ahol a régi szabású hős már szembe kerül az udvar új divatával és csúfság tárgya lesz. Ez az átmeneti kor még virágjában találja a chanson de geste-eket, de már ismeri az újon jelentkező másik műfaj első fecskéit: *Tristan* történetét, *Parcivalt*, stb. (1180-tól.)

A gesta ezenkívül folklóre-műfaj. Bár szerzői kivétel nélkül clericusok, ezek nem az előkelő világ papi rendjeiből valók, hanem a néppel érintkező barátszerzetekből toborzódnak. Előadói, kiket a klastromi szerzők írott szövegből betanítanak rá, énekmondók: jongleurök, vándor menesterek, akik sokadalmakon: búcsúk alkalmával a hívőknek, hadban a csapatoknak adják elő hangszerkísérettel, *énekszóval* a hőstörténeteket. — A hosszabb lélekzetű lovagregény ezzel szemben *felolvasásra* van szánva. Zárt társaságok, udvari környezet a hallgatósága, akik ismételten összejöhetnek a hosszú történet folytatásainak meghallgatására. A lovagregény ilykép szorosan vett irodalmi termék; nép közé nem kerül, mondái írásban, szöveghű változatlanságban maradnak fenn. A gesta-mondák sorsa ép az ellenkező: énekeseik révén belekerülnek a szájról-szájra adás tömegsodrába; változnak, tömörebbé zsugorodnak, csupán lényeges tartalmuk marad a régi, formába öntésük egyre módosul. Emiatt találunk többszörös szövegátdolgozásokat írott maradványaikon és méginkább a köznép emléktulajdonába került mondákon. Toldi-mondáinkat is ily szemmel kell néznünk. E folklóre-mondákban néhány emberöltő után elfelejtődik a hős neve, a történet szabadabbá lesz, amely könnyen átültethető más talajba, ráruházható idegen hősré s változik a módosult viszonyoknak megfelelően.

*

E szükségesnek vélt tájékoztató előrebocsátása után, vegyük sorra a gestákban található s még eddig ki nem mutatott Toldi-egyezéseket. Első egybevetésünk az ú. n. «*prágai kaland*» (Ilosvainál 213—304. vs.) mondai rokonságára vonatkozik. S itt nehogy Arany mesteri színes előadása a részletekben emlékezetünket befolyásolja, célszerű az eredeti, Ilosvai megőrzötte mondaalakot röviden vázolnunk.

«Sok nap után — mondja Ilosvai — nagy parancsolatja jön cseh király-császárnak» Prágából Lajos magyar királyhoz, melyben az ifjú uralkodót felhívja, jelenjen meg színe előtt. Udvarában «tizenegy királyok» időznek, akik őt látni akarják; egyben hódolata jeléül hozza magával Magyarország hűbéradóját. Lajos búsul a megalázó üzeneten, majd egybehívhatja főtanácsosait; az ülésen Laczfi András ajánlja, válasz helyett induljanak haddal a császár ellen. Nagyarányú hadi készülődés kerekedik. A vers hosszú sereg-számlát ad a résztvevőkről. Az a haditerv, hogy a támadás meglepetés-szerű legyen, s Toldi, mint fegyverhordó, védje a király testét. A sereg megindul Prága felé, miközben a nem épen bátor Lajost Laczfi egyre biztatja: «Semmit ne félj, király... ne félj semmit császártól.» Midőn azonban oda érkeznek s a fősereget megelőzve, a király és kísérete Toldival, mint jövevények a császár elé állnak, az egybegyűlt tizenegy királyok látása Lajosra úgy hat, hogy: «Az király mondhatlan megijedett vala, Ijedtében szólni egyet sem tud vala.» Toldi magához akarja téríteni, sarkát nyomkodja, hogy a vér is kiserked belőle. Ezalatt a hátra maradt fősereg rohammal beveszi Prágát. Lajos most már a helyzet ura; a királyok előtt megszólal és kérdőre vonja a császárt, miért hívatta? Ez zavarában tréfának mondja a tervezett kelepcét és barátságos békét ajánl. De Toldi buzogányával fenyegetve eléjük áll:

Meghidjétek tü ezt, tizenegy királyok,
Agyatokban rontom arany koronátok,
Uratokat, Lajost, ha jól nem szolgáljátok.

A császár végül is Lajossal, mint egyenlő rangú és független szerződő féllel békét köt, s a magyar had vígan vonul haza.

Toldi-énekünk e legterjedelmesebb epizódját eredeti magyar mondának tekintette Riedlen kívül mindenki (Riedl: «Úgy látszik, hogy idegen betoldás a prágai kaland is. Valami más modakörből való, hogy honnan és hogyan került ide, nem tudom.» Egyet. ívek id. h. 38.). Az ugyan szemmel látható volt, hogy történelmi alapja nem lehet. Nagy Lajos történetébe nem illeszthető; más magyar királyról sem maradt hasonló hadi vállalkozás emléke. Azt a vonást pedig, hogy a király fél, megijed, tehát ama kor felfogása szerint gyáván viselkedik. Nagy Lajosra, a mintalovagra, ellensége sem foghatta rá. Még kevésbbé tarthatott fenn róla ily vonást a szájhagyomány, amely alakjait saját rokon- és ellenszenve szerint osztályozza s a neki tetszőn nem tűr gyarlóságot. Mégis a prágai kaland leírásában annyi a hitelesnek tetsző részlet, pontos helyi adatok, résztvevők névsora s az Ilosvainál szokatlan színesebb részletezés, hogy mondai hitelében, hön keletkezésében nem lehetett kételkednünk. Még legutóbb is, midőn a Toldi-epizódok legtöbbjének egyezése a gesta-eposzokkal e régi francia költői emlékek felé irányította figyelmünket, a gall énekés hagyományok rengeteg tömegében hasztalan kerestünk hozzá hasonlót. Kutatás közben azonban rá kellett eszmélnünk, hogy a frank hősmonda-termelés korántsem maradt ránk teljes

egészeben. Amennyi kéziratot feljegyzést a nagy forradalom idején (1792-ben) a kolostorok régi armariumaiból kiemeltek — ezek bekerültek a központi nemzeti könyvtár polcaira — annál többet nem ismerünk belőlök. A közbeeső félezer év sokat kiselejtezett, sokat tűz pusztított el; ezek egyik-másikáról csak úgy van tudomásunk, hogy a monda, a hős-ének elkerült külföldre, lefordították angolra, skandinávra, spanyolra, s a történet itt meghonosodva, gyökeret vert, helyi hősré ruházódott s ily formában megőrizte az eredetinek többé-kevésbbé hű emlékét.

E tekintetben pld. a *spanyoloknak* legrégebbi irodalmi és folklóre-termékeiről meg van állapítva (kivált kitűnő kutatójuk: Menéndez Pidal felfedezései óta), hogy honos formában ugyan, nem egyebek az előző, sőt részben egykorú francia énekköltés visszhangjainál. A két szomszédos nép seregei együtt küzdöttek az arab mórok ellen; az Alfonsók udvara teljesen francia befolyás alatt állott az onnan betelepült szerzetesek révén; Sancho király, X. Alfonso fia, maga ülteti át a Gran conquista de Ultramar-hőseinek; a nép közé francia mondák és legendák áramlottak főképp a compostellai zarándokút mentén, amelyen özönével hullámozott Európa búcsújáró tömege. Jellemző pld. az a XII. sz.-i spanyol okirat, amely utasításkép felsorolja, mi dolgok szükségesek és beszerzendők egy ostrom elé néző várban? Egyebek közt: «Item sint ibi romancia et libri gestorum, videlicet Alexandri, Caroli et Rotlandi et Oliverii», tehát Nagy Sándorról, Nagy Károlyról, Rolandról és Oliverről szóló francia eredetű gesta-eposzok. Krónikaikban gyakran emlegetett «cantares de gesta»-ik a chanson de geste-ek átvételei. (A «gesta» szó kölcsönvétel, a spanyolban szócsaládja nincs!) Legdöntőbb bizonyosság pedig egy formai tény. A spanyol költésnek szinte egyetlen versformája: a néprománcok és nemzeti drámáik ismert *redondilája*; 25—50 soros egységes szakaszok ezek egyetlen asszonánssal, amely végigcseng az egész szakaszon. Ez pedig nem egyéb a XI—XII. sz.-i francia hőseinek tipikus tirádáinál (*laisse*). Ezek 12—14 szótagos soraiból a spanyolban felezéssel két 6—8 szótagos sor lett s e félsorok minden másodika végén van csak asszonnáló összecsengés. A mélyreható befolyást ennél mi sem érezteti jobban.

A spanyol irodalom legősibb emléke a silosi monostor aktáinak néhány töredék szövegén kívül két XII. sz.-i hőseinek, melyek Hispánia legünnepeltebb bajnokáról, a szaracén-
verő Cidről (Don Rodrigo de Vivar) szólnak. Az egyik: *Poema del Cid* félszázaddal megelőzi a másikat: a *Crónica rimada del Cidet* s egymástól eltérő, külön mondai anyagot tartalmaznak. Az első eléggé ép; 4000 verséből közbül egy kiesett 300 soros levélpár híján teljes. Hozzá képest a *Crónica rimada*

szánalmas roncs, 1126 sor maradt meg belőle, elől prózai kivonattal (későbbi toldalék), hátul megszakadó szöveggel. A költőileg is értékesebb *Poema Cid* férfikorának viselt dolgait mondja el; a *Crónica*, mintha előbbinek egykori enfances-ául készült volna, ifjúi tetteit szedi gyarló versekbe.

A *Crónica* az ismert Ximena-epizóddal kezdi Cid történetét. Elbeszéli az arab mórok ellen viselt különböző harcok lefolyását. Ezekben Rodrigo, a későbbi Cid, mint 15 éves ifjú vesz részt, s rettentő ereje, vakmerősége mindenütt győzelemre segíti. Innen, a 720. sortól kezdődik a bennünket érdeklő rész, amely mint önálló és kerek monda az énektörödék hátralevő darabját teljesen kitölti, csak végén hiányzik néhány sornál alig több zárórészlet. Azzal indul, hogy a Ciddel kb. egyidős (16 éves) Fernando királyhoz üzenetek érkeznek: a német császártól, a pápától, francia királytól és a párizsi patriarchától. Egyértelműen felszólítják, jelenjen meg személyesen vazallusi hódolattal Párizsban a francia király előtt és Hispánia fizessen hűbéradót Frank-honnak.¹ Fernando gyámoltalan, félénk természetű; megijed az üzenettől és felkiált: «Oh, én szerencsétlen! Akik eddig spanyol földön éltek, sosem voltak idegennek adófizetői. Azért akarnak hatalmaskodni felettem, mert tudják, hogy még gyermekkorban vagyok.» Tanácsba hivatja országa nagyjait, döntsenek, engedelmeskedjék-e a felszólításnak, vagy mitévő legyen? Zamorában összeül a cortés. A költemény itt hiányos, nem említi, de későbbi hasonló tárgyú románcok és X. Alfonso nagy történeti műve: a *Crónica general* megőrizték, hogy a főnemesek már-már hajlandók a parancsra engedni, midőn Rodrigo megjelen s szilaján kikel a gyáva meghunyászkodás ellen. Királyát korholja, majd kijelenti, hogy az üzenetre csak haddal lehet válaszolni. Fernando szólítson fegyverbe mindenkit, ő vállalja az előcsapat vezetését.

Az ének ezután rendes seregszámlát ad. A csapatok nyomban betörnek francia földre, az élen Rodrigo siet előre. Útjukat csak Savoya grófja kíséri meg feltartóztatni, de a herkulesi ifjú vezér párviadalban legyőzi, mire szabad utat enged nekik Párizs kapujáig. A fővárosban együtt vannak a hűbérré felszólító királyok, egyéb fejedelmi méltóságok és a pápa. A városkaput Rodrigo egy ökölcsepással bezúzza, csapatai bevonulnak, s a lakosság közt fejvesztett rémület támad. A spanyolok azonban várnak; bevárják, míg derékhadával Fernando megérkezik. Bent a pápa látva a veszedelmet, ráveszi társait, hívják meg tanácskozársra az ép akkor Párizs alá érkező Fernandót; ha lehet, fegyverszünetet, esetleg békét eszközöl ki tőle. A spanyol király Rodrigo kíséretében megjelen az ülésen. Rodrigo nyersen, kihívóan viselkedik s az uralkodókat megfenyegeti: «Halljátok meg, ti: francia király és német császár; halljátok, ti: római pápa és patriarcha! Azért üzenetek, hogy adót fizessünk? Hát holnap a harcban mind megkapjátok, amit kértetek. Téged, francia király, én hívlak fel mér-

¹ 720. sortól: «...llegó otro mandado, — cartas del rey de Francia e del emperador Alemano, — cartas del patriarcha a del Papa Romano, — que diessen tributo España e Francia...; el rey que en España visquiese, — siempre se llamasse tributario» (732. vss.)

közésre; meglátom, segít-e majd rajtad tizenkét palatinusod, vagy más francia nemes!»¹ Fernando csitítón közbeszól: «Fegyverszünetet jöttünk kötni, nem kárt tenni.» De Rodrigo tovább erősködik: «Azért jött királyom közetek, hogy magának követelje Németországot meg a császári koronát, amely öröklés jogán megilleti őt. Ha nem tetszik, holnap reggel találkozunk a harcmezőn.» Fernando azzal vet véget a vitának, hogy négy évi fegyverszünetet ajánl, mire a fejedelmek még négyet kérnek. — Itt a szöveg az 1126. sor közepén megszakad. (Menéndez Pidal facsimile kiadásához, amely Madridban 1900-ban jelent meg, nem juthattam, be kellett érnem Francisque Michel 1846-i kiadásával. A nehéz és romlott ó-spanyol szöveget Patthy Károly volt szíves velem sorról-sorra átvenni. (A *Crónica rimada* méltatására l. különben: Damas Hinard: *Poème du Cid*. Paris, 1858. 74—130. és James Fitzmaurice-Kelly *Littérature espagnole*. Paris, 1904. 50—92. l.)

Nem említettem néhány mellékes mozzanatot, mint amelyek Toldi-mondánkban hiányzanak, de a spanyol versnek is lényegtelen részei; ilyen pld. az aspai kapun való átvonulás epizódja, a savoyai gróf leányának túsul vétele, kit Rodrigo szilaj bosszújában ágyasul ad át a királynak; az előcsapat lobogójának megszerzése ... stb. Mind oly motívumok, amelyek a történet vezető fonalát nem érintik.

Cid párizsi kalandja, mint látható, a mi Toldink prágai kalandjával azonos tartalmú. Az összevetésben t. i. nem irodalomtörténeti egyezést kell néznünk, nem írott szöveg szerinti átvételét, hanem folklóre-rokonságot: motívumok azonos voltát, s ami a fő: azok sorrendjének megegyezését. A hűbér-adóra és meghódolásra felszólító izenet, az ország tanácsulése és határozata, a meglepetésszerű bosszúálló hadjárat, világi és egyházi fejedelmek a hűbért váró uralkodó körül, a fiatal király félelme, megjelenése az erős ifjú hőssel a kelepecébe került fejedelmek előtt, a kísérő lovag dacos, kihívó fenyegetődzése, a békekötés, mindez oly mozzanatsor, amely véletlenül, egymástól függetlenül elő nem állhatott. A feltett kapcsolat jogos voltát támogatja az is, hogy mindkét epikus szerkezet ugyanazon kútforrásra utal. A többi Toldi-epizód hasonmását megtaláltuk a miénknél régebbi keletkezésű francia gesta-eposzokban, viszont Rodrigo-Cid mondája is oda utal vissza. A spanyol történelemnek a Cid-esetről nincs tudomása. Soha spanyol király mint hódító Párizsba be nem vonult, a használt csel pusztá fikció, aminthogy az összes Cidről ismert költői hagyományok népmondai termékek, soha meg nem történtek, s legtöbbjükről meg épen kimutatható franciából való átvételük. Esetünkben is a nyomok idevezetnek. Willemaers és Dozy (l. alább) ugyanis e kalanddal kapcsolatban rámutattak arra, hogy későbbi fel-

¹ 1078. verstől: «Oytme», dixo, «rey de Francia e emperador Alemano, — oytme, patriarcha e Papa Romano, — Embyastes me pedir tributario: — Cras vos entregará en buena lid el en campo — los marcos quel pedistes... Vos, rey de Francia, de mi seredes buscado; — veré sy vos acorran los doce pares o algun Frances loçano...» 1085. versig.

jegyzésű spanyol folklóre- emlékek, különösen népi románcok hasonló viselkedésről emlékeznek, de nem Párizs ellen menesztki Rodrigót, hanem Róma ellen, ahol a pápa a német császárral és választó fejedelmekkel együtt várják a spanyolok hódolatát és hűbéradóját; a jelenet lefolyása hasonló. Ezek a feltett francia eredetihez közelebb állnak, az u. i. történelmileg kimutatható, hogy a francia király ily feltételekkel, nem is egyszer, Rómába idéztetett. A hadi csinyt az egykori francia hegedős költészet színezhette ki hozzá, amely a dicsőséges kalandot (bizonyára Guillaume d'Orange-zsal, mint fejedelmi kísérvével) nem hagyhatta megénekelés nélkül.¹

*

Míg a prágai kaland forrására ilyképen csak közvetve, fennmaradt spanyol átvétel révén következtethettünk, egy másik Toldi-egyezés, melyről előző írásaimban még szintén nem volt tudomásom, már közvetlenül az egyik gesta-eposzhoz kapcsolódik. Az egyezés fölötté érdekes körülményekre vet világot; a kölcsönös megfelelés el nem vitatható és sehol máshol közebeeső, áthidaló változata a mondairodalomban nincsen. Elsőrendű érdekességüvé teszi az, hogy nálunk a mondaelem nem Ilosvaiban maradt meg, hanem Toldiról a nép ajkán élő mende-mondák közül való, annak bizonyosságául, hogy Ilosvaitól függetlenül még élnek régi eredetű történeteink Toldiról. Ez a közös hely honi hagyományunkban mint önálló kis monda ragadt meg, legalább ma ilyennek ismerjük; franciában viszont egy nagyobb epikus egység kiszakított darabjaként jelentkezik. Ezért előbb adom a francia eposz kivonatát, hogy a hazai emlék elhelyezkedése az összefüggésben érthetővé váljék.

A francia hős-ének a XII. sz. végéről való s feldolgozásában már átmenetet sejtet a Crestien de Troyes meghonosította verses lovagregényhez. Kitűnik ez kivált abból, hogy több valamikor más hősről szólott mondacsoportot vesz fel s a többivel egy folytatólagos egészbe olvasztja. Címe: *A dán Ogier lovagsága* (La chevalerie Ogier de Danemarche), 13,058 breton típusú verssor; 12 énekre (branche-ra) oszlik.²

Az első branche (3102 sor) Ogier ifjúságáról szól s rendes enfances, amely későbbi keletkezésű toldaléknak bizonyul. Íme rövid kivonata: Gaufredus dán királyt Nagy Károly legyőzte s túsul vitte annak kis fiát, Ogier-t, Achenbe. Otthon az apa második feleséget vesz, aki mint mostoha, a maga rokonsága érdekében Ogier életére tör. Ráveszi urát, bánjon a császárnak Dániában maradt követivel embertelen kegyetlenséggel. Ez értésére

¹ L. Willemaers: *Le Cid, son histoire, ses légendes, ses poètes*. Brux., 1873. 35–47. és Dozy: *Recherches sur l'histoire polit. et littér. de l'Espagne pendant le Moyen Age*. Leyde, 1883. Cidről: I. 320–706. l.

² Barrois kiadását használom: Paris, 1842. Romans des douz pairs collectio VIII. és IX. kötete; v. ö. Bédier id. nagy művével: *Lég. ép. Ogier-ről* II. 281–318.

esik Nagy Károlynak, mire a felbőszült császár haddal akar bosszút állni, a kis fiút pedig felkötteni. Közben váratlan itáliai betörés köti le. Ogier veletart olaszföldi hadjárata alatt, rendkívül kitünteti magát, kivált testi erejének támad veszett híre; végül elnyeri egy arab hercegleány kezét, s a császárnak megbocsát neki, sőt lovaggá üti.

A férfi korát (chevalerie) tárgyaló branche-ok tartoznak szorosabban reánk. Ezek szerint Ogier mostohája miatt később sem megy haza Dániába, mindvégig a császár körül él, majd mellette, majd ellene. Nagy Károly eleinte kedveli a hőst merész szókimondó egyenességéért és mesébe illő ereje miatt, melyről *Pseudo-Turpin* is megemlékezik: «Még ma is énekelnek róla, mi számtalan csodás tettet vitt erejével véghez.» Kereszténnyé lett nejétől fia születik: Baudouinet; ez is Achenben nő fel. Egy alkalommal a császár fia: Charlot és az Ogier-fi Baudouinet sakkjáték közben összetűznek; heves szóváltás közben Baudouinet megsérti a trónörököszt. Ez felragadja a sakkjáblát s úgy halántékon sújtja vele, hogy az ifjú holtan rogy össze. Ogier távol az udvartól értesül fia haláláról. Kegyetlen fájdalmában esküt tesz, hogy nem nyugszik, míg fia gyilkosát meg nem ölte. Mint nyílt ellenség hadat indít a császár ellen, de vereséget szenved. Üldöztetve Desiderius langobard királyhoz menekül, s a monda szerint Nagy Károly ezért kezdi meg lombardiai háborúját. A császár itt is győz; Ogier mint kivert vad, néhány hívével tovább bujdosik, majd az olasz síkon beveszi magát Castelfort várába. Itt is ostrom alá kerül, emberei éhen pusztulnak, csak maga és híres lova Broiefort vannak még életben.

Charlot, a trónörökös, tettét rég megbánta s mindent elkövet, hogy a bős bajnokot kiengesztelje. Most is éjjel a várfalhoz lopódzik; elárulja, Ogiernek, merre menekülhet az ostromlók gyűrűjén át. Ogier tudomásul veszi, de kijelenti, hogy előbb felkeresi őt sátorában és meg fogja ölni. Charlot nem védekezik, ám tegye; sőt fegyvertelenül fogja várni; eltávolítja maga mellől kísérőit is. Ogier éjjel lovát kantáron vezetve kisettenkedik. Eljut Charlot sátoráig, de sötétben elvéti az ágyat s törét egy üres fekvőhely párnáiba döfi. Charlot a másik ágyban hall mindent, de embereit nem veri fel. Ogier bántatlanul jut át a seregen és bujdosásnak adja magát. — Viszontagságos sanyarú élet vár reá; partra szállott szaracének ellen várakat véd meg, majd újra koldúsként bolyong. Egyszer Firenze tájára vetődik. Fáradtan ledől egy út melletti nádas szélén s elalszik; lova elbolyong, nem jelzi urának idegenek közeledtét. Turpin érsek jön arra, kíséretével Rómából haza felé tartva, Turpin, Nagy Károly meghitt barátja és bizalmas főpapja, az alvóban ráismer a hazátlan bujdosóra. Szíve megesik a szerencsétlenül, de nem tehet mást — hűbérfogadalma császárához köti, annak érdekeit kell képviselnie: leszáll s embereivel óvatosan megkötözteti. A bős ellenfél ártalmatlanná van téve, rádobják lovára, az egyedüli harci ménre, mely hatalmas testét elbírja, s diadallal viszik Nagy Károly elé. A császár rögtön kivégeztetné, Charlot azonban pártjára kel, figyelmezteti apját az utókor ítéletére. Turpinnek ekkor mentő ötlete támad: bocsássák kezére a foglyot, amúgy is az övé, ő fogta el. Székhelyén, Rheimsben, börtönbe fogja záratni, nem ad neki naponként több ennivalót, csak egy darab húst, negyed cipót és egy pohár italt. A roppant evőnek ez oly csekélység, hogy nem

állja sokáig, el fog pusztulni észrevétel nélkül. A császár beleegyezik és Ogier Rheimsbe a Porte Martre-ba (régí római kapu börtönfülkéjébe) kerül. Az érsek azonban titkon úgy rendelkezik, hogy készítsenek ezután rendesen több zsák lisztből egy-egy kenyeret; olyan kupát rendel, amibe félakó elfér. Naponkint beküld a fogolynak az óriási kenyerekből egy negyedet, a kupát színültig teli borral s húsnak egy darabban negyed ökröt süttet meg. Ily módon a nemes vad életben marad. Évek múltán híre megy a rettenő hős halálának, eljut a kósza hír szaracén földre is. Itt újból feléled a remény, hogy Frankhont végre meghódítják. Brehier leghatalmasabb vezérük betör és Laonig nyomulva előre, elárasztja hadaival az országot. Senki sem mer, mert nem képes nekik ellenállni. Az akkor szokásos magánpárhaj, mint hadi ügyekben perdöntő Isten-ítéletet, nem vállalja az óriás Brehier-vel szemben senki. Maga a császár meg van döbbenve. Egy fiatal fegyvernök füle hallatára felsóhajt: «Oh bár Ogier megvolna még!» Nagy Károly haragra lobban, a vakmerő csatlóست felkótteti és halállal fenyeget mindenkit, aki egykori ellenségére meri emlékeztetni. Ámde háromszáz ifjú, mindannyija főnemes sarj, még az este körülállja sátorát, egymást kézen fogva, fennszóval kiáltják háromszor Ogier nevét. Ennyi bűnöst a császár nem mérsároltathat le. Mit tegyen? Ogier meghalt, vagy tán még sem? Különféle hírek szállonganak. Maga megy el meggyőződni Rheimsbe. Turpin ott bevallja cselét: Ogier valóban él s csak ő mentheti meg a kereszténységet.

A fogoly hős hallani sem akar arról, hogy halálos ellenségének segedelmet nyújtson: előbb adják ki neki Charlot-t életre-halálra, egyébről csak azután hajlandó tárgyalni. A császár vigasztalhatatlan, de végre is országa kívánja, környezete sürgeti, s mint Agamemnon, kénytelen a szörnyűségbe belenyugodni: Charlot-t áldozatul a bosszút lihegő rendelkezésére bocsátják. Ogier nem tud fia gyilkosának megkegyelmezni s a bosszú nagy jelenete a rheimsi híres római Arénában a hadsereg színe előtt megy végbe. Charlot-t fegyvertelenül Ogier elé vezetik s a hős kivont karddal már feléje ront, midőn az áldozat feje fölött fényesség jelenik meg, mindenek hallatára égi szó tiltja el a hőst a gyilkolástól s tudatja vele, hogy Isten feloldotta esküje alól. Általános örömujjongás támad; Ogier megtörve hallgat, de felgerjedt haragja most már a szaracén óriás ellen fordul. Lovat kér maga alá, de melyik lesz képes a gigászi testet hátán hordani? A császár engedelmével az udvari istálló minden paripáját végigpróbálja, de ökle egyetlen nyomására mindahány összeroskad, vagy hátgerincük törik el alatta. Ogier visszasírja régi hű lovát, Broiefort-t, melytől évek előtt, börtönbe jutásakor megvált. A jelenlévő kanonokok egyike emlékszik, hogy Turpin érsek a hős Rheimsbe szállíttatásakor a lovat a meaux-i Szent Faro kolostor apátjának ajándékozta; ő legalább ott látta a hatalmas állatot már mint rokkant gebét, mert a farói apát igás szekérbe fogva, márványkövek szállítására használta kegyes építkezéseihez. Követeket menesztenek Meaux-ba, a lovat megleglik s hozzák régi gazdája elé. A paripa szánalmasan lesatnyult; sebes az oldala, meszes a szőre, alig vánszorog, de mikor ural hangját meghallja, bár hét éve nem látta, ráismer, elnyeríti magát, ágaskodik, ficáncol, majd térdre ereszkedik Ogier előtt. (10.702. sortól: Li boins cevax, quant il l'oi parler... Ne le vit mais bien a set ans passés — Fronque et henist,

si a du pié graté... stb.) A költemény szerint: «a hős nézi és szájalom fogja el; ha sírva nem fakadna, szíve hasadna meg a látványon». («Li dus le voit, si l'en prist grand pité: s'il ne plorast, li cuers li fust crevés.» 10.705. vss.) A lovat a rossz bánásmód és koplaltatás rontotta le, most csak erőre kell kapatni. Nehány hét múlva már elbírja urát, s Ogier megharcolja nagy párviadalát Brehier-vel, melyben a szaracén vezér halva marad a porondon és Franciaország mentve van.

Részleteztem kissé a hős-éneket, fogalmat óhajtvá nyujtani egy némely XIII. századi gesta-eposz rendkívüli költői szépségeiről.

Vessük össze most már az Ogier-történetnek e végső motívumсорát azzal a hazai emlékkel, melyet a szabadságharc éveiben Ipolyi Arnold számára egyik gyűjtő ismerőse, Debreczeni János jegyzett fel *népajkról* Szeged környékén, s amely Toldinak egy még ismeretlen hadi tettét mondja el. (*Népkölt. gyűjt.* XIII. köt. 1914. 475—7. l.) Feljegyzője nem ad szöveg-hű közlést, átírta rövid kivonatnak, minthogy Ipolyinak mythologiai tanulmányaihoz csak tartalmakra volt szüksége. A közlés népi eredete kétségtelen, s mint ilyen, a maga nemében igen értékes. Előbb megjegyzendőnek tartom még, hogy a fenti végső Ogier-jelenetek a lópróba epizódja miatt széles tárgy-történeti kutatást idéztek fel külföldön, de a bebörtönzés motívumától kezdve az eseménysornak párját sem irodalomban, sem néphagyományban eddig nem lehetett megtalálni.

Népmondánk hadd álljon itt szószierint.

Más alkalommal (előzően t. i. a prágai kalandból a lábnymokodást mondta el a mesemondó; akár Ilosvai, akár Arany alapján, mindkettőhöz hűen) Toldit olasz katonák felfingerelték, ekkor mindegyik szűrűjába 25 fontos követ tett s megrázkódásával a körülötte állókat földre terítette, ezért Toldit a királynál bevádolták. Minthogy a király nem felejtette el még a lábnymokást, hajlandó volt Toldit megbüntetni. Éhhalálra kárhoztatván, szobába záratta; az éhhaláltól azonban megmentette a szakácsné a kulcslukon beadott kenyérfalatocskáival.

Történt, hogy ebben az időben szép Magyarországon egy török vitéz nagyon hatalmaskodott s annyira ment szemtelenségével, hogy néhány vele megmérkőzni bátorkodó magyar vitéz kivégzése után a templomban szent miseáldozat alkalmával az oltárra ült és égő gyertyánál gyújtott pipájára. A királyt ez szerfelett böszítette, de túrnie kellett, mivel nem volt Toldija, ki a törökkel szembe szállott volna.

Szomorúságának okát sejtven a szakácsné, elment Mátyás királyhoz s kérte, alázná meg magát, mondaná el búslakodásának okát, annál is inkább, mivel reményli, hogy segíthetni fog. Sokára, a szakácsné szüntelen esedezésére kivallotta a király, hogy sajnálja Toldi halálát.

A szakácsné biztató szavára, hogy Toldi él, a király nagyon megörült. Nehány emberével tüstént elment Toldi börtönébe, hol Toldi nagy szomorúságban lesóványodva élt, csak csontból és bőrből állott.

Toldit élve látván a király, így szólt:

— Toldi, lehetne-e, mint egykor?

— Lehetne idő múlva! — felelt Toldi.

Ezután felvirradt Toldira, jól tartották s három hét elteltével kérésére a király tőle:

— Lehetne-e már?

— Lehetne! — volt a felelet.

— Válassz tehát lovaim közül magadnak valót! — szólott Toldinak a király s Toldi az istállóban levő lovakat farkuknál fogva a földre terítgetvén, magának való alkalmas lovat nem talált; ezért tehát az ő szemétdombon élődő lovát keresték fel, mely Toldi felügyelése alatt néhány nap múlva visszanyerte erejét. Ekkor bement a királyhoz s jelenté, hogy parancsolatjára készen áll. A király nem szólt neki semmit, hanem másnap a templomba ment vele, hol az oltáron büszkélkedő pogányt mutatá neki.

Toldi e látványtól felbőszülve az oltárhoz rohant és a pogányt úgy pofon törülte, hogy az oltárról lebukott.

— Jerünk ki e szent helyről, — mondá Toldi, — odakint végezhetünk!

Kijövet után megegyeztek, hogy a Dunán levő szigeten intézik el dolgukat. Által érvén a szigetre, Toldi saját csolnakát a Duna partjára visszalökte; mert állítása szerint egyikőjüknek ott kell maradni... (Következik a szigeti párbaj Hlovai, sőt talán már Arany nyomán.)

Magyar mondánkban a motivumsor következő: 1. Toldi kegyvesztett lesz az udvarnál; a király börtönbe veti és éhhalálra ítéli. 2. Valaki titkon éléssel táplálja. 3. Mialatt holt-nak hiszik, pogány vitéz garázdálkodik az országban s nincs ki sikerrel szembe álljon vele. 4. A pogány miatt búsul a király, a bajon csak Toldi segíthetne. 5. Kiderül, hogy életben van, a király lovat ajánl neki istállójából; lópróba; előkerítik a bajnok régi paripáját. 6. A mén szemétdombon élésködött, idő kell hozzá, míg erőre kap. 7. Párbaj a pogánnyal. Ugyane hét mondaelem, ugyanily sorrendben teszi az Ogier-eposz VIII—X. branchéá-nak tartalmát. A magyar és francia változat eltérései külső előadásbeliek csupán s nem egy tanulságos megfigyelésre nyújtanak alkalmat: mit miként módosított az átvett történeten népünk, hogyan iktatta az idegen szerkezetet saját gondolatvilágába. Máshonnan nem vehette, mert egyébként a jelenet-sornak sehol máshol megfelelője nincs. A *sort* hangsúlyoznunk kell, mert egyes részleteként, kiszakítva, a lópróba megvan még két variánsban, mint mindjárt rátérünk.

Minden mondai történet, nemcsak a nép ajkán, hanem a középkori irodalomban is, élő, mozgó, változó valami. Élte folyamán az átalakulások hosszú során megy keresztül: elemeket vet ki magából, újakat fejleszt, vagy iktat magába s ez életfolyamat során ha különféle stádiumairól adatokkal rendelkezünk, módunkban van azt is megállapítani, melyik vele felülről rokon mondatárgy mily fejlődési fokon származott ki belőle. Így vagyunk az Ogier-Toldi kapcsolattal is. Az Ogier-

mondacsoport kialakulására vannak adataink; régibb, a végleges eposzi szerkezethöz korábbi, kezdetlegesebb szövegezését néhány töredék feljegyzés őrzi, azonkívül utalásokkal is rendelkezünk ilyenekre. Egyebek között Alexander Neckamnél maradt fenn ily adat. Ez az angol származású szerzetes, Oroszlánszívű Richard féltestvére, 1190 táján a párizsi egyetemen tanít; itt készül két műve az állatok természeti tulajdonságairól: egyik a *Novus Aesopus*, 42 ókori állatmesének és a Neveletus-féle toldaléknak átköltése distichonokban, másik: *De naturis rerum* az id. Plinius anyagának kibővítése középkori példákkal. Utóbbi compilatio 158. caputjában (ed. Wright, 1863. *Rer. Brit. m. ae. SS. XXXIV. 263. l.*) az állatok szellemi képességeiről szólva, említi Ogier lovát is. Nevezetes e közlésben az, hogy míg az eposz nem ismer moniage-t, ebben, mint jóval korábbi szerkezetben, megvan a szerzetbe vonulás mozzanata is.

A győzhetetlen Nagy Károly idejében, úgymond, egyik nagyon előkelő és hatalmas lovagjának, a dán Ogier-nek, óhaja támadt életét jobb és biztosabb formában folytatnia. Visszavonult a Meaux melletti Szent Faro kolostorba, hogy ott fejezze be földi életét. Letette itt kardját és fegyverzetét, harci ménjét pedig arra szánta, hogy köveket hordjon a templom újjáépítéséhez. Nehány év múlva szaracénok özönlöttek el Frankhont és Meaux előtt ostromra készültek. Naponkint 12 vitézüket állt ki, akik viadalra szólították a franciákat. Ogier engedelmet kapott az apát úrtól, hogy kiállhasson ellenük, de sehosem találtak elég erős paripát, amely elbírt volna, kivéve azt az egyet, melyet magával hozott a klostomba, s amely ökle nyomásáról ráismerve, nyertéssel üdvözölte... Győzelme után Ogier visszatért a monostorba, melyet Lajos király (Nagy Károly utóda) hálából dús adománnyokkal gazdagított.

Neckam még nem tud bebörtönzésről, de nála Ogier már mint csuhásbarát viszi véghez a lópróbát s vív meg a pogánnyal. Neckam szerint Ogier-nek is volt moniage-a s ez volt kétségkívül az eredetibb mondaforma, mint azt különben a meaux-i kolostor egy másik korai irata: a *Conversio Othgerii* megerősíti (l. *Acta Sanctorum Bolland.* okt. 28.). Ez az 1084 előttről való szöveg elmondja, miért akart a hős beöltözni, hogyan rakta le az apátságban roppant fegyvereit, melyeket ott később közszemlére kiaggattak. (Suspensum est generosi ducis scutum in monasterio Meldensi, reservata sunt bellatoris incliti... etc.) Az irat szerint Othger óriás termetű és erejű hős volt, nagyevő, dacos lázadó, aki végül jámbor kolostori életével expiálta vétkeit. Ezt a korai moniage-szerkezetet meglegjük ezenkívül a *Chronicon Novaliciense*ben, Novalese benediktinus rendháznak XI. sz.-i helyi krónikájában.¹ Itt is beöltözött szerzetes

¹ Monum. Germ. Hist. SS. VII.; jobb kiadása C. Cipollától az Istit. stor. ital. Fonti I—II. Roma, 1901. az idevágó hely (lib. II. cap. 7—13. I. k. 137—57. l.) átruházva házi hősükre, a náluk eltemetett aquitániai Valterre (Waltharius manu fortis).

már a híres bajnok, midőn az apát őt kárttevő rablók ellen küldi. A történet majdnem szószerint a fentebbi (olvasható különben Grimm: *Deut. Sagen* 412. a.). De sem e novalesei, sem a Neckam-féle szerkezet nem tud éhhalálra íteltetésről. A mi szegedvidéki népi változatunk tehát a chanson de geste-hez áll közelebb, de tekintettel az Ilosvai-féle csuhás párbajra, fel kell tennünk, hogy nálunk az Ogier-eposz szerkezetének egy korábbi feldolgozása verhetett gyökeret, olyan szöveg, amely börtönről és későbbi moniage-ról egyaránt megemlékezett. Hogy az ilykép fogalmazott forma miként, hogyan kerülhetett át hozzánk a többi Toldi-epizóddal együtt oly messze földről, arról alább mondjuk el meggyőződésünket. Itt különben még az áthidaló variáns is közbejátszhatott, amelyet egyéb fontos vonásai miatt is tárgyalnunk kell, ez t. i. *Orangei Vilmos* mondanaköre.

SOLYMOSSY SÁNDOR.

FALUDI FERENC OLASZ VERSFORMÁI.

1. Faludi verseinek kiadóit és minden irodalomtörténészünket, ki Faludival foglalkozott, meglepte az az előzmény nélküli zeneiség, kerekdedség, dalszerűség, mi bennük megnyilatkozik. Kiemelték, hogy «finom költői, sőt talán zenei érzék vezette a sorok és versszakok megalkotásában, mely eddig ismeretlen volt költészetünkben», megállapították, hogy ezek az első «műdalok» irodalmunkban, de már Rájnys József dicsérete is bizonyára a formaújító Faludinak szól, mikor őt a «Magyar Poéták tsudájá»-nak hívja.¹

Van még egyéb is, ami Faludi költészetében meglephet. Már Kölcsey megállapította ugyanis, hogy a «rímes mértékelés már Faludinál tagadhatatlan nyomokban látszik». Ezt azóta újra meg újra hangsúlyozták, s legutóbb Sik Sándor külön fejtegetés tárgyává is tette, főleg a *Clorinda* jambusokkal vegyülő daktilusaira és a *Nádasdi* elég tiszta jambikus lejtésére hiva föl a figyelmet.²

Természetesen fölvetődött a kérdés: honnan ez a csodás verselési készség, honnan kerültek kezeügyébe a nyugateurópai formák?

Toldy már megkísérlette a feleletet: «... az olasz ég kicsalta kitünő lyrai képességét alvó csiráiból... harminchat éves volt, mikor Rómába jutott... itt emlékeztették az *éjjeli szere-náták* azon hol méla, hol dévaj *dalokra*, miket egykor, ifjúsága éveiben, a Rába és Gyöngyös partjain s holdvilágos éjeken a Duna szürke hajóiról hallott. S e *néphangok* emlékezetének melegítő, az olasz áriák és francia *chansonok* izléstisztító befolyása alatt irogatta olykor-olykor a szeszély, jókedv s derült életbücsészet által meghiggyasztott léleknyugalom dalait...»³

¹ Császár E.: Faludi Ferenc költészete. EPhK 1903. — Toldy Ferenc: A magyar költészet története. Pest, 1867. 313. l. — Rájnys József: Magyar Helikonra vezérlő Kalauz, 22. l.

² Toldy F.: id. m. 315. l. — Császár E.: id. ért. — Sik Sándor: Faludi F. és a nyugateurópai verselés. Irodalomtörténet, 1921. 37. l. — Radó Antal: A magyar rim. 1921. 71. és 114. l.

³ Toldy id. m. 313. l.

Ez a vélemény azonban, melyet Toldy úgylátszik csupán Faludi római tartózkodására, néhány verscímére (*Olasz szonettó formára, Duetto, Addio*) és olaszból vett prózafordításaira alapított, kalandosnak tetszett. Míg tehát irodalomtörténészeinknek egy része nehezen fölmutatható olasz-, főleg népköltészeti hatásra való utalással elégedett meg,¹ Császár Elemér inkább néhány Faludi-vers rokokó-izlését választja vezetőjéül s az olasz-hatás jelentékenységeiben is kétkedik. Ezen a nyomon Trostler József meg is találta a *Phyllis* forrását a német gáláns költészetben, melyet Faludi tartalomban és formában teljesen követ.² De ami «az állítólagos olasz ég okozta lángralobbantást» illeti, a költemények mindeddig hallgattak. Faludi formaújítása pedig ma is problémája irodalomtörténet-írásunknak.

2. Kisérjük meg a költemények formáit megszólaltatni, hátha több útmutatást kapunk tőlük mint anyaguktól!

Mindenekelőtt azokhoz a «betétversikék»-höz fordulunk, melyeket Faludi a Cordara atyától olaszból fordított *Caesar* c. iskoladramába szőtt bele. Ezek ugyanis — mint ismeretes — nincsenek meg az eredetiben. Nem vették azonban eléggé figyelembe, hogy Faludi «Ariettá»-knak nevezi őket, s hogy a múzeumi másolatban csak egy későbbi kéz írása — ugyanaz, mely a címlapra odaírta «P. Faludi Ferentz fordította olaszból» — helyezi el őket az egyes fölvonások (I. II. V.) végére. Kettő közülük *Páross ének*, egy pedig *Magányoss ének*.³

Tüzetesebb vizsgálat után azonban úgy találjuk, hogy a későbbi bejegyző nem találta el Faludi szándékát e dalok elhelyezésében, amennyiben ezek nem betétversikék, hanem szerkesztési részek Faludi drámájának.

Az Arietta 1^a sehogy sem illik az I. felvonás végére, mely Achilles magános töprengésével végződik, de mint páros dal teljesen odaillik a második végzés első jelenete után, hol

¹ Imre S.: Az olasz költészet hatása a magyarra (Irodört. tanulm. II. 35. és k. lk.)

² Trostler József: Faludi és a német gáláns költészet. EPhK 1914. — Alszegehy Zs.: Epigon lyrikusaink a XIX. sz.-ig. Irodört. közl. 1917. — Ismeretes még *Az Ur Jézushoz* c. vers valószínű forrása. A *Nádassai* metrikai alapsémáját Trostler összehasonlítja a Chevy Chase-val, melyet Gottschedné ültetett át és Gleim tett népszerűvé a német irodalomban. — Idilljeiben Vergiliust követte. (Szűcs István: Vergilius hatása idyllköltésztünkre. Nyitra, 1900.)

³ Nemz. Muz. kéziratára Quart. Hung. 1073. — Keller Imre: Faludi F. Caesarja. EPhK 1914. *Négyes L. kritikai kiadásában* (Olcso kv. 1163—65. sz.) csak a «Duetto»-t veszi fel a versek közé, hármát pedig a függelékben közöl. Az «Az epeszti szívemet» kezdetű nincsen meg a múzeumi másolatban, Révai talán az elveszett szombathelyi kéziratból közölte először. Ez is Magányos ének. E korban csak Faludinál található zeneiségük kétségtelenül bizonyítja a hitelesség mellett, amit Négyes sem von kétségbe.

Androstenes így szól barátjához: «Ah Sexte, hát így végződik a mi előbb szép barátságunk, így válik el a mi össze forratt Szívünk?» Jöhet utána a két egymásnak felelő versszak:

1. Nehéz jó barátat,
Szíves igaz társat
Találni;
De tőle nehezebb
És keservesebb
Elválni!

2. Mert a két szív
Olyan kincs,
Ha egymáshoz hív,
Melynél drágább nincs.

Az Arietta 2^a a harmadik fölvonás végére tartozik. Itt Androstenes és Sextus ismét elválnak. Az vert közéjük éket, hogy az egyiknek atyja megölte a másikat. A jelenet így végződik: «Ki látott széles e világon két e képpen egy mást győző és nagy tsendjátzó lelket. Sextus kis testében nagy vitéz szív szorult. És ez az Alexandriai ifjú nem akar engedni. Dolog, ha ezek ketten szerelemben nem estek. Szeretik egy mást az bizonyos, de még bizonyosabb, hogy egy mást nem értik.» Következik a két barát páros éneke:

1. Nem szeretem, nem gyűlölöm,
Nem keresem, nem kerülöm
De mégis,
Nála nélkül nem lehetek
Én is.

2. Csak tisztetem, csak becsülöm
De mégis
Nála nélkül lélekzetet nem
vehetek.

Az Arietta 3ta (Így jár, ki fölfúvaskodik) valóban az V. végzést és az egész darabot zárja be. A cselekvény morális értelmét foglalja össze Ptolomeus megalázott göggyével példálózván. A beszélő személyek bármelyike eldalolhatta.

A negyedik versikével (Az epeszti szívemet... Négyesykiad. 175. l.) viszont az első felvonás második jelenete végződhetett. Benne Sextus kesereg atyja megöletésén és önön mostoha sorsán.

Arra pedig, hogy ezek valóban *énekek*, nem pedig elmondásra szánt versikék, elég bizonyosságot szolgáltatnak a kézirat eredeti megjegyzései: Arietta 1^a, Páross ének, *Discanto alto*; vagy a második duett fölírása: *Alto concer(tato) alto*, s ismét *Discanto solo*.

Faludi tehát prózai drámafordításában néhány jelenet és fölvonás végén maga alkotta páros vagy magányos dalocskákban fejezi ki a beszélő főszemélyek lírai érzéseit, egy kis elénekelt maximában vonja le a darab tanulságát.

Ha most már azt kutatjuk, hogyan juthatott ez Faludinak eszébe, nyomban belebotlunk e kor legnépszerűbb költői műfajába, a zenedrámába, és legünnepeltebb írójába, Pietro Metastasióba. Ő szokta, ugyanily szabálytalan elrendezéssel, a lírai érzelmet egy-egy páros dalban vagy énekes maximában

kifejezni jelenetei meg fölvonásai végén. Csakhogy nála ezek, az amúgy is rendkívül dallamos recitativók természetes lírai pointejei, Faludinak — különben igen csinos — prózája után azonban nehezebben képzelhető átmenet az énekhez.

De nemcsak használatuk és elhelyezésük, alakjuk is a zenedráma dalocskáira vall: rövid, kerekded, kiválóan zenei ritmusú, apró sorokkal tarkázott kis kompozíciók, melyekben a két egyenlőtlen strófa összetevődése is két különböző melódia egymásmellé szövéését tétélezi föl.¹

Faludi Ferenc 1741—46-ig tartózkodott Rómában, mint a Szt. Péter-templom magyar gyóntatója. Metastasio ekkor már 1731 óta a bécsi udvar poétája volt; 1724 és 30 közt írta volt darabjait a római, nápolyi és velencei színházak számára. Canzonettái már ekkor rendkívül népszerűek voltak. A negyvenes-ötvenes években rohamosan terjedt nemcsak híre, hanem hatása is Európában.²

Cordara atya *Cesare in Egitto*-ját 1745 farsangján adták elő a római szeminárium tagjai. A darab különben teljesen magán viseli azt az ízlést, melyet Metastasio zenedramái lehelnek: a klasszikus világnak ugyanaz a koturnusos rokokó-rajza. Alakjainak pszichológiátlan nagysága, nemes szaválásuk, lirizmusuk is teljesen a melodramáé. Faludinak a fordításnál méltán tolla alá kívánczozhattak Metastasio énekecskéi.

Ezzel Faludi a népszerű olasz költő leghívebb követőjeként válik ki azon számos iskoladráma-fordító közül is, kik néhány évtized múlva szívesen alkalmazzák ugyan iskolai színpadra Metastasio darabjait, de főszépségét képező énekecskéit lapos prózában fordítják, vagy végkép elhagyják. Egyedül a *Heros Sinensis* átdolgozójának vállalkozását (1763) hasonlíthatnók a Faludiéhoz. Ő saját szerzeményű «áriák»-kal helyettesíti Metastasio dalait.³

*

3. Térjünk a sokat emlegetett *Clorindára*.

Sík Sándor daktílusi muzsikára és valami adonisi szerkezetre való törekvést sejt magyar ütemeiben. A «nehéz vállalkozás még akkor Faludinak sem sikerülhetett teljesen», s azért a sorok egy része át látszik hajlani a jambusba.

Magának a versnek tökéletes zeneisége, mely távol áll az ügyetlen próbálkozástól, azonban más eredetet sejtet. Ezt Metastasiónak egy, drámáiban igen sűrűn használt, versformá-

¹ Ez kelthette Toldyban azt a véleményt, hogy ezek «töredék»-ek. L. Négyesy-kiad. 175. l.

² M. Landau: Die italienische Literatur am Österreichischem Hofe. Wien, 1879. — Tullo Concari: Il settecento (Storia letteraria d'Italia VIII. köt.).

³ L. a *Heros Sinensis* kiadását (Székesfehérvári főgimn. ért. 1892/93) és Zambra A.: Metastasio «Porta cesarea» és a magyarországi iskoladráma a XVIII. sz. második felében. EPhK XLIII. évf.

jában találhatjuk meg, mely teljesen azonos a *Clorindá*-val. Példaképen állítsuk párhuzamba a *Clorinda* első versszakát Adone dalával (*Gli orti Esperidi*, II):

Gyēnge Clorīnda	a	Še sōn lōntāno
Hūs kikeletben	b	Dal mīo diletto
Egy szép līgetben	b	Freddo sospetto
Fel s alá jár	c	Mi agghiaccia il cōr
Siess Dorīndō	d	Še pōi ritōrno
Szīvēt epesztve	e	Presso al mīo bēne
Kézēt terjesztve	e	Torna la speme
Csak reád vár.	c	Fugge il timor.

Két azonos rímképletű négysoros szakasz van bennük egy közös végső rímmel egyetlen zenei lehelletté kapcsolva. Három-három sor ötszótagos — hogy egyelőre szótagokban beszéljünk — a negyedik és nyolcadik egymással rímelő sor pedig ráütés-szerűen négyszótagú. A szak-szerkezet tehát hajszálpontos-ságra egyezik.

Ha most már a ritmust nézzük, előre kell bocsájtanunk, hogy a tisztán jambikus szerkezet az olasz poézisben rendkívül ritka, mert egyhangú. Az emelkedő jambus ereszkedő lábakkal tarkul, s ezek helyel-közzel anapestussá vagy daktilussá is aprózódhatnak. Ezáltal valami szabadabb, színesebb, de mindig a hangsúlyon alapuló zeneiség keletkezik.¹

Az olasz verselést a lehető legtökéletesebb zeneiségre épen Metastasio emelte. A versforma ily teljes egyezése följogosít arra, hogy ugyanezt a szabadabb zeneiséget keressük a *Clorinda*-ban is. A jambikus menetű sorok (Egy szép līgetben — Še sōn lōntāno), ép úgy mint Metastasionál következetesen vegyülnek az ilyenekkel: Gyēnge Clorīnda — Torna la speme. S hogy az olasz versnek ez a dallama valóban fülbemászó volt, bizonyítja a sokkal kevesebb ritmusérzékkel rendelkező *Heros Sinensis* átdolgozója is, ki ugyanezt a Metastasio-strófát így utánozza:

Egy vitéz hite,	És bírodalmat
Hőnja szerelme	Igy boldogít.
Égész országot	

De a páros és páratlan szótagú sorok vegyítésének is megvan a maga zenei értéke az olasz verselésben. Mivel ugyanis a hosszúság itt összeesik a hangsúllyal, és az olasz hangsúly leggyakrabban az utolsóelőtti szótagon van, a jambikus sornak

¹ Különös Kisfaludy Károly tévedése Helmezy Jeruzsálem-fordításának előszavában: «Tasso 12 és 13 szótagú mértéktelen sorokban alkotta Hierosolymiásza stanzáját, e jelen fordítás 10 és 11 szótagú mértékes sorokban szerkesztetett...» (Auróra I. 1822. 169. l.).

rövid féltagon kell végződnie. Ezeket a sorokat azonban Metastasio nagy virtuozitással tudja váltogatni a párosszótagú, azaz végéles (hosszú, leginkább egytagú) szón kicsengő sorokkal, miáltal a zenei frázis síma ritmusa megtorpan:

Più bella aùrora
Più lieto giorno
Dall'onde fuora
Mai non uscì.

Vagy: Freddo sospetto
Mi agghiaccia il cor.

Ugyanilyen a Faludi-strófa zeneisége: A *Clorinda* ötszótagú sorai túlnyomóan rövid szótagon végződnek, míg a négytagúak szinte mindig egytagú és különösen hosszú időértékű szón csengenek ki. Sőt Faludi az olasz vers dallamát a rimek e játékában érezte leginkább, s a mérték innen hat vissza az egész sor dallamára.

De ezenkívül egy kis szerelmi félreértés könnyű, felszínes, dalszerű tárgyalása is egészen Metastasio rokokó-izlésére vall. Pásztorjátékaiban az ilyenek nem ritkák. Ha azonban tárgyilag rokon versére nem is tudunk hivatkozni, az *Addio*ban elég valószínűséggel sejthetni Metastasio *La libertà a Nice* c. canzonettájának hatását.

Faludi így kezdi:

Köszönöm, hogy hamis voltál

Mert láncomról leoldottál...

Metastasio pedig:

Grazie ai inganni tuoi

— — — — dai lacci suoi
Sento che l'anima è sciolta.¹

Ezen egyező bekezdés után Metastasio többmozzanatú énekére emlékezve alakítja dalocskáját Faludi. Mindkettő örül, hogy hűtlenségével szerelmese megoldotta láncait és egykedvűségét fitogtatja a szakítás fölött.

Mi tehát a *Clorinda*?

Bizonyára nem úttörő, mértéket számolgotó próbálkozás az időmértékes verseléssel, mint a német példán induló Rádayé; de nem is aggodalmaskodó másolása Metastasio egy versalakjának. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a *Clorinda* alapjában véve mégis csak ütemes magyar vers, s hogy viszont Faludi egyéb

¹ Metastasio ezt a canzonettát — melyet Csokonai *A szabadulás* címen lefordított — 1733-ban írta Bécsben. Olaszországban oly népszerűsége tett szert, hogy még ötven évvel Metastasio halála után is ennek a dalnak énekes soraival fejeződött ki a forrongó nápolyi nép politikai követelése: Non sogno questa volta | Non sogno libertà. (Carducci: *Della poesia melica italiana*, 79. l.). *Köszönöm, hogy hamis voltál* Metastasio első sorának szó szerinti fordítása, ha ezt a következők nélkül olvassuk. (Ezt Csokonai kissé szabadon így fordítja: Hálá sok csábításaidnak — Érzem, érzem föloldatva lelkemet.) — Hasonlóságot lehetne még találni a *Hajnal* és *Primavera* leírásai között is.

verseiben is valami időmértéken alapuló zene lappang az ütemek alatt.¹

Faludinak ének cseng a fülébe. Ilyen Metastasio-áriát Bécsben, Grázban meg Rómában eleget hallhatott. Hiszen a reverenda ebben a korban épenséggel nem tiltotta el a papokat a színházjárástól — maga Metastasio is «abbate» volt.² Ha pedig figyelembe vesszük, hogy Faludi pozsonyi tartózkodása alatt (1753—73) éli virágkorát ott a Bécsből hozzánk plántált olasz melodráma, mely Esterházy és más főuraink színpadjának is kedves szórakozása volt, a Metastasio-dallamok magyaroszági elterjedettségéről sem kételkedhetünk. Kazinczy még későbbben is, mikor már Metastasio népszerűsége alkonyulóban van, könyvnélkül tudja azt a kis éneket, melyet az *Amor timidoból* (XVI. Cantata) fordít le Orpheusában. Ráday Gedeon pedig erre két fordítási próbával felel, bár Metastasio akkor keze között nem volt, s hozzáteszi: «... azért tartottam meg minden syllabáit Metastasionak, hogy azt az olasz szerint is el lehessen énekelni.» Még 1817-ben is így ír Kazinczy: *Metastasiót «ifjaink édességei miatt még annál is inkább kedvelik, mint illik».*³

Faludinak valami Metastasio-versike cseng a fülébe. Rendkívül finom zenei érzéke követi a dallamot és ütemes magyar verssé dalolja az olasz formát, mely azonban belelopja az ütemekbe a maga mértékes ritmus-dallamát.

*

4. A drámafordításba szőtt énekek tovább vezethetnek Faludi egynemely formájának megértésében. A *Búcsúzó ének*, melyet 1775-ben írt, ugyanis nemcsak abban vall a melodráma, hogy felelgető páros-ének, hanem abban is, hogy a második barát az első szavait variálja. Olyanféle Metastasio-forma lírai továbbképzését látjuk benne, amelyet Csokonai fordításában idézhetünk:

Eliza:

Eredj uralkodni, Kintsem,
De ne szűnj meg hívem lenni,
Ha lehet még akkor is.

Annictás:

Ha uralkodnom kell, Kintsem,
A te hív pástyorod lenni
Kivánok szivemben is.

Ugyanilyen eredetre vall a *Kísztő és Felelő* ének genezise is. Első fogalmazásában — megtalálható Négyesy kritikai

¹ Toldy Ferenc némi túlzással dalainak legnagyobb részében igen tiszta trocheusi lejtést érzett, néha szinte mértéki tisztasággal (id. m. 315. l.). Imre Sándor *Nádasdi és A pipárul* c. költeményekből arról győződik meg, hogy az ütem és mérték nem külön, hanem együtt származott és együtt jár ősidőktől fogva. (Irod. tan. II. 38. l.). Faludinál ez mindenesetre így van.

² Metastasio azonban nem volt fölszentelt pap, legfőlebb «clericus» lehetett (azaz csak az alsóbb rendeket vette föl), Faludi azonban jezsuita volt, a legfegyelmезettebb rend tagja, s amíg pozitív bizonyítékaink nincsenek, azt kell mondanunk, hogy nyilvános színi előadásokra egyáltalán nem járt. Szerk.

³ Orpheus 1790. — Kazinczy F. levelezése (II. 56. 59.) és a szonetről írt értekezése. (Tudományos Gyűjtemény, 1817. IX. 46. l.)

kiadásának függelékében — ez is páros-ének volt, melyet «Az egész kar» fejez be. A forma, valamint a Hippolytus és Phaedra nevek is, Metastasio klasszikus tárgyú darabjára vallanak, melyekben a felelgető éneket igen gyakran a kar összegezi.¹ De úgylátszik Faludi megérezte, hogy ez a melodramai fogás nem alkalmas játékos tartalmának kifejezésére. A két szerelmes éneke különválik s pompás kis genréképpé kerekedik, melyekben az előbb kötekedő szerelmesek jellemzik egymást.

Ezen a ponton azonban megállapításainkat kissé ki kell terjesztenünk. A német gálánsköltészet tudniillik, melyből Faludi kétségtelenül merített, ugyanannak az áramlatnak hatását érezteti, melyből Metastasio költészete is fakadt; a Guarinitól, Marinitól inspirált szonettek, madrigálok mellett, tele van áriákkal és cantatekkel, s ez nyilván a rendkívüli elterjedtségnek örvendő olasz zenedráma hatását mutatja. Maga a lírai költemény is leginkább kis áriává, vagy páros dallá könnyül. Ez a forma felelt meg legjobban a kor játékos rokokó-ízlésének és tartalmának. Gyakran zene kíséri a dalt, mi a német gáláns költészetben maga után vonja a refraine-t és az első sor ismétlését a strófa végén, tehát oly fogásokat, melyeket Faludi kitűnő művészettel tud alkalmazni. A rokokó szellem rokokó formákat kívánt: s ebben az európai áramlatban — melynek Metastasio csak legpregnansabb, legzeneibb kifejezője — gyökerizik Faludi Ferenc formaújítása.

A *Clorinda* strófászerkezete, melynek mását az olasz formákat már továbbképző német gálánsköltészetben nem találom, a *Caesarba* iktatott dalocskák szerkezete és elhelyezése kétségtelenül Metastasióra vallanak, mit egy tárgyi átvétellel is megkíséreltünk támogatni. Az itt következő néhány forma-párhuzammal nem azt akarjuk bizonyítani, hogy Faludi csak Metastasiótól tanulhatta állandóan használt verselési fogásait, hanem ki akarjuk emelni, hogy ezek a fogások mind megtalálhatók annál a költőnél, ki e kor ízlését mind tartalmilag, mind formailag legpregnansabban fejezi ki.

Ilyen a *Kísztő és Felelő* ének és a *Nincsen neve* igen zenei strófászerkezete, melyben négy párosával rímelő sorra egy ötödik rímtelen, s egy szótaggal rövidebb sor üt rá:

Híres főrend nemzetében,
Nincsen hiba természetén,
Jól hordozták, jól nevelték,
Vólt is okok, hogy kedvelték,
De nem tetszik, tudom mért!

Semplice fanciulletto,
Se al tenero augelletto,
Rallenta il laccio un poco,
Il fa volar per gioco
Ma non gli scioglie mai.

Faludi nagyon zeneien köt össze rövidül sorokat strófába (*Tavaszi, Tarka madár*) vagy foglal dal-egységbe két versszakot:

¹ Négyes Faludi-kiadása 126. l. — pl. az *Achille in Sciro* utolsó jelenete.

ezek Metastasioéknak, de részben a gálánsköltészetnek is állandó fogásai. Azonban leggyakoribb formájuk mindhármuknak a 8 és 7 tagú sorok (Metastasio: $4-3\frac{1}{2}$ trocheus v. $3\frac{1}{2}-3$ jambus) váltogatása négy soros szakaszokban. E forma időt mértékelő rimtechnikáját Faludi ugyanolyan zeneien tudja itt is utánózni, mint a *Clorindában*; Döme Károly s Metastasio többi fordítója nyomába sem léphetnek, mikor ezzel a strófával próbálkoznak. S ha figyelembe vesszük, hogy a *Pipárul* c. költeményben mily szabadon és mily virtuozitással játssza át a szonettet magyar formára, nem fogunk rajta csodálkozni.

És nem fogunk most már talán azon sem csodálkozni, hogy Faludi magyar ritmusú verseiben gyakran valami időmértéken alapuló zeneiség cseng, hogy például a *Tarka madár* ráütés ritmusa ugyanaz mint a *Clorinda* «Hallgat a pár» soráé. Rímeinek sokszor két szótagra terjedő tisztaságát pedig határozottan az olasz költészettel való ismeretségének kell tulajdonítanunk.

Toldy Ferenc romantikusan hangzó soraiban tehát mégis van valami igazság. A Rómában hallott «éjjeli szerenáták» és a Rába-parti dal vegyülése az általános rokokó áramlaton belül, megmagyarázhatja Faludi formaujtásának nem egy jelenségét. Megtanulta belőlük az időmérték zenéjét, melyet a magyar ütemekbe oltott, úgy hogy ez legérezhetőbb a rímek játékában, de gyakran többé-kevébbé lappang az egész versben is. Metastasio áriáinak részük van Faludi strófáinak dallamos fölépítésében s talán rajtuk nevelődött műérzéke, melynek az első műdalokat köszönheti irodalmunk.

«Kitünő lírai képességét az olasz ég csalta ki alvó csiráiból».

KASTNER JENŐ.

A NEGYVENES ÉVEK KRITIKAI MUNKÁSSÁGA.

(Harmadik közlemény.)

II. Az ifjú óriások.

Az ósdiak kritikai munkásságával párhuzamosan, organumokkal, a Honderüvel, állandóan ádáz viaskodást folytatva dolgoztak a kritika terén a fiatalok. Korukhoz illően élénk, hangos csoport, természetes ellenzéke minden régibb, megállapodott iránynak. Nagyrészt a harmincas évek második felében tűntek föl az irodalomban, egyelőre a szemhatár szélén, s egyrészük fiatalos hevében kissé merészen törtetvén az irodalom küzdőtere felé, magára vonta Bajza figyelmét. A kritika akkori félelmes vezére nem restelte ellenük a kritikusi vessző helyett a kritikusi bunkót mozgásba hozni: lett tehát soraikban nagy öröm, mikor előbb megszűnt a Figyelmező, majd az Athenaeum is mind inkább vesztette lába alól a talajt. Az 1841-ik év végével elég erőseknek érezték magukat, hogy egy szépirodalmi és kritikai lapot cikkeikkel ellássanak s a következő év elejével megindították a Regélőt,¹ mely 1844 elejétől Regélő Pesti Divatlap, majd az év második felétől Pesti Divatlap cím alatt hét évig állott fönn, s 1848-ban mint Budapesti Divatlap végezte pályafutását. Szerkesztője harmadfél évig Garay János volt, 1844 közepétől Vahot Imre.

1. A Regélő Pesti Divatlap.

A Regélő a fiatalok organumának indult s az is maradt mindvégig. Munkatársai a legújabb írói nemzedékből kerültek ki, köztük több ismert nevű költő és elbeszélő, de jó nevüket kevés kivétellel vagy épen e folyóiratban szereztek, vagy még később. A lap mozgékony-sága, élénksége, változatossága szintén a vezetők fiatalos vérmérsekletére vall, épúgy modora: egyfelől a könnyed szellemeskedések hajszolása, másfelől a közvetlen, de gyakran nyers hang, s a támadó, de sokszor csak kötekedő szellem. Mint a fiatalság általán, lelkesedett a korszerűért és divatosért, nem épen meggyőződés nélkül, de nem is mindig mélyebb okokból. Politikába ugyan nem avatkozott, de Vahot alatt mégis határozott politikai szint nyert, s mint az Új Magyarország képviselője rajongott a nemzeti eszméért, a demokraciáért, az országgyűlés ellenzékiéért.

¹ A Regélő tulajdonképen Mátray Honművész-Regélő című szépirodalmi lapjának folytatása volt, de attól minden tekintetben független.

A folyóirat fiatalos heve a kritika terén kevésbé és csak később jelentkezett. Amíg Garay állt a Regélő élén, nem volt elég határozott színezete. Noha a szerkesztő lapja tervvázlatában¹ azt ígérte, hogy lapjának *Hírlapi sorompó* című rovata teret fog nyitni «a lovagiasb szellemű s vérű írók számára, akár gyalog, akár lovag, karddal vagy gerelylyel, fedett vagy fedetlen sisakkal, de nemesen vivandó esztétikai törvényszékünkre tartozó viták elintézésére»:² a tervezett esztétikai viták kicsinyes, személyeskedő torzsalkodásokká zsugorodtak a szerkesztő és Bajza között, s magával a kritikai rovattal pedig a szerkesztő nem sokat törődött. Kritikusainak szabad kezét adott, mindegyik tetszése szerint érvényesíthette nemcsak ízlését és fölfogását, hanem irányát is. S mivel a munkatársai között voltak egyfelől képzett, gazdag elméleti ismeretekkel és határozott elvekkel bíró fiatal kritikusok, mint Erdélyi János és Henszlmann Imre, másfelől fölületes újságírók is, a Regélő kritikai rovatának nem volt egységes színe, következetes iránya, határozott szelleme — ebben a tekintetben még a Honderű mögött is messze elmaradt.

Könyvkritikával eleinte, amíg Garay szerkesztette, egyáltalán nem foglalkozott, később is csak elvétve. Vagy két-három egészen jelentéktelen ismertetésen kívül, melyeknek sem a szerzőjük nem tesz számot, sem a megbírált mű nem kelt érdeklődést,³ komolyabb bírálatot mindössze négyet közölt, hármát Erdélyi tollából — ezekről majd más kapcsolatban emlékszünk meg — s egy névtelen tanulmányt Ponsard *Lucretiájáról*.⁴ Ez utóbbi szerzője kétségkívül korának legműveltebb elméje volt — valószínűleg Henszlmann — s dolgozata, az egy csapásra világhírűvé lett francia drámaköltő tragédiájának ismertetése, igen ügyes tájékoztató a magyar közönség számára, de nem igazi bírálat, hiányzik belőle legfontosabb két alkotó része, az elemzés és értékelés. Pusztán a dráma tartalmát mondja el, igaz hogy nagy művészettel, s beleállítja a francia színiköltészet fejlődésébe, a klasszicizmus és romantika küzdelmébe, végül, hogy a magyar előadás szereplőit bírálhassa,

¹ Mellékletként csatolva a Helytartótanács elé küldött folyamodványához.

² Idézi Ferenczi József, *A magyar hírlapirodalom története* 1887. 432—433. l.

³ Illucz Oláh Jánosé Szelestey László *Érzelmevirágok* c. verskötetéről (Regélő, 1842. II: 760—761. l.); Barsa nevű (vagy álnévű) erdélyi író beszámolója Erdély szépirodalmi újdonságairól: Pataky Mihály *A gyermekgyilkos és Bosszú* c. színműveiről (u. ott, 1843. I: 627—628. h.), Zeyk János *Dekebaljáról* (u. ott, 1080—1082. h.) és a Köváry László szerkesztette *Beszélytárról* (u. ott. 1557—1561., 1590—1592. h.); Csóri bírálat a Szathmári Pap Károly kiadásában megjelent *Erdély képekben* c. műről (u. ott, II: 314—319. h.).

⁴ U. ott, II: 800—810., 847—850., 878—894. h.

röviden megvilágítja a főbb jellemeket. Erdélyi is inkább csak elbeszélés-gyűjteményeket bírált: így a Regélő fönnállásának első harmadfél évében a kor lírájának és szépprózájának mozgalmait teljesen figyelmen kívül hagyta, olvasóit a szépirodalom újdonságairól nem tájékoztatta, mintha a magyar költészet ezekben az években egészen a drámára korlátozódott volna.

A színházat azonban kezdettől fogva nagy érdeklődéssel kísérte s színházi rovatában a Nemzeti Színház minden előadásáról megemlékezett, olyan formán, mint az Athenaeum, de rendszerint, még ismert daraboknál is, a szereplők játékán kívül volt egypár szava a drámáról is, a bemutató előadásokról meg rendszeres kritikát adott. Ez a kor, a múlt század negyvenes évei, a magyar színi kritikának igazi virágkora volt — ami a mennyiséget nézi: szépirodalmi lapjaink egymással versenyeztek a közönség tájékoztatásában. A mennyiséggel azonban nem volt arányos a bírálatok értéke, s e tekintetben a Regélő sem kivétel, sőt bírálatainak színvonala a maga egészében igen alacsony. Időnként Henszlmann vagy Erdélyi írtak egy-egy, többnyire rövid bírálatot — az előbbi főként a Shakespeare-előadásokról s ilyenkor kimerítőbben — de a kritikák legnagyobb része, jobbára álnév vagy írói jegy alatt, pusztá műkedvelői vállalkozás, egy-egy élénk tollú belmunkatárs rövid, fölületes fejtegetései. A lap szellemi vezérének, Erdélyinek, s hű tanácsadójának, Henszlmannnak, a kritikák tartalmára úgy látszik nem volt befolyása s az irányukra is csak annyi, hogy a Regélő színházi rovatát egy határozott cél szolgálatába állították. Ez a cél szorosan Bajzáék kritikai munkásságához kapcsolódik. Ismeretes, hogy Bajza a magyar közönséget nem tartotta még megérettnek a Shakespeare-i drámák fönséges tragikumának élvezésére, ezért a könnyebben megérthető s a modern érzelmvilághoz közelebb álló francia drámákat, Victor Hugónak és társainak romantikus színműveit ajánlotta és dicsérgette. A Regélő fiatal óriásai Bajza megokolásán hallgatagon átsiklottak s végső megállapítását kiélezve alkalmas fegyvert találtak, melyet visszafordíthattak Bajza ellen. Belekapaszkodtak Bajza egynehány szerencsétlenül fogalmazott állításába, s azt hirdették, hogy a franciákat jogtalanul Shakespeare fölé állítja — ők tehát meg akarták mutatni, hogy a gyűlölt Bajzának nincs igaza, s minden erejükkel a francia drámák ellen fordultak. Az így kifejezett hírlapi csatározáshoz — melyet az Athenaeumban Bajza, a Regélőben legkomolyabb fegyverekkel Henszlmann, a legszenvedélyesebben Vahot Imre vívott — nincs közünk, mert részben az esztétika, részben a személyeskedések terén vívták, a kritika történetét csak annyiban érdekli, hogy ennek köszönhető a Regélő egyetlen határozott esztétikai elve, a francia drámák üldözése. Míg azonban Henszlmann jó érzékkel a francia drá-

mákat Shakespeare-éivel mérte össze és így igyekezett csekélyebb értéküket igazolni, buzgó, de izlésben szegény fegyvertársai majd egyszerűen legyalázták a francia színműveket s velük egy füst alatt a német drámákat is, majd meg a német drámairodalom alkotásait iparkodtak a franciák fölé emelni, s nemcsak a tragédiákat, hanem a társadalmi színműveket és vígjátékokat is. Leghatározottabban egy magát 4-gyel jelző bíráló, aki Bauernfeld *Vallomások* c. vígjátékáról írván, annyira beleélte magát a német dráma iránti lelkesedésbe, hogy a következő felszólítással fordul a francia dráma bámulóihoz: «Ide jertek ti, kik a német vígjátékot érzelgősnek, nehézkesnek mondjátok; vessétek össze akár társalgási finomságra s könnyedségre, akár dialogjai elmésségére és eleveenségére, akár elmés szövedékére nézve bálványozott francia vaudevillejeitekkel...»¹. Ez a fölfogás jelszóvá, s ez a hang uralkodóvá lesz, sőt kihat az egész rovat anyagára is: a magyar drámákról csak kivételesen emlékszik meg, rendszerint hallgat róluk vagy egészen röviden végez velük — egy ízben, egy magyar dráma bemutató előadása alkalmával, megelégszik egy fél sornyi bírálat-tal² — a kritikusok az idegen drámákra vetik magukat, hogy gáncsolva-dicsérve őket a maguk izlését juttassák kifejezésre. Bírálataik nem törődnek a közönség tájékoztatásával, a szóba hozott dráma ismertetésével, azt csak eszközül használják a maguk külön céljuk megvalósítására, a francia drámaköltészet minél tökéletesebb ledorongolására. A zászlóvivő e téren a folyóirat első évfolyamaiban egy MEPHISTO álnevű író, a Regélő szatirikusa.³ A francia drámák ellen francia szellemességgel akar küzdeni: komolyan nem is tud beszélni, csupa élce, csupa ironia minden bírálata, az a könnyedséget szenvedő, de valójában nehézkes és esetlen, száraz és kicsinyes szellemeskedés, mely a negyvenes évek divatlapjaiban, mind a színes borítékon, mind a szövegben hihetetlenül fölburjánzott. Alapos esztétikai fejtegetések helyett, az előadott drámára ki sem térve, pusztán mennydörög a francia drámák erkölcsstelensége, szertelenségei, hazugságai ellen vagy gúnyos megjegyzések kíséretében elmondja, tendenciózusan megvilágítva, a dráma tartalmát, néha meg ép ily célzatos beállításban, hazug színekkel megrajzolja a főbb jellemeit. Üres szellemeskedése, nyílt, egyoldalú irányzatossága különösen akkor bántó, ha — legtöbb bírálatában! — bőbeszédűséggel párosul. Lapok hosszat fecseg hol magáról és izléséről, hol a drámáról általában, s kritika helyett eszmétlen közhelyekkel s féligazságokkal tartja olvasóit. Ízelítőül, vala-

¹ U. ott, 1844. I: 590. l.

² I. (vg. Vahot Imre) Kovács Pál *Magának akart, másnak kért* c. vígjátéka ismertetésében. (U. ott, 1842. II: 635. l.)

³ Főképen az első évfolyamban szerepelt; mind a két félévben hét-hét nagyobb bírálat van tőle.

mint túlzó elfogultságának bemutatására ide iktatom egyik legjellemzőbb állítását:

«Uj franczia dráma?! — Dumastól?! — Bizonyosan 'nagy szó is ez az előtt, ki a világ kicsinségeit s az emberi nagyság törpeségét nem ismeri. Előttém az új franczia dráma parányi szó, de igen kedves, mert épen annyi, mint: — *rosz, gonosz*. Dumas Sándornak sok ily tulajdonu drámája van, de kíváncsimat eddigelé egyike sem elégité ki annyira, mint épen *Paul Jones, a kalóz*. Nagyon szeretem ezt, mert igen *rosz*...»¹

Az a léhaság és cinizmus, amellyel egy hatalmas világ-irodalmi áramlaton eltréfál, egész működését megbélyegzi.

A karmester köré egy csomó rövidebb lélekzetű és gyöngébb torkú, de hasonló tenorban dolgozó énekes csoportosul, mind név nélkül, zárt sisakban.² Névtelenségükkel a kritika története nem veszít, ők meg határozottan nyerne!

A Regélő színházi rovatának külföldi drámákkal foglalkozó fele — kivéve Henszlmannak egypár Shakespeare-bírálatát — nem érdemli meg a kritika nevét, újságcikkek vagy épen újsághírek, főületesen, sokszor meg nem gondoltan papírra vetve. Komoly számba csak azokat lehet venni, melyeket Vahot Imre írt, hol a saját neve alatt, hol Igazfi Szilárd álnévvel vagy V. I. és I. betűkkel jelölve kritikáit.³

VAHOT IMRE mint a Regélő egyik tulajdonosának, Erdélyi Jánosnak sógora, a folyóirat alapítása óta belső tagja volt a szerkesztőségnek egyik legszorgalmasabb munkatársa Garaynak. Különösen a színházi rovatban szerepelt sokszor, s mikor 1844 közepén átvette a lap szerkesztését, a Pesti Divatlap neve alatt megjelenő folyóiratnak szinte egyedüli színházi kritikusa lett. Innen kezdve épen ez által a Pesti Divatlap kritikái rovata határozottabb irányt vett, s ez minden tekintetben emelte színvonalát. Vahotról a tudomány meglehetősen kicsinylő, sőt néha szinte megvető hangon beszél — nem alap nélkül, de nem is egészen joggal. Mint ember és mint író sajátos keveréke volt az erényeknek és fogyatkozásoknak, s a dolog természete szerint az utóbbiak szembeötlőbbek lévén, mellettük érdemei elhomályosodtak; kritikusai azonfölül, s ez is mindennapi dolog, emberi vétkeiket az íróban is büntették. S talán fogyatkozásai nemcsak szembeötlőbbben, hanem mélyebben gyökerezők is voltak. Izgága, hetvenkedő ember volt s mértéktelenül hiú. Az önérzet beteges túltengésében szenvedett, s mint expanzív léleknel, ez ízléstelen dicsekvésben nyilvánult. Annál nagyobb fogyatkozás, szinte

¹ Regélő, 1842. II: 649. I.

² Cikkeiket számokkal jelzik: 2, 4, 5 (ez valószínűleg Henszlmann) 97; ezenkívül vannak jeltelen cikkek s néha álnevek (p. o. Bikficz).

³ Hogy a V. I.-vel jelzett kritikák az ő lapjában csak Vahot Imre nevét rejthetik, az nem szorul igazolásra; hogy I. jegy (= Imre) s az Igazfi álnév alatt is ő írt, azt külső bizonyítékokkal támogatni nem tudom, de a kritikák szelleme és sajátos stílje kétségtelenné teszi.

már bűn volt ez, mert amire olyan büszke volt, azzal részint nem szokás dicsekedni — hogy a két legszélőbb ellentétet említsem: erős hazafias érzését és kitűnő lovagló művészetét egyformán hánytorgatta — részint épen az ellenkezője volt igaz: magát elsőrangú drámaírónak tartotta és hirdette. S volt még egy, az előbbieknél nagyobb gyöngesége: az igazmondást nem mindig érezte kötelességének. De ezzel szemben voltak kétségtelen érdemei: buzgó és a nemes eszmékért lelkesedő ember volt, erős fajszeretet és tudatos hazafias érzés hevítette, az irodalmat valóban szívből szerette, barátaihoz őszintén ragaszkodott, álnokságot, gatszást ellenségei sem vethettek szemére. Amellett a jó ügyért nemcsak szóval, hanem tettel is küzdött s anyagi áldozatokkal sem fukarkodott. Végre a magyar nemzet azt sem felejtheti el, hogy ő tette lehetővé Petőfinék Pesten maradását: fölismerete tehetségét és lapjához kötötte. Hogy ebből a Pesti Divatlapnak anyagi haszna is lett, azt lap-tulajdonostól senki sem veheti rossz néven. Mint szerkesztő is megállta helyét; lapját külsőleg csinosabbá, belsőleg tartalmasabbá tette, s a fiatal tehetségek jó részét meg tudta nyerni dolgozótársául. Hogy mégis többször vált nevetségessé, s alig egy pár évi munkássága után még kora is elfordult tőle, annak nem korlátoltsága és tehetségének csekély volta az oka,¹ hanem hogy olyan babérokra vágyott, amelyek nem számára zöldültek. Nem volt egészen tehetségtelen ember, s *Országgyűlési szállás* című vígjátékában van valódi érték, mely a jelen századig színen tartotta, korlátolt meg épen nem volt, s ezt kritikái bizonyítják legvilágosabban.

Vahot mint kritikus érdekes jelenség, de nem erős egyéni szín vagy határozott, sajátos vonásai teszik azzá — ellenkezőleg. Az ő érdekessége abban áll, hogy kritikáiban tipikus magyar, határozottabban szólva: érdemeivel és gyöngeségeivel típusa a művelt magyar vidéki műkedvelő írónak. Nem egészen késztetlenség vetté kezébe a kritikusi tollat. Írói működését Bajzáék oldalán az Athenaeumban kezdte, majd a Regélő szerkesztőségében Henszlmann befolyása alá került s tanultságát, esztétikai tájékozottságát tőle vagy az ő közvetítésével a németektől szerezte.² Sőt elméleti téren is megpróbálta ismereteit gyümölcsöztetni s a Regélő 1842-ik évfolyamában egy hosszabb cikksorozatot tett közzé, *Táborozások a komoly francia drámák ellen*.³ Igaz, hogy kisebb részben Vörösmarty dramaturgiai fejtegetéseire kapcsolja, nagyobb részben Heine egyik tanulmányából (*Über die französische Bühne*) meríti érveit, így tehát kevés

¹ Így véli, de azt hiszem tévesen, Vértessy Jenő. (*A magyar romantikus dráma*, 1913. 236 l.)

² L. a maga vallomását. Regélő 1842. II.: 747. l.

³ II.: 746–749., 777–781., 809–811., 824–829. l.

az eredetisége, de igen világosan, értelmesen és rendszeresen fejti ki nézeteit a dráma főkövetelményeiről, a jellemrajz és a művészi szerkesztés fontosságáról, az erkölcsi alap elengedhetetlen voltáról, valamint azokról a vétkekről, amelyeket a romantikus francia drámaírók elkövetnek. Elveinek gyakorlati alkalmazásában is — azokban a kritikákban, melyeket a Nemzeti Színházban színre került külföldi drámákról írt¹ — bizonyos, a magyar agyra oly jellemző józanság és higgadság jellemzi, sőt még nagyobb mértékben, mint tanulmányában. Polémiáiban, ingereltetve vagy ingerelve, gyakran esik túlzásba, dramaturgiai dolgozatában Heine hatása alatt hajlik a szélsőségek felé, de kritikáiban az idegen színművekkel szemben elfogulatlan; a német drámák alszerűségét, durvaságait, köznapiságát és túlzásait csakúgy megrója, mint a franciákét, viszont a franciákkal szemben is tud méltányos lenni, nem gáncsolja a drámákat csak azért, mert franciák, s érdemeik kiemelésére még meleg hangjai is vannak. S ha véleménye elítélő, nemcsak meg tudja okolni, hanem igazságáról meg is tud győzni. Legtanulságosabb ebből a szempontból egyik terjedelmes bírálata, Souliének *Az örült gyermeke* című drámájáról.² Jó érzékkel megtalálja a dráma legsebezhetőbb pontját, hogy oly mértékben szerepelteti a véletlent, a mint azt a jellemekre épülő drámai cselekvény nem bírja meg, s az egyes jellemeket izeikre szedve, bebizonyítja, hogy látszólagos igazságuk képtelen, hazug vonások szövedéke. A bírálatban nincs semmi gúny, semmi túlzás vagy üres szellemeskedés — innen hatása. Nem mély, nem dolgozik esztétikai fogalmakkal, még határozottabb elvekre sem következtethetünk belőle — de világos és értelmes, amilyent akármily józan gondolkozású laikus is megírhatótt volna.

Értelmes józanságát csak akkor fenyegeti némi veszedelem, mikor tüzes chauvinismusával kerül összeütközésbe. Ez az alapján nemes érzése gyakran túlzásba esapott, s ha talán nem szolgált rá a «vadmagyar» névre, mellyel ellenfelei gúnyolták, az életben gyakrabban, kritikáiban is néha közel állt hozzá, hogy kiérdemelje. Fájának és a magyar műveltségnek szeretete akárhányszor oda ragadta, hogy a külföldnek még jelesebb drámái ellen is mennydörögjön. Csatázott ellenük, mert a magyar színpadra csak magyar művek valók, a «magyar szívhez egyedül a magyar életből vett sajátos helyzetek, viszonyok, és alakok hű visszaadása szólhat».³ Túlzás ez, de volt némi alapja és jogosultsága, s odáig Vahot sohasem sülyedt, hogy az idegen drámák abszolút értékét tagadja. Csak azt állította, hogy nekünk nincs rá szükségünk — ez persze tévedés volt.

¹ Vagy harminc ilyen bírálatot írt, legnagyobb részük nem tesz számot; a jelentősebbeket alább idézem.

² U. ott, II: 761—764. l.

³ Scribe *Lánczának* bírálatában. Regélő, 1842. I: 165 l.

A vidékiesség nem fölfogásában nyilvánult, hanem stíljében, ott sem mindenütt, csak mikor erősebb érzelmek hevítették. Ilyenkor szerette a nagy, öblös hangot, a nyers, őszinte beszédet, az erős kifejezéseket, azt a szó- és nyelvhasználatot, mely kint a puszta megszokott és stilszerű, leírva azonban riktó és bántó. De el kell ismernünk, hogy ebbe az izléstelenségbe csak elvétve téved; a pórias hang nem lett nála modorra, csak hangulatos velejárója magasra csapó szenvedélyének.

A modern külföldi, főként francia drámákon kívül beszámolt Vahot néha-néha a klasszikus-estékről is, és eleinte szórványosan, később rendszeresen az új magyar drámák bemutatásáról. Az előbbieket Calderon¹ és Shakespeare drámáinak² méltatásai, nem igazi kritikák, hanem vagy rövid, lelkes magasztalások vagy terjedelmesebb tanulmányok. Ez utóbbiak is jobbára csak frázis-halmazok, mélység és eredeti eszmék nélkül, de dicsérő szövegei olyan átérezettek, hogy ha másról nem, Vahot jó ízléséről tanuskodnak. Mutatják, hogy korántsem volt az a durva lelkű, a költői szépségek iránt érzéketlen kritikus, amilyennek hatalmas ellenfele, Bajza, festette. A *Learn*ek egyébként áradozó és fölületesen mozgó méltatásában p. o. igen jó érzékkel jelöli meg a tragédia legmeggrázóbb jeleneit.³

A magyar drámák bírálatában Vahot csak fokozatosan melegegett bele; a Regélő, első féléve alatt, egyáltalán nem hozott tőle magyar színműről kritikát, még a következőkben is csak régebbi magyar drámákkal foglalkozott, míg azután 1844 közepétől, mikor a lap szerkesztését átvette, egyideig az egész színházi rovatot s így a magyar drámák bírálatát is maga írta.⁴ 1845-től már nem tudjuk biztosan nyomon kísérni működését, mert innen kezdve a határozott, fölismerhető jegyek és álnevek helyett újak, többé már meg nem állapíthatók tűnnek föl, s Vahot nevével vagy kezdőbetűjével csak hatszor találkozunk.⁵

¹ *Az élet álomról* u. ott. II: 812. l.; a *Zalameai bíróról* u. ott, 859—860 l.

² A *Learn*ről u. ott. I: 236—240 l.; az *Othellóról* u. ott. II: 1053—1055, 1065—1066. l.

³ Ebben azonban, nem lehetetlen, Henszlmann járt a kezére.

⁴ Magyar drámákról írt bírálatai (az egy-két soros jelentéseket nem számítva): Kisfaludy Károly, *Stibor vajda* (Regélő, 1842. II: 699—701., 794—798. h.); Szigligeti Ede, *Zsidó* (Pesti Divatlap, 1844. I: 157—160. h.); Obernyik Károly, *Örökség* (u. ott, 222—223. h.); Kovács Pál, *Nemesek hadmagya* (u. ott, 284—285. h.); Jósika Miklós, *Két Barcsay* (u. ott, 317—318. h.); Eötvös, *Éljen az egyenlőség* (u. ott, II: 78. l.); Czákó Zsigmond, *Kalmár és tengerész* (u. ott, 126—127. l.). Az első bírálat kivételével a többi mind névtelenül jelent meg; de hogy Vahot tollából való, azt biztosan megállapíthatni a félév végén adott beszámolóból, ahol nyíltan megvallja, hogy eddig a színi bírálatokat maga írta. (L. u. ott, 178. l.)

⁵ Katona, *Bánk bán* (u. ott, 1845. II: 1063—1065. l.); Hugó Károly, *Egy magyar király, Brutus és Lucretia, Báró és bankár* (u. ott, 1846. I: 473—475.; 1847. I: 377—380.; II: 1338—1341. l.); Szigligeti, *Mátyás fia* (u. ott. I: 668—672. l.); Czákó, *János lovag* (u. ott, 1848. I: 447—448., 476—477. l.).

Vahot kritikai munkásságának ez a legfontosabb része — vajon legértékesebb is, nagy kérdés. Egy fogyatkozása s egy érdeme rögtön szembetűnik. Az előbbi kritikáinak formátlanlansága. Mondanivalóját nem tudja rövidre fogni s bőven ömlő szavait logikus rendbe szedni. Gondolatai nincsenek erős fonalra fűzve; elméje gyakran félresiklik, a fődolgot elejti vagy elnagyolja, hogy mellékes vagy kicsinyes kérdésekkel bibelődjék. S ennek szomorú eredménye, hogy csak elvétve tud határozott képet adni a megbírált drámáról. Hogy milyen hatást tett rá a dráma, tetszett-e vagy nem, talál-e benne értéket, azt meg tudja értetni, de hogy milyen valójában a mű, annak megrajzolására rendszerint nincsen sem ereje, sem művészete. A bírálat értéke nem azon fordul meg, találó képet tud-e a kritikus festeni a műről, de a hatásának egyik alapvető eleme épen ez — Vahot kritikáiban pedig elmosódik a megbírált dráma, maga a kritika meg összeesik, mint a ruha, ha nincsen benne emberi test. Talán ez magyarázza azt a kicsinylést, melyben őt mint író és kritikust részesítették: kritikáinak nyilvánvaló hatástalanságát egynek vették a teljes értéktelenségükkel — s ez nem jogosult ítélet.

Vahot kritikáinak már a pusztá tárgya föltárja kritikusai érdemét, s ez a tárgyválasztás, a bírálatra méltatott drámák kiszemelése. Látszik, hogy tudatosan fordult bizonyos művek felé: értéktelen drámákkal nem vesződik, vagy röviden szól róluk, vagy — s rendszerint így járt el — átengedi munkatársainak, ő csak jelentékeny alkotásokkal foglalkozik, amelyekben föl tud valami értéket födőzni. Nem kicsinylendő ez az érdem, mert komoly törekvés jele. Fércműveket ledorongolni könnyű és hálás föladat, értékes művek kiválóságainak megokolása, fogyatkozásainak kimutatása s a dráma becsének meghatározása nehéz és veszedelmes föladat. Ha Bajzát megróttuk, hogy bíráló működésével rendszerint szinte szándékosan az irodalom selejtes termékei felé fordult, adjuk meg viszont Vahotnak a neki kijáró elismerést. A merész föladathoz azonban Vahotnak nem volt meg az ereje s itt tűnt ki valójában, hogy újságírói pályáján tett ugyan szert írói készségre és némi gyakorlatra, de hiányzó esztétikai műveltségét nem tudta pótolni s nem tudta megszerezni azt, ami a kritikuskál legfontosabb adomány, a biztos ítélő erő.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

ADATTÁR.

RÉGI MAGYAR ÍRÓK KIADATLAN LEVELEI.

A kéziratgyűjteményemből közölt alábbi levelek egyike sem tartalmaz valami meglepő ujságot, de mindegyikben van egy-két új adat, mely vagy a levélíró életére (mint Kisfaludy Sándor és Kölcsey levelei), vagy irodalmunk akkori viszonyaira (mint Fáy A. levelei) vonatkozó eddigi ismereteinket kiegészíti és jobban megvilágítja.

Legrégibb keletű az I. sz., melyet Kisfaludy Sándor, mint a nádor-főherceg szárnysegéde, a főhadiszállásról 1809 jul. 18-án írt első feleségéhez, Szegedy Rózához. A hozzá intézett levelek sorában a júl. 14. és aug. 2-án keltezettek közt (l. Minden Munkái 4-ik kiad. 1893. VIII. köt. 44. és 45. sz. a.) eddig hézag volt, ami annál feltűnőbb, mert amióta bevonult a fölkelők seregébe, legtöbb dolga közepett és útközben is tudott időt és alkalmat találni, hogy feleségének minél többször, néha napjában kétszer is írjon. Az itt közölt levél megmagyarázza a hézagot. A monarchiára szerencsétlen végű wagrami ütközet után kötött fegyverszünet jó alkalmat nyújtott arra, hogy rég nem látott felesége meglátogassa, amit ez annál könnyebben megtehetett, mert a költő korábbi intézkedése folytán — a Sümeg táján felvonuló francia hadak elől — értékesebb holmijával együtt már májusban veszprémi rokonaihoz költözött.

Fáy Andrásnak régibb (1824—5. évi) levelei (a II. sz. a. 4 drb) egy miskolci ügyvédhez vannak intézve s érdekes adalékul szolgálnak a mult századi könyvkiadás és terjesztés történetéhez. Az akkori pénztelen világban nem igen akadt már olyan bőkezű mecénás, mint az elmúlt századokban, legfeljebb olyan, aki csak előlegezte a nyomtatás költségeit (így adta ki pl. Kisfaludy K. az Aurorákat, Fábíán G. az Ossián-fordítását 1833). Sok nehézséget okozott a cenzúra akadékoskodása is; Fáy meg épen azt ujságolja a 4-ik lev. végén, hogy «a Cancellaria rendelkezéséből Magyar Románt többé írni nem szabad». A század első negyedében időszakai irodalmunk még nagyon fejletlen volt, s ha néha jött is bennük egy-egy könyvismertetés, az inkább az íróknak szólt, mint a közönségnek. Ha a nemesi úrrend mégis érdeklődött az új könyvek iránt, vásári alkalmakkor nézett be a könyvesboltokba s találomra vagy a kereskedő ajánlatára vett (néha csak a német könyvek ráadásául) néhány magyar könyvet. A könyvkiadásnak és terjesztésnek tehát jóformán egyetlen módja az előfizetés meg a kész könyvek bizományba adása volt. A szerzők barátai és ismerőseik útján könyvedvel hazafiakhoz fordulnak kérelmükkel, mint Fáy ezúttal Bárány Ágostonhoz az Aspasia kiadónak ajánlatára, viszont pl. Vörösmarty a *Zalán*

fulása gyűjtő-íveit Fáy ajánlatára küldi a nagybecskereki uradalmi ügyészhez, Kisfaludy K. pedig 12 példány Aurorát a nagyváradi szentszéki jegyzőhöz. (Gyűjteményben ez a két levél nem jelent meg.) Az országnak jóformán minden vidékén volt egy-egy ilyen, buzgóságáról ismert gyűjtő, aki ismeretsége körében aztán alkalmat adott a magyar irodalom hazafias «pártolására». A könyvterjesztésnek ez a módja elég nehézkes, de legalább megbízható volt, ezért sokáig fenn is maradt (l. alább Fáy IV. 3. sz. lev.) s mindenesetre hozzájárult a közönség olvasókedvének felébresztéséhez. A szerzők és gyűjtők ilyen hazafias működését csak a legutóbbi évtizedekben váltotta fel a kiadók szervezett colportage-a, melyet nálunk egy élelmes könyvkötő (Méhner Vilmos) a 70-es évek derekán kezdett meg, hogy saját kiadású naptárainak és a bizományba vett illusztrált Petőfi-kiadásnak piacot szerezzen.

A III. sz. a. közölt három levél nagyon becses adalékot nyújt Kölcsény nemes jelleméhez és élete utolsó éveiben szenvedett anyagi bajainak s egész házi életének megismeréséhez. Az első tulajdonkép meglehangú szolgálati bizonyítvány egy derék ifjú, Simon Pál részére, ki három éven át unokaöccse mellett nevelősködve teljes mértékben kiérdemelte Kölcsény becsülését és háláját. A Pécelen és Pesten át Magyaróvárra utazó Simon Pál nevét említi Szemere Pálhoz — a bizonyítvány kelte napján — írt levelében is, az 1837 szept. 25. meg a Bártfayhoz 1837 szept. 24. kelt leveleiben (l. Kölcsény Minden Munkái 3. kiad. 1887. IX. köt.) pedig értesíti barátait a csekei lázadásról s ebből támadt pöréről is, de legrészletesebben a Simon Pálhoz írt két levélben közli a bajokat. Simon t. i. jól ismeri a lázító Kölcsény Mihályt s a maga házi és családi körülményeit, a gonosz kártétel tehát, valamint a pör egész lefolyása jobban érdekelte. Amily örömmel készült Kölcsény gazdálkodni a megosztás és tagosítás által sajátjává tett mintegy 700 holdnyi csekei birtokán: oly mélyen sujtotta a vagyonában rokoni kéztől szenvedett vandál pusztítás, mely két évre a legnagyobb anyagi küzdelmekbe döntötte akkor, midőn a politikai üldözések (Lovasy L., Kossuth L. elfogatása s Wesselényi M. védelme) különben is felzaklatták érzékeny lelkét. Ezek a bajok és gondok magyarázzák akkori leveleinek komor s utolsó költeményeinek szinte kétségbeesésig fokozódó hangulatát. S mily megható az az atyai jóindulat, mellyel még ilyen körülmények között is kész anyagilag támogatni a tehetséges ifjút gazdasági tanulmányai befejezésében. Mennyi szívjóság s mily nemeslelkűség tükröződik minden sorából!

A IV. sz. a. közölt három levelet (1855–60-ban) Fáy András Szvorennyi József egri cisztercita tanárhoz intézi, ki *Magyar ékes szókötésével* 1846-ban akadémiai jutalmat és lev. tagságot nyervén, már jó nevet vívott ki, midőn pedig mint a magyar-német műszótárt szerkesztő akadémiai bizottság tagja 1854 nov. 22-től 1856 szept. végeig a fővárosban tartózkodott, egyéni szeretetreméltóságával Fáy A., Szemere Pál s mások tisztelő becsülését is megnyerte. Szemere Pál és neje 1856 nyarat, az egri meleg fürdőt használva, Egerben töltötték, és az itteni írók (Tárkányi, Mindszenti stb.) társasága igen kedves emlékü maradt: erre céloz a 2. sz. levél; a 3-ikban pedig egyebekben kívül saját munkái sikeréről szól Fáy, ki akkkora utolsó napjáig irodalmunk legbuzgóbb munkásai közé tartozott.

I. Kisfaludy Sándor nejéhez.

Pápa. Július 18 dikán 1809.

Édes kedvesem!

Fegyvernyúgvás köttetett a' hadakozó felek között egy hónapra. A' mi Főkvártélyunk Pápara jött, és alkalmasint az egész idő alatt itt marad, Engem már tegnap előre ide küldött a' Főherczeg. — Édes Rózim! látogass meg! jöjj el mennél hamarább. A' Gyurinak, tudom, úgy is el kell jönni a' Nádorispányt beneventálni, tehát jöjj el vele. Jöjjön el a' Tóni is, az egész Insurrectionális lovasságot itt egygyütt látni. Zala vármegye Nyitrában vagyon. — Ha a fegyvernyúgvás egy hónapig tart, haza is nézhetsz Sümegre: Csakhogy a békekesség minden butyorostúl haza ne menny. — Vagy a' Gyuri, vagy a' Bódi, vagy a' Prior, vagy a' Takács elhoznak. Magad férjfiú nélkül ne járj, mert sok szállongó katonaság van az útakon. Én a' Barczánál vagyok szállva. — Sok elveszett Koronczónál, de most még több oda vész! A' Császárt is várjuk. Jöjj el mennél hamarább, és hozz veled a' jobb ruháidból valamit. Csókollak benneteket. A dieu!

Sándor.

Jegyzet. Gyuri és Tóni Kisfaludyné veszprémi rokonai, Bódi a költő legidősb testvéröccse, aki távollétében az ő sümegi birtokát is kezelte; a *prior* — *Dréta Antal* a zirci ciszterci rend perjele (utóbb az egyesített apátságok első jeles apátja) és *Takács József*, a Magyar Minerva kiadója s ekkor a veszprémi káptalan ügyésze, Kisfaludy bizalmas barátjai. — *Butyor* nem bútor, hanem bugyor, podgyász, melyet K.-né Sümegről hozott magával.

II. Fáy András levelei Bárány Ágostonhoz.

1.

Tekintetes Fiscalis Ur!

Különös tiszteletű Jó Uram!

Alázatosan engedelmet kérek, hogy azon bizodalomból, melynél fogva minden igaz magyar Hazafit 's annál fogva a' Tekéntetes Urat is, anyai nyelvéért buzogni reménylek 's hiszek, kiadandó legujjabb munkáim körül, ezen ide rekesztett Előfizetési Jelentéseimben esméretlen létemre is, egy kis baráti fáradozásra meginstálni bátorodom. Ezt leginkább az *Aspásia* kiadói biztatásaira mertem tenni, elébb már ön példámon tanulván meg azt, hogy éppen nem tanácsos pénzt minden ember kezére bízni. Az ide zárt jelentéseket méltóztassa a' tettes úr bölcs el látása szerint a' környékben el széllyeszteni 's engem augusztus közepéig a' foganatról egy két sorral Pestre tudósítani, a' be gyűjtendő pénzt pedig vagy akkor egy-szersmind biztos alkalmatosságtól vagy az Augustusi vásárra be küldeni. Ha illyes bátorságos alkalmatosság vásárra nem akadna, az én további rendelésemig instálom alásan a' pénz megtartását, egyedül csak az Előfizetők számát 's neveiket instálván korán ki.

Aki is mindenkori viszont szolgálatomat hálás készséggel ajánlván, alkalmatlanságomról pedig újjolag engedelmet kérvén úri becses kedvezéseiben ajánlott állandó tisztelettel marattam

Pesten Jun. 7-ikén.

a Tekintetes Úrnak

alázatos szolgálja

Fáy András

Több Tettes Vgyék Táblabírája m. k.

P. S. A' pénzt Bekény László Bátyámtól legtanácsosabb lenne felküldeni. Ő gyakran jár le Pestre. Köszönettel emlegették az *Aspasia* kiadói a' tettes Úr foganatos szorgalmát, melyre én is *instálom*.

Kivül: perc. 7-a July 1824.

2.

Tekintetes Fiscalis Úr! különös tiszteletű Jó Uram!

T. Mijatovics Úrtól a' pénzt vettem. A' nyolcz forintot még nem; de hiszen jó kézben van. — A' példányokat, mihelyt elkészülnek, elküldöm. — Az előfizetés terminusát 10-ik Octoberig kiterjesztvén, a' Collectio folytatását alásan instálom. — A példányokhoz a' Tettes Úr számára is adszálni kötelességemnek fogom tartani. — A' *Mesék* mintegy két hét múlva lesznek készen. — A' ki is Uri becses kedvezéseibe 's barátságába zárt, állandó tisztelettel maradtam

Pesten 11-a Sept. 1824.

A' Tekintetes Urnak

alázatos szolgálja

Frissibe. —

Fáy András m. k.

Cím: T. Bárány Ágoston Úrnak, baráti tisztelettel Miskólczon.

Kivül: perc. 17-a Sept. 1824.

3.

Különös tiszteletű Barátom Uram!

Igen sajnálom, hogy Pesten mulatozásában nem lehete szerencsém. Óhajtottam volna a' személyes esmeretséget:

Bekény Bátyámtól küldök egy Paquetot:

1. 3 *Kedv Csapongást* még az Előfizető Urak számokra.

2. Ugyan azok számára 17 Exempl. *Mesét*.

3. Kedves Barátom Uram eránt való hálám kimutatására 2 Excepl. *Mesét*.

4. Eladás végett 10 Exempl. *Kedv Csapongást* 's ugyan annyi *Mesét*.

Nekem kedves Barátom Uramba, mások Relatiója után is, határozatlan (sic!) bizodalmam van.

A' *Kedv Csapongásoknak* 4 f 20 xr. az árok, (10 xrral kevesebb mint Pesten), a *Meséknek* 2 f 30 xr. (18 xrral kevesebb.)

A' *Mesék* első Része (melly most Németül van sajtó alatt) Magyarúl is el hagyja egy hónap alatt a sajtót. 2 frt az ára. Ha valaki erre jelenítené magát, méltóztassa által venni kedves Bar. Uram és engem eránta egy pár sorral barátságosan tudósítani, valamint a' könyvek keléséről is idővel.

Már bepakoltam könyveimet, a' midőn eszembe ötlött, hogy velinre kellett volna egy *Mesét* küldenem. De a' Velinek még kötve nem lévén mind, egygyet se találtam 's nem küldhettem. Fel fogom okvetetlen váltani t. Aszalay Úrtól, méltóztasson tőle addig is engedelmet kérni nevemben.

A' ki is Uri becses barátságába zárt, állandó tisztelettel maradtam
Pesten 25. Nov. 1824.

Különös tiszteletű Bar. Uramnak

tisztelő barátja

Fáy András m. k.

Cím: Tekintetes Nemzetes és Vitézlő *Bárány Ágoston* Fiscalis
Urnak, baráti tisztelettel

Miskolczon

Egy Paquet könyvek.

Kívül: perc. 1-a Xbris 1824.

4.

Pest. 11. Mart. 1825.

Tekintetes *Bárány Ágoston* úrnak

Fáy András baráti idvezletét!

T. Szrogh Úr által a' Velin *Mesét* küldöm. A' Bekény Úrnak által adott pénz nem tudom miként adódott által, úgy-é, hogy a' mennyiséget ő határozta meg, vagy hogy annyi gyűlt össze a' könyveimből. Az első esetben nem kell több, a' feleslegesség inkább küldödjön le hozzám Pestre valami biztos alkalomtól; ha pedig azon általadott 36 frtok és 50 xrok a' committált bor vételre elegendők nem lennének, méltóztassa kedves Barátom Uram a' kívánandó summáig kipótolni, 's T. Bekény Urat nevembe meginstálni, hogy a' bor leküldését siettesse a' mint lehet. — Óhajtnám, ha elkelnének a' többiek is, mert Siklusra szükség volna, a' mennyibe újra sajtó alá eresztetik egy újabb munkám.

Most legelőbb ezen című munkám megy sajtó alá: *Házi barát.* Ez technologiai, orvosi, gazdasági sat. Jegyzeteimet foglalja magában. Későbbi munkám még gyalulást kíván.

N. Miskolczi György Directora a' Miskolczi Theatrumnak, arra kér levelében, hogy *Erdélyiek Magyar Országban* című darabomat kurtítsam meg; méltóztassa ötlet bizonyossá tenni a' felől kedves Bar. Uram, hogy rövid időn megteszem.

Ujságul írhatom, hogy *Magyar Románt* többé írni nem szabad a' Cancellaria rendeléséből. Szomorú idők. Nem ott fekszik a' nyúl, a' hol keresik.

Én állandó tisztelettel maradtam

Felette sietve és rossz írószerekkel.

tisztelő barátja

Fáy András m. k.

Kívül: perc. 15-a Marty 1825.

Jegyzet. Az 1. sz. levélnek csak utóírata (P. S.) Fáy sajátkezű írása, a levél Fáy stílusa, de mint körlevél — más kézzel írt másolat. A 2—4. sz. sajátkezű levelei.

III. Kölcsey F. levelei Simon Pálhoz.

1.

Nemes *Simon Pál*, iskolai pályáját végezvén, házamhoz jött unokámnak tanítását átvállalni; 's tanítói hivatalát három év' lefolyta alatt úgy folytatta, hogy szorgalmatossága, hűsége, erkölcsi feddhetetlensége, és tudományos műveltsége által nem csak megelégedésemet, de becsülésemet és köszönetemet is megérdemlette. Életbeli céljai más felé híván, kénytelen valék, noha fájdalmasan, búcsúját elfogadni; 's most én és egész házam' népe tiszta, barátsági érzelmekkel bocsátjuk el ötöt körünkől, ohajtván neki szerencsés jövődöt; 's kijelentvén egyszersmind, hogy bár távozik, de emlékezete előttünk mind végig becsben maradand.

Csekén, October' 20d. 1836.

Kölcsey Ferencz sk.

(P. H.)

Szatmár megyei főjegyző, a'
m. tudom. társaság' rendes tagja.

2.

Cseke, Julius 11/1837.

Kedves Barátom, utolsó levelére, melyben a' pénzbeli viszonyokat érdeklí, azért válaszolok illy későn, mert vártam az időt, mikor bizonyost írhassek. Azonban a' várt idő még sem jött el; de a' válaszolást halogatni tovább nem akarom; ne hogy nyugtalanságait neveljem.

Körülményeim így állanak: proportio által jutott szép földeimet birtokba vettem, s' elvettetem. Vetéseim, 's kaszállóim szépen tenyésztek; 's ha semmi közbe nem jön, nem megvetendő jövedelmet fogtam volna nyerni. Mert több, mint kétszáz hold földem vala elvetve; 's az idő kedvezőn járt reá. Azonban Junius' közepe' táján Kölcsey Mihály fellázasztá a' falut; 's a' lázadás következtében marha, ló, sertés stb. vetéseimre hajtattak, 's azok, kaszállóimmal együtt teljesen el vagynak dűlva. *Igy jártak János és Gábor urak is.*

Ez iszonyú tett a' Megye' figyelmét magára fordítá. K. Mihály büntető pörbe idéztetni rendeltetett; a' több lázadókra nézve pedig törvényszék van kirendelve, melly f. h. 17 dikén fogna itt helyben összeülni. Egyszersmind a' dolog (mert a' dűlás több fontos következményeket húzott maga után, pl. a' jobbágyság a' földesúri szolgálatokat megtagadták stb.) a' Cancellariához repraesentálva van.

Már most az(t) kell elvárnom: meg fognak e kárait téríttetni? és mikor? Ha a' megtérítés későre marad úgy szoros körülmények közé jutok, 's magamon sem tudom, miként fogok segíthetni. Mert szerencsétlenségre épen az idén nincs gyümölcstermés, mivel a' szépen virágozott fák, az akkori záporok által, meddőkké lettenek.

Azonban, ha rabló kezek által történt kárvallásaim annak idejében meg fognak téríttetni: úgy leszek olly állapotban, hogy Önnek is segédkezet nyújthassak. Mert sok ezer forintnyi károm forog fenn; 's annak visszafizetése után saját szükségeimen felül bizonyosan meg tudnék annyit kímélni, mennyire Önnek szüksége leend.

Törvények alatt élünk; azért lehetetlen, hogy ily gyalázatos rablás büntelen, és kárpótlás nélkül maradjon. Nagyon kérem azért, hogy tanúlása félbe szakasztásáról ne gondolkodjék; 's bízzék a' jó szerencsében. Levele szerint, fog még annyi pénze lenni, hogy a' jövő tanulási év' elejéig kijöhet. Ez novemberben lesz. Akkorra tehát, ha csak minden reményem füstbe nem megy, 's az igazság és törvény semmivé nem lesznek, fogok gondoskodni, hogy a' kívánt 500 vforintnak ha csak felét is, az az, száz pengőt adhassak. Ha ezt tehetni fogom: úgy a' hátra levő szükségét még bizonyosobban fogom pótolhatni.

Bizodalmát minden esetre nagyon kedvesen vettem. 'S leveletem előbbi intésemmel rekesztem be: tanulását ne szakasza félbe. Én a' kívánt segédet csak a' legroszabb, legváratlanabb esetben mulasztom el.

Válaszát ohajtva várom. Pepi és Kálmán üdvözlétöket küldik. Most egészségesek. De Pepinek feje némelykor fáj; 's nekem is jobb oldalomban ismét rheumám van. Viskre kelle vala mennünk; de a' rajtunk esett szerencsétlenség, s' azzal együtt járó bajoskodások, az időt tőlünk elveszik.

Éljen szerencsésen kedves barátom, 's ne szünjön meg rólunk emlékezni!

Kölcsey Fer. sk.

3.

Nagykáról, Septemb. 3/1837.

Kedves Barátom, utóbbi levelére későn megy válaszom; oka a' sok kedvetlen körülmény, melyek közt élek. Innen van egy oldalról, hogy az Academia' nagygyűlésére sem mehettem el.

Örömmel értém leveléből, hogy szép lelkű barátjától segédet nyert. Azonban fenntartom magamnak, hogy legközelebbi szükség' esetében segítségemet én is megmutathassam.

Proportionalis pörünkben a' Cancellária ítéletet mondott. Rendeli ugyan, hogy káraink büntető pör' útján téríttessenek meg; de a' proportionalis pörbeli ítéletet cassálja, az urbéri földek' újabb kiosztását parancsolván. Reméllem ugyan, hogy ha az urbéri földekre nézve tett, de a' Cancelláriához felküldött pör mellé nem csatolt, küldöttségi munkálat felterjesztetik: talán kedvezőbb végzést nyerünk. De minden esetre a' dolog' vége bizonytalan.

Így megeshetik, hogy a' commassatio' jótéitől ismét egy évre ki leszünk zárva; 's ez felette keserves. Hanem az ember annyiszor csalatkozik éltében reményeire nézve, hogy utoljára megszokja, mint télben a rossz időt.

Ajánlását a' mi illeti, az édes barátom, előttem csak kedves lehet. De az embernek nem illik csak magáról gondoskodni. Ha magamról gondoskodnék, nem kellene egyebet tennem, mint az ajánlást elfogadni. Azonban nekem parányi javaim vagynak. Ha birtokom a' Cancellaria' ítélete miatt változni nem fogna is, az nem lenne egyéb, két száz hold erdőnél, vagy 60 hold gyümölcsösnél, és ötfélszáz hold szántó és kaszálló földnél, Illő-e, hogy az, kit tudományos pályája nagyobbra vezethet, ily csekélység miatt nagyobb kilátástól magát megfossa? Azért én azt hiszem: Önnek iparkodni kell, hogy ottan valami nagyobbra vezethető lépést tehessen

Nagy uradalomban nagyobb a' gyakorlat és így előmenetel az ismeretekben. Nagy uradalomban fokrol fokra lehet hágni; 's így később takarékoság mellett valamit jövőre is gyűjthetni, vagy öregség' idejére nyugpénzt érdekelhetni. Hasonlóul, nagy uradalomból más uradalomba által lehet lépni; mert magának hitelt szerezhet.

Ellenben parányi jószágban az egyedüli haszon a' birtokos' barátsága. A' lépés megvan kezdettel téve, 's fokenkénti fellépés nem lehet. De nagyobb jószágba is bajos általmenni idővel; mert a' parányi jószág' igazgatójának nincs elég köre magának hitelt szerezni.

Tehát rám nézve ugyan az ajánlás igen kellemes, de Ön javára nézve, csak azon esetben fogadhatnám azt el, ha előtte kedvező nyílás nem lenne. Azért barátilag kérem, igyekezzék valamely jó reménységű helybe lépni; azonban ha ez remény ellen nem történhetné, vagy valami nyílásért egy vagy két évig várakoznia kellene: akkor igen is nyílt karokkal fogadandom; 's hiszem, szép napokat fognánk együtt élni. Mert én tudnék más dolgokat, miket Ön én tölem tanulna; Ön ismét sokat tanul most, mikről én semmit sem tudok. 'S két ember, kik szívesen tanulnak egymástól, boldog társaság.

Ismét kérem, fontolja meg szavaimat; s higgye-el, hogy azokat meleg barátság diktálta. Olelem változatlan szeretettel.

Leveleit egyenesen Nagykárolyba igazítsa, különben Ujlakra viszik, hol csak történetesen akadunk rá.

(Állírás nincs.)

Kivül: Nemzetes Vzlő Simon Pál Urnak,
a' magyaróvári gazdasági intézetben
praktikánsnak.

Mozsony
M. Óvár.

Jegyzet. Ad 1.: «Életbeli céljai másfelé híván» — mert Simon Pál a magyaróvári gazdasági akadémiában kívánta tanulmányait folytatni. — A 3. levél alján nincs aláírás, de elejétől végig, mint az 1. és 2. lev. is, Kölcsey sajátkezű írása. A címzett unokájánál levő eredetiekről — mintegy 15 évvel ezelőtt — betűhíven magam másoltam le mind a hármat.

IV. Fáy András levelei Szvorényi Józsefhez.

1.

Pesten, sept. hóban, 1855.

Tiszteltendő Ur! Kedves ajándokul fogna szolgálni öreg napjaimra, nekem, bírhatom kitünőbb íróinknak és művészeinknek eredeti kézvonásaikat. Ezek sorából bátor vagyok alásan megkérni T. Urat is, hogy ez ide zárt lapra irandó egy pár soroskával engemet megörvendeztetni s a lapot majdan hozzám pecsét alatt beküldeni méltóztassék. Bocsánat alkalmatlankodásomért! Ki is megkülönböztetett tisztelettel maradtam alázatos szolgálja

Fáy András mk.

2.

Pesten, 3. oct. 1856.

Nagyérdemű Tisztelendő Ur! A mily kellemesen hatottak rám becses sorai, mik rólam való szíves megemlékezését tanúsították, oly sajnálattal esett megértenem azokból, hogy szép és hasznos hivatása ezentúl megfoszt bennünket, pestieket, nyájas és oly kedves társalgásától. Mi bizonyosan nem veszünk e részben kevesébbet, mint T. Ur, kinek nyájas emlékét szíveinkbe zárva híven megörzeni fogjuk. Adjon a kegyelmes ég T. Urnak jótékony pályájához folytonos erőt, egészséget, kedvet, — és szívből kívánom: találjon mindenkor átalános kiérdemlett méltatásra és hálára

Szemere Pál barátunk és neje, visszaérkeztök után ismét gyakran gyöngélkednek; min nem csodálkozom, miután itteni monoton életmódjokat nem fűszerezgeti az egri lelkes társalgás. Alásan esedezem: méltóztassék szíves tiszteletemet és üdvözetemet átadni Tisztelendő Tárkányi Béla és Mindszenti uraknak, kiket ugyan inkább csak szép lelkeik, mint személyeik után van szerencsém ismerni; de mégis eléggé arra, hogy tisztelem tárgyává fogadjam őket. Szíves, igaz tisztelettel maradtam Nagyérdemű Tisztelendő Urnak

alázatos szolgája

Fáy András mk.

3.

Pest, 19. jun. 1860.

Nagyon Tisztelendő Úr! Alásan bocsánatot kérek, hogy egy előfizetési ívvel alkalmatlankodni bátorodom. Nem magamért teszem ezt, hanem derék vállalkozómért, ki nélkül jelen körülményeinkben növendéki munkám tán egy pár év múlva sem láthatott volna világot; ő, ki már annál fogva is megérdemli a pártfogást, hogy hazánk nevezetesebb könyvtárusai közt csaknem egyedül bírja tökéletesen nyelvünket, s idegen neve daczára, testtől-lelkestül magyar.

Jelenleg irodalmunk csaknem kizárólag a politika és szépirodalom felé gravitál, s így a tudományos munkáknak csekély a keletők. Felette sajnálnám, ha Pfeifer, ki nagy részben irántami kegyelethől vállalta el munkám kiadását, belévesztene. Ezért alásan esedezem Nagyon T. Urnak, ki maga is jeles növendéki olvasmányokkal és munkákkal gazdagítja irodalmunkat, méltóztassék vidékében elfogadni az előfizetéseket, vagy erre valakit bízni meg Egerben, s azokat majdan akár hozzám, akár Pfeifer Úrhoz küldeni be.

Engemet a télen, geniuszom-e, vagy agg szeszélyem, két, már csaknem felejtett pályámra dobott vissza. Vigjátékot írtam, s Ferenczy szobrászunk felett az académia megbízásából Emlékbeszédet tartottam, mely utóbbi a Budapesti Szemlében jelent meg. «Mátrai vadászat» című vigjátékom épen 74-ik születési évem napján adatott, s várakozásom fölötti tetszésben részesült. Még a német Lapok is tele voltak magasztalásával. Emlékbeszédem is igen kedvezőleg fogadtatott. Megvallom, agg napjaimra kellemesen hatott reám ezen közméltatás; mert az aggastyán már bizalmatlanabb magához s könnyen elhitheti magával, hogy honfitársainál a számos felmerülő jeles közt feledve van.

Azonban ezen múlt téli, kissé túlhajtott dolgozásaim annyira megromtották szemeimet, hogy innetova Sz. Gellért-hegyét is a dunaparttól pattantyúskalapnak fogom látni.

Szemere Pál barátunk nem kis aggályban van jelenleg a miatt, hogy mind ápolónéja, Szeveráné, mind leirója, Halász Dezső, elhagyta. Azonban irogat Egressy Gábor «Szinházi Lap»-jába.

Újra bocsánatot kérve alkalmatlankodásomért, nagybecsű kegyeibe ajánlott, igaz tisztelettel maradtam Nagyon Tisztelendő Urnak

alázatos szolgája

Fáy András mk.

Jegyzet. Mind a három levelet — még 1885. nov. 16-án — maga a címzett Szvorényi másolta le számomra. — 2. lev. Szvorényit «nyájas és kedves társalgása» később, öreg korában is kedvelté tették Egerben, hol 1868-tól 1892-ben bekövetkezett haláláig mint igazgató és perjel általános tiszteletnek örvendett. — 3. lev. «Növendéki munkám» — Fáynek 1860-ban Pfeifer Ferdinándnál kiadott «Oskolai és házi növendékelet» c. munkája értendő.

BADICS FERENC.

ÚJABB ADATOK VERSEGHY KÖLTŐI ÉS ZENESZERZŐI MŰKÖDÉSÉHEZ.

Jellemző adat a magyar zenetudomány kezdetleges voltára, hogy eddig nem vették észre: Verseghy zeneszerzeményei stílus szempontjából két, élesen elhatárolható csoportba oszlanak. Az egyik csoportba tartozó dalok, melyek igen gyenge dilettáns tollára vallanak, lehetnek Verseghy saját kompozíciói. A másik csoportba tartozók föltétlenül vérbeli komponistától származnak. Ez idő szerint még nem áll rendelkezésünkre elegendő pozitív adat, s ezért részletes csoportosítást nem adunk, most csupán azt a néhány dalt említjük meg, amelyeknek szerzőit kétségtelenül megállapítottuk.

Mindjárt az *Aglájának* hangjegyekkel ellátott első dala: *Dorishoz*¹ nem Verseghytől való. A dal szerzője Jos. Anton Steffan, megjelent Bécsben 1778-ban, és a *Sammlung deutscher Lieder* című gyűjtemény I. füzetének 10. száma.² Már maga az évszám is mutatja, hogy a dal nem keletkezhetett Mozart *Figaro*jának hatása alatt, mint ahogy Baumgartner Alajos gondolta, hiszen Mozart e művét 1785-ben írta. E dal szövege Albrecht von Haller svájci költőtől való. Megjelent *Versuch Schweizerischer Gedichte* (1732) c. ciklusában.⁴ Verseghy költeményének első strófája Hallerének szabad fordítása, ennek bizonyosságául ide iktatjuk mindkét költemény első versszakát.

¹ Verseghy Ferencz: *Magyar Aglája*. Budánn 1806. 209—210. l.

² Jolizza: *Das Lied und seine Geschichte* 1910. 314—315. l.

³ L. Császár Elemér: *Verseghy Ferencz élete és művei* 1903. 260. l.

⁴ Újabban megjelent Legband: *Deutsche Literaturdenkmäler des 17. und 18. Jahrhunderts* I. 111—116. lapján.

Haller:

Des Tages Licht hat sich verdunkelt,
 Der Purpur, der im Westen funkelt,
 Erblasset in ein falbes Grau;
 Der Mond zeigt seine Silber-Hörner,
 Die kühle Nacht streut Schlummer-
 [Köerner
 Und trinkt die trockne Welt mit Thau.

Verseghy:

Eltűnt a' napnak fényessége
 's a' bíbor, mely nyugtában ége,
 pej szürkületre változik.
 A' hold kiűszik ősz egünkre,
 az éj langy álmot hint földünkre,
 mely hűs homályba zárkozik.

Verseghy költeményének további négy versszaka — tartalom tekintetében — önálló.

Az *Aglájának A' Válogató* című második dalát¹ sem Verseghy szerzette — kivéve az abban előforduló komikusan ügyetlen közjáték-vázakat. Ezt a dalt Haydn komponálta és első dalgyűjteményében — *XII Lieder für das Clavier*, 1781.² — *Der Gleichsinn* címet viseli.³ Verseghy költeménye, ha nem is fordítás, mint az előbbi, mégis hatása alatt áll az eddig ismeretlen költőnek. Mindkét vers euripidesi sorokban van írva és Verseghy verse csak annyiban különbözik Haydn névtelen szövegírójától, hogy a nyolc sorból álló strofa első négy sorában keresztrímeket használ párosrím helyett.

A harmadik apokrif dalknak, *Czidlinek*⁴, szerzője szintén Haydn, s ez is az előbb említett gyűjteményben⁵ jelent meg *An Thyrsis* címmel.⁶ Császár Elemér helyesen vette észre a *Czidli* című költeménynek a *Szerelmes üzenet*-tel való rokonságát,⁷ mert ez utóbb említett vers⁸ Haydn szövegének szabadság fordítása.

Eilt, ihr Schäfer aus den Gründen,
 eilt zu meinem Thyrsis hin;
 und so bald ihr ihn könnt finden,
 sagt, dass ich die Seine bin;
 Sagt, was er mir mitgenommen,
 nennt die Freiheit, und mein Herz;
 sagt, er soll auch wieder kommen:
 denn man treibt damit nicht Scherz.

Siess pásztor zöld mezőkről,
 siess Thirzis völgyéhez
 's ha meg-látod, mond szivemről,
 hogy ohajtoz szívéhez.
 Mond, hogy a' mit el-vitt tőlem,
 hozza vissza kedvemet,
 mert ily kintsből ah! már érzem,
 tréfát űzni nem lehet.

A második strofa megint csak külső alakjában egyezik Haydnéval. Az utolsó strofán azonban ismét meglátszik az eredeti hatása:

Ach, an meinem jungen Leben
 zehret schon der Liebe Gram,
 sagt, er soll mir wiedergeben,
 was er mir so grausam nahm;
 soll mich länger nicht mehr kränken,
 denn ich könnt' im Bach der Flur
 mich und meinen Gram versenken
 doch im Traume könnt' ich's nur!

Most virágzó életemnek
 sirva töltöm napjait,
 disze helyett szerelmemnek
 búmnak érzem nyilait,
 ah! a' mit el-vittél tőlem,
 kérlek Thirzis! hozd vissza,
 másképp önkint kardra fekszem,
 tudd meg! — — de csak álmomba.

¹ I. m. 210—211. l.

² V. ö. Pohl: *Haydn* I. 2. Leipzig. 1882. 188. l.

³ Haydn: *Lieder* (Peters) 15.

⁴ Dámon hát csak elfelejtéd... *Aglája* 220—221. l.

⁵ V. ö. Pohl i. m. 187—188. l.

⁶ Haydn: *Lieder* (Peters) 30. A vers szerzője Mariane von Ziegler.

⁷ *Verseghy Ferencz kisebb költeményei*. Kiadják Császár Elemér és Madarász Flóris. Budapest, 1910. 382. l.

⁸ U. o. 82—83. l.

A *Klárihoz* c. költemény dallamának¹ szerzője Steffan, ki e dalát Gleim *Das arme Veilchen* c. versére írta.² Mindkét költemény négyes-hármas jambikus sorokból áll.

A *Thirzis' sárja felett* c. dal³ zenéjét Haydn nem írta Verseghy magyar szövegére, mint ahogy eddig vélték,⁴ mert Haydn egyáltalán magyar szövegére nem írt, hiszen nyelvünket nem is értette.⁵ Csokonainak *A pillangóhoz* c. költeményét is a meglevő dallamhoz alkalmazták,⁶ Verseghy pedig valószínűleg a meglevő német dalnak (*Trost unglücklicher Liebe*)⁷ szövegét költötte át magyarra. Bizonyosat azonban nem tudunk, mert ez a dal új kiadásban nem jelent meg és csak Pohl Haydn-életrajza említi.⁸

Ugyancsak Haydn szerzette a *Rozlíshoz*⁹ c. dal zenéjét.¹⁰ Ez is a fentebb említett gyűjteményben jelent meg először *Der erste Kuss* címen. A két költemény csak külső formájában egyezik meg: mindkettő négyes és negyedfeles trochaeusi sorokból áll és mindkettőben kereszttrímek fordúlnak elő.

Verseghy *Lilla* c. dalának zenéjét Steffan írta; ez kitűnik a *Rövid értekezések a' Muzsikáról* c. művéből, ahol e dal *Laura* nevet viseli. Nyilván véletlenül került el Császár figyelmét, aki Verseghyt tartja a muzsika szerzőjének.¹¹

A felsorolt dalokon kívül szerepel az *Aglájában* két népdal is, az egyik: *A' haldokló Leány*;¹² Pálóczi Horváth Ádám ugyanennek dallamára alkalmazta *Vidulás* c. költeményét¹³ és ez Bartalus népdalgyűjteményében Verseghy szerzeményeként szerepel;¹⁴ a másik: *Örzsike*,¹⁵ amelyet *Hol lakik kend, komámasszony? Keresztúrbán . . .* címen ismertek. Ezekről Mátray Gábor is megemlékezett a magyar népdalról szóló tanulmányában.¹⁶ Ugyancsak Mátray mondja:¹⁷ [Verseghynek] «Sághy által kiadott életében van:

¹ *Aglája*, 226. l.

² Friedlaender: *Das deutsche Lied im 18 Jahrhundert*. I. 1. 1902. 245. l.

³ *Aglája* 227—228. l., *Rövid értekezések a' Muzsikáról* 1791. II.

⁴ Bartalus: *Magyar Orpheus* 1869. 12. l. Papp Viktor: *Haydn* 1921. 12. l.

⁵ Schnerich: *Joseph Haydn und seine Sendung*. 1922. 30. l.

⁶ Csokonay Vitéz Mihály: *A' pillangóhoz. Egy óda*. A' Muzsikáját készítette Heyden (sic!) úr. Béts 1803.

⁷ Haydn: *XII Lieder für das Clavier* 1781 Nr. 9.

⁸ *Chronologisch—Thematisches Verzeichniss* 13 l.

⁹ *Aglája* 232—233 l.

¹⁰ Haydn: *Lieder* (Peters kiadás.) 12.

¹¹ Verseghy F. *kisebb költeményei* 1910. 391. l.

¹² *Aglája* 218. l.

¹³ *O és új mint egy Ötödfél száz. Énekek*, 1814. 233. sz. (80. sz. dalam). Szini Károly pedig Megvirad még valaha kezdetű szöveggel közli *A magyar nép dalai* c. gyűjteményében, 1865. 8. sz.

¹⁴ *Magyar népdalok*. Egyetemes gyűjtemény. VII. kötet, Bp. 1896., 56—57. l.

¹⁵ *Aglája*, 229. l.

¹⁶ *A' magyar népdalok' kitünőbb sajátosságairól*. Akad. Értesítő 1852., 224—225. l.

¹⁷ Rothkrepf G.: *A' Muzsikának közönséges története*. Tud. Gyűjtemény 1829. III. köt. 79. l.

Búcsúzás: Nem tarthat itt, a'mi tenyészik.¹ (Némeiből van fordítva. Melodiája esmeretes, 's Himmel² szerzése.)» Ennek igaz voltáról azonban nem tudtam meggyőződni.

Mindeddig ennyit sikerült a tévesen Verseghegynek tulajdonított zeneszerzeményekről megállapítanunk; ezek után valószínű, hogy a *Klárrikához*,³ *A' korosabb Szépség, A' Szerető' boldogsága, Dámon és Rozlilis*⁴ és az *Eggy Álom* igazi szerzőit is előbb-utóbb megtaláljuk és így igazolódik, hogy Verseghegy zeneszerzőnek is ép oly kevéssé volt eredeti, mint regényírónak.⁵

MAJOR ERVIN.

DUGONICS MINT TANÁR.

Vagy egy évtizede, Balog Gusztáv vidéki színházi karmester szíveségéből olvastam apjának, Balog Istvánnak naplóját, mely azóta a Nemzeti Múzeumba került.⁶ Már akkor kiírtam magamnak a Dugonics tanárságáról szóló részt, melyet itt közlök. E napló már Gyulai Pál kezében is megfordult. Belőle vette át Katona életrajzába az ott közölt adomát. A napló igen érdekes. A *Mátyás diák* szerzője itt iskolázott, sokat meglátó embernek mutatkozik, ki szülőföldéről, hol még a kuruckor emlékei csillámlanak meg, a népeletről, katonabeszállásolásokról, az 1807-iki budai országgyűlésről, a pesti életről érdekes mozzanatokot jegyez föl. Balog e naplót fiának írta. De ezen kívül sok naplócikke jelent meg a Hölgyfutárban, Színházi naptárban (1857), Napkeletben, Vas. Ujságban, Mátyás király könyvesházában (népies gyűjtemény). Ezeket mind érdemes volna összegyűjtve kiadni és marcoverb modorban Déryné emlékiratainak párját kapná meg a közönség.

Az itt következő részt természetesen az eredeti helyesírás szerint közlöm.

Dugonics András

Matheseos professor volt, nagy historicus, és magyar író és nekem is professorom a hetedik oskolában az Algebrára tanított, mivel én 2-ik eminensi calculussal jöttem Pestre a 11-ik Padba ültetett leg szélről, és kötelességem lett volna ügyelni az egész padra melyben 10-en ültünk, hogy figyeljenek,

¹ Sághy Ferencz: *Verseghegy Ferencz' Maradványai és élete*. 1825. 130—132. l. Hibásan közli újból Halmy Gy: *Versegi Ferencz élete és munkái* 1891. 64. l.

² Friedrich Heinrich Himmel (1765—1814) berlini opera- és dalkomponista.

³ Amott a' hegynek zöld tövénn...

⁴ *Aglája* 214—215. l. Ezt megelőzőleg a kassai *Magyar Museum* I. kötetének 2. negyedében (1788—89. 188—89. l.) — kétségtelenül nem Verseghegyre valló — izléses és finom kísérettel *Thirzis és Kloé* címen jelent meg.

⁵ Császár Elemér: *Horatius és Verseghegy*. IK. 1899. 288. l.

⁶ Mint Balog Gusztáv említette, nővérénél, özv. Bakonyinénál, ki a Nemzeti Színház nyugd. tagja, szintén van egy csomó naplóféle az öreg Balogtól. Ezeket szintén jó lenne megszerezni a Múzeum számára.

mást ne tegyenek, mert szoktak némely tanulók enni, firkálni, beszélgetni, nem ügyelni az előadó professorra. Én eléggé vigyáztam lelki ismeretesen, de a fiatal ember néha meg feledkezik a rendről, és ki hág. Úgy lett velem is, már a 11-ik pad jó magosabb az elsőnél mivel minden pad kevéssel emelkedettebb volt a másiknál, hogy jól láthassuk a tanítót, és annak tábláját . . . tehát a lábunk alatt állvány volt deszkából mely deszkákból egy kimarjult helyéből, azt el vettük onnan és leültünk az üregbe, és kártya mesterségeket mutogatott egy zsidó tanuló fiu, mert zsidók is jártak iskolába velünk . . . Ezt meg tudta Dugonics az első padba ültetett, hogy sub vigili oculo legyek, engem mint vigyázót tartott leg nagyobb bűnösnek . . . Dugonics már 80 éves lehetett az időben még is jó erőben levő ember volt¹ . . . mikor prelegált nyáron szokása volt az első pad előtt fel' s alá sétálni és úgy prelegált, 's majd az egyik, s majd a másik kezét az első padunk szélén végig húzta, én pedig bizony nem rosز akarathól, tentát öntöttem oda a pad szélére és azon midőn keresztül húzta kezét észre vette hogy nedves nézi látja a tinta foltot kezén, azonnal ki sült hogy én voltam kí állított a padból az ablak mellé, mely ki volt nyitva tehát a fal, és az én fejem közt volt a fél ki nyitott szárnya az ablaknak Dugonics kissé bosszankodva kérdéseket tett nekem, de a mellyekre nem tudtam felelni, és odajött közel hozzám hadonázott az arcom alatt, lássa domine (mondván) a mit kellene, nem tudja mert pajkosságon jár az esze, én faraltam míg lehetett és fejem az ablak táblát kissé oda találta nyomni a falhoz, hogy eltört, mire az ifjúság nevetett, az öreg is jól kacagott . . . ezzel csengettek Finist, és haza mentünk, ezen tökéletlenséggel ki gondolná én nyertem annyit, hogy e jeles ember meg ismert, nem felejtette el az ablak törést, és mivel szokása volt néha jó időben az ifiakkal sétálni menni, olyankor, kivált rám ható, sokkal érdekesebb ismeretekkel mulatott bennünket, meg engedte nekem is, hogy hátul a többi megett követhessem . . . Mit keres itt Domine itt nincs ablak hogy törhessen. Ha meg engedi Nagyságod tanulni akarnék mert most sokkal érdekesebb tanokat beszél, mint az Algebrából. Úgy is volt. Nem volt az a helyecske Pesten Budán melyről régi történeteket nem beszélt. Ő mondá hogy a hatvani kapun² (mely még akkor 1806 . . . épségében meg volt és egy lábatlan béna huszár koldult alatta) ott 4-ik Béla alatt 10 ezer magyar hullott el a Tatárokkal ütközetben . . . és csak ugyan most is sok csontot találnak a tájon, ha mélyen ásnak, mások azt mondják, hogy ott valaha temető lehetett, de Dugonics azt állította hogy a temető fellyebb volt a Károly kaszánya³ háta megett Ország út⁴ téren Orci ház⁵ átal ellenében . . . Mutatta Budán a házat melyben Hunyadi Mátyás fogva volt, midőn bátyját Lászlót a várban fejezték. Mutatta merre volt a régi Fehérvári út Budáról nem a Szent Gellért (régiszerint Kelen hegy) hegy alatt mint most, mutatta a császár fürdő melletti malmot, mely aga lakás volt török időben, és

¹ Balog téved. Dugonics 1806-ban hatvanhat éves volt.

² Most a Kossuth Lajos-utca külső vége.

³ Ma: Városháza.

⁴ Károly király-út, Deák-tér.

⁵ Károly király-út és Király-utca sarkán.

közel hozzá a hegyen egy török kápolna (mosé) hová az idén (1806) is Juniusban jött egy pár Dervis Mekkából, és imádkoztak benne, az egyikről azt írta a Localblat nevű német ujság, hogy a mákonytól egyszer annyira megrészegeedett, hogy kábulva rogyott össze ceremóniás imádsága alatt . . . Mutatta a Csonka tornyot . . . Mátyás templomát mellyet ő építtetett csehek által 1470-ben rajta van a Holló mai napig a tornyon, mint Hunyadiak cimere és az 1470 ilyformán van írva: 1A70 . . . Hogy a Rácvárost Tabán-nak nevezték a magyarok, hogy Mátyás király Serviából hozatta a rákokat és midőn meg érkeztek rác nyelven szónokolt előtők, mert 7 nyelven jól tudott beszélni . . . Magyarázta millyen pompás volt a régi Mátyás palotája mit ő még látott¹ és 1740 tájon Maria Theresia császárné átalakíttatott, és a hol most a Palatinus kert vagy-is most² közelebb a kormányzó kertje van ott csepükék, bokrok nőtek vadul még az ő idejében kívül esvén a vár falain; a rákok kecskéi rágodtak rajtuk . . . s a t. . . Az iskolai törvények szerint tiltva volt a színházba jární (a régi mívelt görög nemzetnél pedig parancsolva volt a színházba járás) de Dugonics nagy tekintély lévén a professorok közt néha megengedte mondván . . . No fíjaim ma szép darabot játszodnak a magyar theatrumba elmehettek meg nézni magam is ott leszek, és ő páholyba szokott jární a földszinten; és többnyire álva nézte az előadást. Ő piarista szerzetes volt. . . A többi professorok, mint Szűcs, Trenka, Tomcsányi, soha sem szóltak hozzánk magyarul egyedül Dugonics néha midőn prelegált diákul, hosszú magyar szózatokat vetett utána magyar nyelven, vagy néha mesélt magyarul az iskolában, el beszélte az az előtti 50 évvel történt diáki jurátusi csinokat, mit édesen halgattunk, és ha félbe akarta szakasztani, azaz folytatni latin nyelven a prelectioját, addig kértük, hogy ismét folytatta meséit, miket igen édesen tudott elő adni a mi fogalmainkhoz úgy alkalmazta, hogy el voltunk ragadtatva az örömtől. . . Jut eszembe azt is beszélte, hogy Szegeden mivel szegedi születés volt, az édes anyját boszorkánynak hitték, és be vetették a Tiszába, . . . ott le nem merült azért megégették.³

Rakodezay Pál
hagyatékából.

¹ Balog rosszul emlékszik D. előadására, ki 1740-ben született.

² Vagyis 1853-ban; Albrecht főherczagról van szó.

³ Balog e hozzávetése valószínűleg tévedés. Tudjuk, hogy volt ily hagyomány Dugonics anyjáról. Jósika Miklós a *Szegedi boszorkányok*ban szintén így ír róla. De nehéz feltenni Dugonicsról, hogy, még ha igaz lett volna is a dolog, melyről újabb életrajzírói nem tudnak, hogy anyja boszorkányi voltáról, bár mások hiedelme szerint szólva is róla, így mesélt volna. Ezt a hagyomány után írhatta csak Balog, negyvenhét év múlva összekevervén a szóbeszéd adatait Dugonicséival. Sajátságos az, hogy színészeknél a téves meggyőződésnek illető megerősödése s összefonódása az emlékezéssel talán még gyakoribb mint másfajta öreg emberekénél. Már az is gyanús előttünk, hogy a napló e szavai: «ott le nem merült stb.» más tollal és tintával, tehát később irattak oda.

KISFALUDY SÁNDOR KIADATLAN KÉZIRATAI.

1.

A DÁRDAY-HÁZ KELETKEZÉSE.

A *Dárday-ház* műfaji kérdését, vígjátéki elmeit, jellemkórikumát negyedszázad előtt fejtegette Császár Elemér értekezése. (IK. 1898. 385. l.) Kiemelte a darab *érdekességét*, amelyért a bonyodalomnak elhibázott megoldása is megbocsátható. Esztétikai értékelését Bitró Sarolta egészítette ki tíz évvel utóbb. (IK. 1908. 417. l.) Előttük Bayer József a «magyar nemes-házi rajzolatok»-ban a társadalmi dráma első úttörését látja. (*Drámairod. tört.* I. 392. l.) Mindhármuknak kutatásai és eredményei együttesen kijelölték a *Dárday-ház* helyét drámairodalmunk fejlődésében. Császár értekezése óta az is kétségtelen, hogy a darab keletkezésében a *Kérők* színpadi sikerének is volt szerepe. Az alábbiakban mégis néhány mozzanatot próbálok kiemelni, amelyekre eddig nem voltak tekintettel.

Kisfaludy Sándort a drámaírásra is tudvalevőleg *hazaszeretete* ösztökölte. Ez a lángoló hazaszeretet, amely minden munkájának alapvonása, nála három indítékből alakult: egy volt fájának, a nemességnek és a Dunántúlnak szeretetével. A *Dárday-ház* ezt a három-egy mozzanatot típusosan tükrözi. A *faji* kérdés az alapvető problémája. Dárday Miklós azt mondja a leányáról: «Magyar vagyok, a Leányom is Magyar — legyen 's maradgyon Magyar; — 's Magyarnek felesége lévén szüllyön Magyarokat. Nemzetemnek *káros korcsosodását* én az én véremmel sohasem fogom előmozdítani.» A nemesség szeretete hasonlóképen benne él a *Dárday-házban*. És ez annál természetesebb, mert Kisfaludy Sándornak, az *insurrectio* lelkes védelmezőjének, a magyart a *nemesség* jelentette. Csak magyar, csak nemes és csak gazdag leány lehet a nemes ember felesége, ez benne gyermekkor óta kialakult életelv volt, amelynek megvalósulását örömmel köszöntötte Péteri Takács József és Kulcsár István házasságában is. De Kisfaludy minden ízében *dunántúli* is volt. Nemesházi rajzolataiban van meg először a céltudatosság, drámában is megmutatni a dunántúli udvarházat (néhány vonással megrajzolta már a *Bold. Sz.* 4. énekében is) — ha nem minden részletében olyanak is, amilyen volt, de olyanak, amilyennek látni akarta. Mintha csak Károllyal együtt és egy időben, de az öccs újmutatása szerint, ébrednének rá munkájukra: nem kell a multba menniük lelkesen pattogó szólamokért, csak be kell mutatni gyermekkori közös környezetük életét, úgy, amint látták. Van abban hazafiaság és hazaszeretet elég.

Csak hogy Károly a cselekvényt is mindig megtalálta ebben az életben. Jellemeket ő sem rajzolt jobbakat, mint a bátyja, néha még olyan sikerülteket sem, de az élet bonyodalmaiban hányt-vetett életének forgásában és a pesti társaságban jobban ismerte, mint bátyja, a nyugalmasabb életű dunántúli nemes, és vidámabb helyzeteket tudott meglátni bennük. A másik különbség vígjátékaik kiindulásában az, hogy Károly mindig jobban el tudott vonatkozni magától és élményeitől. Sándor inkább élt önmagában. Érzései, reflexiói és kivált élményei a lelkén átszűrődve, magára vonatkoztatva élnek még vígjátékaiban is.

A *Dárday-ház* érzelmi és reflektáló mozzanatait röviden említettük már. Élményi elemeire azonban a kutatás alig mutatott rá, kiváltképen nem említették igazi magvát, foganásának egyik tényezőjét. Pedig ott van az a legszemélyesebb emlékei között, a *Két szerető szív történetében*. 1799 április 30-án Boodmanból írja Imre (tehát költőnk) Lizának: «Vagyon itt egy barátom is, *Lamarine kapitány*, jó, becsületes, derék ifju, tüzes Francia, *legkedvesebb pajtásom*, a' ki, ha valami bajom történne, magát legottan tudósítani fogná.» A levelekhez tett és utóbb Angyal Dávid kiadta jegyzetei (névmagyarázatai) szerint: Lamarine = Lamarine, tehát élő valaki. Egy francia, aki vele küzdött, néki barátja, legjobb pajtása, sőt bizalmasa is: tud Lizáról, és ha költőnk elesnék, reá vár a föladat, hogy Lizával tudassa. Liza is írja: «Örvendek szívemből, hogy mégis van egy *meghitt barátod*, ha mégis érdemes az barátságodra. Valamennyire még is könnyebb a szívnek!» — A *Dárday-ház* hőse is *Lamarine Károly*, Huszár *Kapitány*. Mélyen érző 's gondolkozó, nemes szívű ifju. Érdemkeresztes vitéz. 25 esztendő.» Ifjukora barátjának emelt vele emléket a költő — és talán egy problémáját fejtette meg vele. Egy lelkes, derék, kiváló francia került élete útjába. A legjobb barátja ezidétt, becsületes ember. A mieinkkel küzd a franciák ellen, talán igazából is azért, mert az anyja magyar volt, talán más okból. De olyan jeles ifjú, hogy — jó volna magyarnak. És Kisfaludy Sándor nem áldozhat szebben a legjobb barátjának, mint avval, hogy megteszi magyarnak, dunántúli nemes ember fiának, — magával egyenrangúnak. Hogyan? — ez épen a nemesházi rajzolat tárgya.

Itt említjük meg mindjárt, hogy a *Dárday-ház*at más *nevek* és emlékek is fűzik a *Két szerető szív történetéhez*. Ott van Lóri és ott van Dombory, a kérő. «Azt írták nekem Ordányból, hogy maga Domboryval jegyben volna? — Hogy a' föld ezen hírnek hallásánál engem el nem nyelt!» — «Csak annyit mondhatok a' Grófi Szélről (Dombory Antalról), hogy volt benne valami.» Íme a nem rokonszenves grófi kérő, aki mégis csak «Grófi-Szél». Csatándy prókátor is (Merxnek hitták igazában, amíg élt) ott van a darabban, Völgyi is szerepel a regényben (Görög Demeter álneve). De magán Lamarine-on kívül talán a regény Fannyja — Rosty-leány — áll legközelebb a darab Fannyjához. «Mindenem volt ő énnékem — írja róla Liza — barátném, játszótársném, néném, sőt jó Anyámnak kora halála után tanítóném is. Valóban sokkal, igen sokkal tartozom én ezen jó léleknek.» — Maga a *Dárday* név sem költött, nem is új: a levelesládából került elő és megvan már a Somlóban is. Aminthogy ott is van egy ilyen derék kérő is, Kálmán, egy idegenből előkerülő öreg ur is, akiről kitűnik, hogy régi, birtokát veszített magyar nemes, és ott is van egy léha kérő, miként itt három is.

Nem véletlen találkozások ezek. A többi szereplő is mind a kámi, a sümegei háztájékról való — gazdálkodó nemes emberek, Kisfaludy boldog házasságának derült öregjei. Nobile otium. Pipaszó, vitnyédi, malomsoki füstje. Elégedett kényelem, sőt jólét. Az elmaradhatatlan badaacsonyi, amelyet csak a *Regékben* váltogat ünnepi alkalmakkor Somló arany nedűje. A derék, együtt vénült szolga. Sok úri mozzanat. («Ura vagyok én Jobbágyaimnak, nem nyomorgatója») — mondja magáról *Dárday*. Jól iparkodó öreg gazdák, akik

«mint afféle szegény szántó-vető, szép reményeket vetnek és nem tudják, mit aratnak», de mindig újra bíznak és mindig elégedettek. Körülöttük változik a világ, de ők a régiek maradnak: a törvények alkotói és tisztelői, régi jó szokások meghitt őrei. A fiatalok társasága kezd körülöttük egy új világ lenni — ezt látta és vitte magával a Dunántúlról Károly is — fényűzőbb, kényesebb. Dámák és gavallérok kezdenek változatosabb mulatságokhoz szokni. Kinyirbáltabb lesz a tónus, finnyásabb a forma. Az öregek enélkül is boldogok. Nem tartják bárdolatlannak a csupa magyar nemes ösmerőst, ha franciául nem beszél is; becsületesen rá tudja írni a levélre, «minthogy régi szokás: à Monsieur, Monsieur, — à Madame, Madame» — és tud németül is annyit, hogy gabonáját a hénceknak, gyapjútát a kereskedőknek eladhassa. Egyebekben pedig, mint a régi magyarok, «jó és nyílt szívet, szíves barátságot, nyájas egygyüttes mulatást kerestek, 's többnyire minden nemesi háznál meg is találták.» Életük e külsőségei, szokásmódjai mellett pedig mind szintiszta magyarok, erős hazafiak.

Nézzük a fiatalokat. A kedves kép a sürgő-forgó udvarházban, a három kérő a maga típusos egyoldalúságával és egy kis Pontyi-rokonsággal, a bőbeszédű néne, a lelkes fiatalok (a kettős pár talán a *Pártütőkben* születik Károlynál újra, kevesebb bonyodalommal) olyan kép, amilyent Kisfaludy gyakran láthatott a Dunántúl. Kiri közülök Mantzi, a grófkisasszony. És itt megint a *Két szerető szív történetére*, Kisfaludy egy elfelejtett szerelmére vonatkozunk. Mantzi is élő alak lehet. A költő a szép Linoi comtesse «ölelgető» karjainak közepette is még mindég ürességet, hijánosságot, sóvárgást, fájdalmat érzett kebelében — és Liza is ösmeri a comtesse-t: «vélem nevelkedett a' klastromban Dunavárott (Pozsonyban): szép, csintalan Leány; attyja Lovas-generális, úgy-e?» A nemesi házaknál elődő, a világon mindent próbált, tönkrement, de jógondolkodású nemessel: Dankóval — a darabnak Császár szerint is egyik legjobban elgondolt alakjával — továbbá Serénnyel, a derék, szigorú, becsületes tisztartóval, végül az inasokkal együtt van voltaképen egy udvarház minden vendége és lakója, a derék szomszédától a kőrökig, a tisztartótól a cselédségig.

Világos, hogy a költő idejében élt két generáció rajza van a *Dárdai-házban*; azoké, akik ifjukorában előtte öregedtek meg, és azoké, akik boldog házassága idején körülötte serdültek föl. Az elégedett, jómódú, konzervatív magyarságú, dunántúli öregeké, és a teátrumért rajongó, hírmondót olvasó, lelkes fiatalságé, akikbe az öregek céltudatosan plántálják át a maguk hagyományos erőnyeit.

Az eredmények tehát, amelyekhez eddig jutottunk, a következők: a *Dárdai-ház* alap gondolata érzelmi és reflexív — mindenképen szubjektív — mozzanatoknak tiszta, éles leszűrődése, amelyekhez Lamarine kapitány esete mint élmény járult. Szereplőit a környezet és átélt emlékek adták. Ezekből alakult ki az *anyag*: a probléma fölvetése.

A *földolgozás* mikéntjénél két mozzanatra utalok. Az egyik, hogy költőnk Bécsben is, de Székesfehérvárott is gyakran volt színházban. Kétségtelen, hogy maradandó hatással két író volt reá: a divatos Kotzebue és Kisfaludy Károly. Kotzebuetől egy kis színpadi technikát tanult — vajmi keveset — és egy pár alakot lesett el. A 3. felvonás kerti páros jelenetei a sötétben

igen jó helyzeti kómikumot teremthetnek. A *Die beiden Klingsberg* esti találkájára gondolok, vagy távolabbról a *Szentivánéji álmra* is. Csakhogy Kisfaludy Sándor még nem tudja kihasználni. Kardos alakja egészen Kotzebue-i: a *Die Erbschaft* jut hamarjában eszembe, de egyebütt is megtalálni az együtt vénült strázsamestert. Kotzebuera, vagy legalább is bécsi, színházi emlékekre utal a léha erkölcsű grófi komorna alakja is.

Ezeknél fontosabb mozzanat a másik, amelyre céloztam, Kisfaludy Károly hatása. Már Császár kimutatta, hogy a kérők és Károly *Kérei* között milyen az összefüggés. Talán nem tévedek, ha Császárnál egy lépéssel tovább megyek, és azt mondom, hogy költőnk Károly vígjátékainak láttára ébredt rá, hogy ezt a dunántúli társadalmat, amellyel Károlynál szorosabb, egyénibb és szubjektivebb vonatkozásban volt, amely halvány vonásokkal már ott élt a *Himfy szerelmeiben* és egész nyers anyagával a *Két szerető szíve történetében*, színpadra lehet és kell vinni, a vígjátékírónak (nevezzzük így) az egész *mikéntet* öccse, Károly mutatta meg. Sándorban megvolt minden kellék, hogy ezen a téren is azzá legyen, aminek megösmertük. Minden motívuma egyéni és összefügg előbbi munkáival. (*Az emberszívnek örvényei* pl. sok részletével utal a *Tátikára*.) Csak a *megjelentetéshez* nem értett, és ebben lehetett öccse a be nem vallott mestere. *Valaki* volt. Ezt eléggé mutatja a szakadék, mely szomorú- és vígjátékai között (vagy inkább történelmi és társadalmi drámai között) tátong. Amazokban csak érzés, páthosz, dikció van, de még mozgalmasság sincs. Emezekben élet van, ha a cselekvény kevés is. Epizódjaikban fürgeség van, embereik típusosak, milieujük eleven. És az a *valaki*, aki ezt a szakadékot áthidalta, Károly volt, mert nem lehetett más. *Igazházitól Mátyás királyig* nincs példája költőnknek, ahonnan tanulhatott volna. Károly mutatta meg, hogy hogyan kell, és ez a hogyan Sándor írói egyéniségén nem változtatott semmit.

A *Dárday-ház* kialakulásánál véletlenül még a Kisfaludynál természetes probléma kissé gyöngye megoldásának is ösmerjük a mintáját. Lamarineről tudvalevőleg kiderül, hogy régi magyar nemes: Tengerynek hívják és a Rákóczi Ferenc katonájának utóda. Így hát nincs semmi akadálya, hogy fiának Dárday odaadja a leányát. Ez a megoldás Gorove drámájához, az: *Érdemes kalmár*hoz vezet.¹ A magyar Lovas Generális Gróf *** leányát, Ottiliát Romjesszky lengyel kereskedő veszi el, akiről azonban kiderül, hogy magyar báró. (Hasonló motívum a *Die beiden Klingsbergben*.) A generális mellett Rozsos strázsamester alakjára is emlékeztet Kardos szereplése, de ez Gorovenál is Kotzebue-emlék lehet. Meg kell még jegyeznünk, hogy *Az érdemes kalmár* is az 1807-iki diétára jelent meg, mint a *Regék* és a *Boldog Szerelem*. Kisfaludy tehát feltehetően ösmerte.

A *Dárday-ház* előzményeiről fentebb mondottakat érdekesen egészíti ki az a lelet, amelyhez k. barátom, Lovas Elemér győri bencés-tanár jóvoltából jutottam. A gimnázium tulajdonában levő egy köteg Kisfaludy-kéziratra tett figyelmessé — és az négy ismeretlen kéziratot rejtegetett. Az elsőnek közülök *A párosodó Ifjúság* a címe. Ez 6, mindkét lapján teleírt, de sajnos, már

¹ Meg kell mondanom, hogy emlékezetem szerint erre már előttem rámutatott valaki. Hol és ki? nem találok.

foszladozó levélen a *Dárday-ház* vázlata. A tervezet és a kész dráma viszonyát a következő párhuzam mutatja: (Az összevetésben az első *A' párosodó ifjúság*, második *A' Dárday-ház*).

I. felv. 1. jel. = 1. jel.; 2. 3. = 2.; 4. = 3.; 5. = 4.; 7. = 5.; 8. = 6.; 9. = 7.; 10. = 8.; 11. = 9.; 12. = 10. jel. Tehát a végleges kidolgozásnál a költő a 2. és 3. jelenetet összevonta, a 6. jelenetet kihagyta.

II. felv. 2. jel. = 1. 2. 3. jel.; 3. = 4.; 4. = 5.; 5. = 6.; 6. = 7.; 7. = 8.; 8.—9. = 9.; 10.—12. = 10.—12. jel. Itt tehát a tervezet 1. jelenetét hagyta el, a 2.-ből hármat csinált, a 8.—9. jelenetet összevonta.

III. felv. 1. = 1.; 2. = 2. 3.; 3. = 4.; 4. = 5.; 5. = 6.; 6. = 7.; 7. = 8.; 8. = 9.; 9. = 10.; 10. = 11.; 11. = 12. A 2. jelenetet két jelenetté bővítette.

IV. felv. 1. = 2.; 2. 3. = 3.; 4—10. = 4—10. jel. Itt tehát új 1. jelenettel toldotta meg a tervezetet, viszont a 2. és 3. jelenetet összevonta.

V. felv. 1—5. jel. = 1—5. jel. 6—7. jel. = 6—9. jel. Ebben az utolsó két jelenetet négygé bővítette.

A tervezet maga a következő:

A' párosodó Ifjúság.*)

Magyar Nemesházi Rajzolat 5 Felvonásban.

SZEMÉLYEK.

DÁRDAY MIKLÓS. Tehetős Földes Úr. Büszke Nemes. Jó lelkű, heves, nagy Hazafi. 60 esztendő.

DÁRDAY PÁL. Miklós' Fija. Büszke, egyenesszívű Ifjú. Szolgabíró. 22 esztendő.

DÁRDAY LÓRI. Miklós Leánya. Szép, erős, és nagylelkű, érzékeny, formált Leánya. 18 esztendő.

ÖZVEGY RÁBODYNÉ. Miklós' Unoka Nénnye. 62 esztendő, imádkozó, emberszóló Banya.

LAMARINE. Nyugalomra bocsátott Huszár Főstrázsamester. Jó ember, nagy Vitéz, Nagy Hazafi. 60 Esztendő. Dárdaynak jószágán egy kis pusztát bír árendában, a' hol lakik, és a' mellyet Ő Bánhalomnak nevezett.

LAMARINE KÁROLY. Annak fija. Kapitány. Mélyen érző, 's gondolkozó, nemes szívű Ifjú. Vitéz érdem keresztes Vitéz. 25 Esztendő.

LAMARINE FANNI. Annak Leánya. Vidám, tapasztalt, jószívű, formált Leánya. 18 Esztendő.

GRÓF FÖLDY JÁNOS. Szeles, hiú, korhely Gavallér, nem gazdag. 26 Esztendő.

FÖLDY MANCZI. Gróf kisasszony, János' testvére; könnyen gondolkozó, Világ' Leánya. 22 esztendő.

VÖLGYI LAJOS. Tehetős, játészó, tékozló, Affectált Világ' fija. Kamarás. 24 esztendő.

DOMBY ZSIGMOND. Fösvény, közönséges, ném rossz ember, nem nagy nevelésű, butácska, jó birtokos. 28 esztendő.

DANKÓ. Egy szegény Nemes, a' Világon mindent próbált ember. Elmés, tréfás; hól egygyik, hol másik nemes háznál tartózkodik. 50 esztendő.

CSATÁNDY. Fiscális. Agyafúrtt, elmés, ravasz Prókátor.

SERÉNY. Dárdaynak Tisztartója. Vén hív szolga.

KARDOS. Egy öreg benna Huszár a' Főstrázsamester' szolgálattában. Emberséges goromba ember.

*) A kipontozott részekben a kézirat elfoszlott. A szögletes zárójelbe tett részek a mi kiegészítéseink.

VICZA. Lóri' szoba Leánya. Jó erk[ölcsü] Leányka.

BÁBI. Földy Manzi Komorn[ája. Mindennapi] megvesztegetett Leányzó.

MISKA. Dárday Miklós' [Inassa].

TÖBB INASOK, Cselédek.

A' Ját[ékhely Tengeri és Bánhalom, Dárday Úrnak Jóságá.]

Első Felvonás.

1. Jelenés.

Bánhalom. (Lamarine' házi kerttye. Egy Lugos, asztal és székek; egy asztalon pipák. Reggel. Szeptember.)

LAMARINE. Az asztalnál ül, dohányzik. KARDOS nem messze ül egy Széken-, a' Bankó hozzá támasztva; ő is dohányzik. Beszélgetnek az ütközetekről, gazdaságról, Dárdayról, Károlyról, Lóriról. — Midőn mind a' ketten az apácza klastromban, össze vagdalva a' Rajna parttyán feküdtek, nem gondolák, hogy még ily jó életet éllyenek.

2. Jelenés.

LAMARINE, KARDOS, és FANNI és egy SZOBA LEÁNY.

Fanni táczán Attyának fölöstökömöt hoz; a' Szoba Leány Kardosnak egy tányéron bort, és egy karé kenyeret hoz, de azt Fanni teszi Kardosnak elejbe. A' Szoba Leány elmegy.

KARDOS. Haragszik, hogy úgy megbecsülik.

LAMARINE. Fanni ezt nem engedi másnak, minthogy attya életét mentette meg.

FANNI. Mondgya hogy Károly ki lovagolt. Elkölti Attyával a' fölöstökömöt. — Beszélgetnek a' Városi, Falusi életről. Fanni el nem únnya magát. Majorsága múlattya.

KARDOS elmegy az alatt. Utóbb vissza jön, mondgya, hogy már ott a' paripa.

LAMARINE kilovagol vetőjéhez. Kardos is elmegy.

3. Jelenés.

FANNI egyedül.

Gondolattjai. Károly és Lóri szerelmek. — Lórit dicséri. Palit emlegeti. Földyt, Dombyt, Völgyit rostállyá. Dankó ítéletét ezekről helyben hagygya, és kaczagva elejt; de ellejbe jön Dárday Pali.

4. Jelenés.

FANNI, DÁRDAY PALI.

PALI ebédre hívja az egész házat attyához. Fanni mondgya, hogy már híva vannak. Pali ezt csak ürügynek okáért mondá, hogy olly kora ott létét mentse, minthogy nappal vendégeit el nem hagyhattya. Kénszerítti Fannit, hogy egyszer már ne vegye tréfának szerelmét, hanem adgyon néki reménységet. Attya mindég biztatja, hogy házasodgyék, 's most alig ha Lóri is . . . férjhez nem megy, mert nagyon sarkallják a' kérők . . . házasuló humorban lenni. Attya azt akarná, hogy . . . gyen, ő pedig . . . vegye el.

[FANNI] . . .

egy kutya' — nyivogása miatt. Völgyi' vizslája volt. Lóri már a' gazdaság körül megfordult, a' szakácscaal végzett. Sajnállya, hogy Földy ott benn velek nem fölöstömökölt.

FÖLDY mondgya, hogy az ágyában szokott fölöstökömölni és olvas. DANKÓ tréfál. Aurora Musis amica.

VÖLGYI. Affectál. Álmát beszéli, hazudoz. Németizál.

DOMBY. Beszéli, hogy már megjárta a' majort, teheneket, ökröket emleget; jó gazdát mutat.

CSATÁNDY Igen alázatos, hamis lelket árul el.

PALI Gondoskodik vendégeinek mulatásáról.

11. Jelenés.

LÓRI, az ELŐBBIEK.

LÓRI szomorú.

MANCZI. Hozzá adgya magát; módírói beszéli.

Az IFJAK. Forgolódnak körülötte, új Complimenteket csinálnak neki.

12. Jelenés.

LAMARINE, KÁROLY, FANNI, Az ELŐBBIEK.

KÁROLY rossz kedvű.

VÖLGYI és FÖLDY, fél vállról néznek reája.

DÁRDY, LAMARINE barátságosan beszélnek egymással.

FANNY. Vidám, jó kedvű.

PALI Fannihoz adgya magát.

RÁBODYNÉ Lamarine körül kerepel.

DÁRDY Mongya Palinak, mulassa vendégeit. — Mind elmennek.

Közli: GÁLOS REZSŐ.

KIKKEL EGYÜTT NÉZTE MEG PETŐFI A SÁROSI VÁR ROMJAIT?

Petőfi *Úti jegyzetek* c. művében említi 1845-ből, hogy Sáros romjait valami nyolcan indultak el megnézni. E várra vonatkozik *A rom panasza* c. verse. Ki lehetett ez a kb. nyolc ember? Szilágyi Benő említi Soltész Ferenc felett mondott emlékbeszédében, hogy 1845-ben öt jó sorsa, mikor a Podhorányi családnál volt nevelő, összehozta Kerényivel, Petőfivel s Tompával, s a másik két költőnek a volt pataki diák, Tompa mutatta be. Társaságukban látogatta meg a sárosi várat. Ez adattól vezetve megtaláltam Soltésznek a főiskola kéziratárában őrzött naplójában az idevonatkozó sorokat (1675. sz.). Így hangzanak: «1845. Május. Három költő, Petőfi, Tompa, Kerényi közelébe hozott sorsom, ezekkel s a derék Lukács Pál(lal), a gyermekek kedves barátjával a Rákóciak romokban heverő sárosi várat látogatók meg.» Öt név tehát ismeretes. Soltész Ferenc a sárospataki görög szótár egyik szerkesztője volt. Három egyén valószínűleg a gyermekek közül került ki.

GULYÁS JÓZSEF.

KÖNYVISMERTETÉS.

Beöthy Zsolt: Rememlékek. I—II. k. (Tanulmányok. Beszédek. Cikkek.)
Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, Franklin, 1923. 8-r. 367, 323 l.

Beöthy Zsolt e két kötete, mely elszórtan megjelent tanulmányait, a Kisfaludy-Társaságban tartott felolvasásait és beszédeit foglalja magában: más, nagyobb és önállóbb műveinél is alkalmasabb rá, hogy írói egyénisége alaptermészete felől tájékoztasson. Az egyik kötet az elmélkedő és esztétikus Beöthyt hozza elénk, a másik az irodalmi szónokot mutatja be. De nemcsak a műfajok különböző volta tükrözi több oldalról az író egyéniségét. Beöthy nem egy, hanem sok íróval foglalkozik s mindegyik tanulmányban újra, meg újra, új hangulattal és ihlettel jelen meg olvasója előtt. Úgy vagyunk vele — legalább így képzeljük — mint a színművészzel, kit jobban megismerünk, ha különböző szerepfeladatokat old meg, mint hogyha vég nélkül ugyanazt a szerepet játssza el előttünk. Lélektani szempontból az ihlet hőfoka is érdekelhet, melyet egyik vagy másik költő különböző erővel válthat ki írónkból. Nem érdektelen megfigyelni azt sem, hogy irodalmunk volt vezéregyéniségében a kritikai mérleget nem billentie félre a költők emberi tulajdonságaival szemben érzett rokon- vagy ellenszenv? S végül: képes-e — még Beöthy is — mindig valami új gondolatot vagy szempontot termelni oly gyakran letarolt mezőn, vagy legalább figyelmünket lekötni oly tárgykörrel, melynek anyagát és vonatkozásait irodalmilag képzett olvasó szívtében-hosszában ismeri?

Oly kérdések ezek, melyekre e cikk keretében nem adhatok kimerítőbb feleletet. Megelégszem, ha e műve nyomán felrajzott benyomásaimból — hogy Beöthy kedves szavát használjam — az író egy-két «sajátosságára» tapintok rá s ezzel egy bizonyára eljövendő Beöthy-arcképhez adok pár vonást. Ez eljárás tán Beöthyhez is inkább méltó, mintha csak dolgozatai tartalmi kivonatolására szorítkoznám. Az ő gondolatai más írókról eléggé ismertek; a mi gondolatainkat ő róla most kell megszövegeznünk.

Ami Beöthynél első pillanatra szembeötlő: egyéniségének bizonyos előkelően tartózkodó vonása. Gentilhomme érületben, felfogásban és kifejezésben. Az, mint kritikus is, tehát valójában — nem kritikus. A kritika célja írói erények és fogyatkozások megjelölése s ezek alapján esztétikai értékmeghatározás. Beöthynél a mérleg ab ovo pontatlan, mert rendesen az írói erények javára billen. Nem, mintha nem venné észre a művészi-etlent: fogékonyan érzi és élesen látja, de szemet húny s nem élezi ki. Látni fogjuk, hogy ez tehetsége természetében is gyökerezik. S e tekintetben ellenlábasa Gyulainak, ki a fogyatkozások megjelölésében hajsza-lpon-tossággal jár el s e munkáját tán még inkább lelkiismereti kérdésnek tekintti, mint az írói erények kiemelését. Beöthy az írókkal szemben inkább a védő, mint az ügyész szerepét játssza (Jókai) s bírálati is inkább jellemzések, mint kritikák. («Herczeg igazán túlvan azon, hogy könyvének be rendezését, szerkezetét, jellemeit, előadása módját bírálgassuk: vele szem-

ben a méltó kritika jellemzéssé lesz.» II. 366.) Beöthy panegyrista, nem kritikuss, s ha e megállapítás helyes, okait sem lesz nehéz fölfejteti.

Említettem a galant hommeot egyéniségében. Ez úri vonáshoz gyöngedség és jóindulat járul, mely a szeretet leleményével talál virágot ott is, hol szigorúbb tekintet számára «fű se nő». A szálla és gerendáról szóló közmondást ő úgy alkalmazza, hogy a tőle tárgyalt írók szeméből a szállát is eltünteti. E mellett kétségtelen, hogy Beöthy nem harcias természet. Ha bírálunk, bizony gyakran szakítunk fel sebeket; kritika ellenkritikára hangol, csapás csapást ér, s mezőnkön virág helyett vérnyom fakad. Beöthy lelke idegenkedik ez élményektől, melyek világában Gyulai oly otthon érezte magát. Ha már egyéni, vagy művészi fogyatkozásokat minden áron operálnia kell, a műtétet oly halhatatlanokon végzi, kiknek már mi sem fáj (Kazinczy). A béke és összhang embere ő, ki mintegy «öneltávolításban» (az ő szavai a kellem tragikumára), élt távol a neki művészi szempontból ellenszenvestől, s innen van, hogy míg nagy előde oly gyakran forgatta meg buzogányát, mikor potom irodalmi kínvésekről volt szó: ő sürgetőbb viszonyok között, tőle nemzetietlennek tartott áramlatokkal szemben is egyéniségének megfelelően símán, szelíden s előkelően distingvált modorban adott leckét a nemzeti szellem folytonosságának szükségéről.

Beöthy érzületének e hajlama s modorának eleganciája a gondolkodás arisztokraciájával párosult s mindez az *éloge*-ban talált szerencsés formát ihlette művészi kifejezésére. Tehetségének retorikai elemei is segítették ebben, melyeket viszont külső körülmények is fejlesztettek. Mint professzor s mint a Kisfaludy-Társaság elnöke a hallgatók tömegének beszélt. Mikor írt, többnyire nem az olvasót látta maga előtt, hanem hallgatóit. Nemcsak értelemmel, «füllel is mérte hangjait», s amit ő Kazinczynál «a fül kényességéről, külön ízléséről» mond, e képesség nála is megvan: köznapi szót és egyszerűségében szürke mondatot lehetőleg kerülő modor, ünnepi hang, fennkölt, nemes lüktetésű tónus. Megtörténik, hogy a gondolat ereje vagy a szavak pompája nem adhatja meg nekik a kellő szárnyalást: ilyenkor szerkezetük s egy-egy fordulatuk érezteti az emelkedettség lehat. Ha a tanulmányíró Kemény Zsigmond stíljá dúsán rakott szekérre emlékeztet, mely döcögve ballag, anélkül, hogy terhéből egy árnyalatot is elejtene; ha Gyulai prózája a hajó egyenletes ringásával halad, s Riedlé a turista természetességével gyalog viszi poggyászát: Beöthy stílusa virágos kerekű hirtő benyomását teszi, mely mintha állandóan ünnepélyre robogna. Nemcsak beszédeiben, tanulmányaiban is. Ha két kötetét e szempontból egybevetjük, a tanulmányok és beszédek közt inkább formai különbségeket észlelhetünk, mint lényegbevágó műfaji eltéréseket. A tanulmányok egyes írókat csak bizonyos oldalról világítanak meg s inkább a részletekre vannak tekintettel; a beszédek összefoglalók s általános jellemzésre törekvők.

Beöthy csaknem mindig rhetor, s ezért stílusának uralkodó vonása a hangzatosság. Tanítványai mondják: előadásaiban oly korrekt mondatokban beszélt, hogy azokat javítás nélkül lehetett volna leírni vagy kinyomatni. E gondolat ellentéte is helyt áll: oly korrekt retorikával ír, hogy írása azonnal a szónok ajkára kívánczok. A retorikai alakzatoknak csaknem összes fajtát kimeríti s alig van lapja, hol a klimax, interrogatio s különösen

az amplificatio beszéde lendületét ne emelné. Az utóbbi alakzatot fölötte kedveli, még pedig, mintha a «három a magyar!» jelszótól inspiráltatnék, rendesen hármassal terjedelemben. A hármassal jelző, határozó, alany és állítmány oly gyakori nála, hogy első olvasásra szembeszökő vonása mondatainak. Vegyük pl. egyik legnyugodtabb hangú tanulmányát (*Horatius és Kazinczy*) s jegyezzük ki egyetlen lapról ez alakzatokat. (I: 113 l.) «nemcsak ebben az epistolában, de összes értekező *írataiban, bírálatában, leveleiben*» stb. — «Kritikai szempontjai: a választékosság, dísz, kecs, zengetesség mind csupán *szavakra, sorokra, legfőleg versszakokra* vonatkoznak.» «A *felfogás, jellemzés, szerkezet* magyarázatába és vitatásába nem bocsátkozik.» — «Nem keresnők-e az ötletek *elmés, kecses, zengő* kifejezések kultuszát: *dalokat, szonetteket és epigrammokat*?» — «... hosszan nézve a *zölde, durva, tiszta* papírlapokra.» — Elképzelhető, hogy ott, ahol szavait az érzés szárnyalóbbakká teszi, a példák is nagyobb számmal jelentkeznek.

E pár megjegyzés is rávilágít, hogy Beöthy-nél az értekező prózát is retorikai szárnyak emelik. Elméje alakzatokban gyönyörködik, melyek hangzatosak, árnyalják gondolatait s kifejezését retorikai értelemben teljessé teszik. A gondolatnak nála nemcsak váza és húsa, de mint művészien cizellált szobrokon, izma és erezte is tapintható. Finom hajlásokat érzünk, játékos ellentétek villámain szemléljük («lelkiesen szerénynek és szerényen lelkesnek ismertük őt» II: 119.; «Nagykőrös leróttá büszke kegyeletének és kegyeletos büszkeségének adóját» II: 141. stb.), melyekben néha tán több az elmesség, mint a jellemző erő, de melyek — ha lehet — még emelik e ragyogó stíl fényét. S felötlik a gondolat: van-e árnyéka e sok fénynek? Azt mondhatnám, hogy Beöthy stílje néha inkább kápráztat, mint melegít. E kothurnusos modor szükséges velejárója, hogy híjával van a közvetlenségnek, s ha az író lelkét hevesebb indulat fűti is, a szónok annyit formálja, hogy végeredményben az anyag lehül. E mellett az állandó fényben gyakran nélkülözzük a *claire-obscur* ható elemeit, s elménk inkább a világítás emlékeit viszi magával, mint a tárgyak körvonalait. Mindez igaz; a fontos azonban mégis csak az, hogy valódi esztétikai gyönyörűségben volt részünk s megmarad a benyomásunk, hogy kivételes egyéniség eredeti megnyilatkozásánál időztünk.

S méltók-e ez ékes foglalatra az eszmék, melyeknek Beöthy szószólója? Említettem, hogy Beöthy nemcsak egyéni hajlamai: tehetségének kvalitásai is a panegyrikus méltatásokhoz utalják. S mi méltóbb a zengő élogera, mint a mult, a *magyar* mult? Beöthy e multnak is legtisztább és legszebb lelkű alakjai: a költőket, nyelvvelőket, apostolokat s ha már politikusok közt kell válogatni: a legnagyobb magyart dicsőíti. Képzetele a meredek hegyóriásokat szereti inkább járni, mint a dombok ösvényeit, s nem csoda, ha a tragikumban rejlő fenség kötötte le sokáig érdeklődését. Rokonszenve a kisebb írókat is szeretettel karolja fel, de csak mint nagy eszmék hordozóit, «nagy életpályákat», nemzeti műveltségünk mozgatóit s bármily melegen foglalkozik velök, igazán otthon csak «fenn» érzi magát a Zrinyiek, Vörösmartyak, Széchenyiek, Aranyok társaságában. Különösen Arany nőtt szívéhez. «A magyar költészet fejedelme» ő, a magyar népek «atyja», «a költő», a «próféta»! E két kötetben hét dolgozat hirdeti Arany

magyságát, s a róla szóló értekezésekben az író szónokká, a beszédekben a szónok néha költővé magasodik. S ki ne venné észre, hogy ez ékes méltatásokban az esztétikus a hazafival karöltve lelkesedik? Beöthy a költők szobrát mintázva oly helyre állítja hallgatóját, ahonnan legtöbb sugár esik a szemre s minden alkalommal újabb szépségekre hívja föl a figyelmet. De — s ez a fontos — *magyar* szépségekre. «Nemzeti vonások», «nemzeti szellem», «nemzeti érzés», «nemzeti erkölcsök»: e fogalmak pandekták Beöthy törvénykönyvében. A hazafias érzés heves áramként futja be tanulmányait, dialektikájának ez ad élénkséget s meggyőző erőt, mindig finom nuanceokat kereső stíljének energikusabb taglejtést. Használt, de jellemző képpel azt mondhatnám: a nemzeti szempont a szilárdan álló szög, melyre esztétikai gondolatai képtárát függeszti. Csak Beöthynek jutott eszébe, hogy az *Ember tragédiájában* nemzeti vonásokat is keresen; csak neki volt éles szeme ahhoz, hogy e műben is két helyen találjon nemzeti vonatkozásokat. E nemzeti érzés a nemzet egyetemét, multját és jelenét átöleli s épúgy távol áll a napjainkban felburjánzott «fajelmélet» szellemétől, mint attól, mely vele kopogtat az érvényesülés ajtaján. Valóban Beöthynek nem jutott eszébe a magyar irodalomtörténetét tiszta, vegyes és korcs fajú írók szerint osztályozni, s nem fájt neki, hogy Petőfi ősei nem voltak fajmagyarok, de büszke volt rá, hogy Petőfi magyarrá lett. Másrészt akkor hirdette — bár egyéniségéhez mért választékos modorban, de annál őszintebben és bátrabban — a nemzeti jelleg fontosságát irodalomban s művészetben egyaránt, mikor ez nem volt népszerű, s bene qui latuit, bene vixit. Beöthy, mint e művében foglalt beszédei is mutatják, díszes állásában mindenkoron hű őre volt nemzeti hagyományainknak s nagy költőinkhez hasonlóan a multak képeivel élesztette a törpe jelent.

De mulasztás lenne ki nem emelni Beöthy tanulmányainak esztétikai értékeit is. Azt hiszem, az ő irodalomtörténeti jelentősége nem merül ki abban, hogy az irodalmi szónoklatot eladdig el nem ért fokra emelte, a műprózának újabb hajlékonyságot, színt és zengést adott s euphemismusai-val az irodalmi hang bon ton'-jának fejlődésére hatott: jelentőségét főképp abban látom, hogy a mai igényeknek megfelelő módon először fogalmazta meg a magyar irodalom egész anyagát felölelő kritikát. Művét — a «Kis Beöthy» — csak az értékelheti kellőképp, aki számbaveszi, hogy Toldy Ferenc és Beöthy műve közt nincsenek lépcsők. De amint e művében is a méltatások a legkitünőbbek, előttünk levő tanulmányaiban is különösen ott remekel, ahol költői műveket általánosságban jellemez, vagy eladdig észrevétlen maradt, rejtettebb szépségeket fejt föl. Az utóbbi szempontból különösen Madách-ról szóló fejtegetései megragadóak, ahol nemcsak elsőnek mutat rá a dráma és nemzeti életünk között megjelölhető kongruenciákra, de annyi magyarázat után egészen új jelentést is talál a műben. Beöthy tanulmányai általában nemcsak nemzeti, de esztétikai szempontból is nevelő erejük s így összegyűjtésük nemzeti értéket jelent. Méltó elemzésük e cikk keretében nem fér el, s így az olvasó fogékonyságát művészi szépségük közvetlen élvezésére kell utalnom.

1881-ben, mikor még Beöthy «kritikus» volt s tolla alatt a «méltó kritika» nem szépült «jellemzéssé», Csiky Gergely *Czifra nyomorúságáról*

írva azt mondta: «A mérték által, mellyel Csiky darabjáról szoltam, tiszteletem akartam kifejezni.» (*Színműtrók és színészek* 104. l.) Talán mondanom sem kell, hogy e töredékes megjegyzések távolról sem érzékeltethetik Beöthy teljes írói arcképét, s ha mi gáncs bennök van, az arra vall, hogy e sorok írója a kritikában az 1881-iki Beöthy Zsoltot tartja mesetének.

HARTMANN JÁNOS.

Riedl Frigyes: Petőfi Sándor. Sajtó alá rendezte Sikabonyi Antal. Kiadja a Kisfaludy-Társaság Budapest, Franklin T. 1923. 8-r. 236 l.

Ezt a könyvet a kegyelet hozta létre; illő, hogy kegyelettel tanulmányozzuk is.

Riedl évek során át behatóan foglalkozott Petőfi költészetével. Az egyetemen ismételtén tartott róla előadást s méltatta a Beöthy-Badics-féle *Képes irodalomtörténetben* is. Arany Jánoshoz méltó könyvet akart írni Petőfiről is, s e műve azt mutatja, hogy — ha elkészülhet — nem maradt volna el amannak értékei mögött. Valóban hálásak lehetünk Sikabonyi Antalnak, ki az összeszerkesztés fáradságos és nagy felelősséggel járó munkáját finom tapintattal végezte el; a sokszor rendezetlen lapok, cédulák nagy tömegéből, töredékessége mellett is oly egyöntetű művet sikerült alkotnia, ahol mindig Riedlt halljuk beszélni; sehol nem nyomul előtérbe a rendező munkája vagy épen szava, mellyel pedig itt-ott mégis egybe kellett az összefüggéstelen anyagot fűznie. Angyal Dávid pedig egy melegen átérzett és igen jól tájékoztató bevezetéssel látta el a kötetet.

Az a két szakasz, melyet a könyv legteljesebben tárgyal s amelyet így leginkább megítélhetünk: a koráramlatok hatása Petőfi költészetére (III—VII.) és a költő egyéniségének megnyilvánulása (VIII—XII.). Míg *Arany János*ának bevezetése szerint az volt Riedl célja, hogy a költő «természetrájtát» írja meg, itt az, hogy Petőfi érzelmközlő tehetségét mily *történeti és egyéni okok* magyarázzák. Ama kifejezésen erősen érzik Taine szelleme, itt Riedl inkább rátalál saját módszerére. Riedl nem is volt igazában soha Taine-tanítvány, mint ezt Nagy József a *Minerva* első számában helyesen kimutatta. Taine ereje a nagy összefoglalásokban, a filozófiai áttekintésben volt, Riedl pedig nem rendszeralkotó tehetség, még ott sem, ahol erre esnék a főszűly, mint pld. a *magyar irodalom főirányai* című művében, vagy akár tankönyveiben. Riedl gondolkodása inkább művészi, mint filozófiai: az általánost az egyesben érezteti, ereje a részletek meglelevenítésében van, a «kis tények» színezésében és csoportosításában s a szellemes, pointe-es, érzelemtől áthatott, néha egy kis ironiától fűszerezett előadásban. Szereti a természettudományokból vett hasonlatokat, párhuzamokat, de világnézete korántsem természettudományi. A Taine milieuelméletének három eleméből épen a természettudományit alkalmazza legkevésbé: a faj és a klíma-elméletet — ebben Beöthy Zsolt inkább Taine-tanítvány — pedig a francia filozófusnak ez az eredetisége; a másik két elemet: a történelmi és társadalmi környezetrájtót, ha nem is oly öntudatosan és rendszeresen, de előtte is, vagy nélküle is, már inkább ismerte és alkalmazta az irodalomtudomány. Ehelyett

Riedl irodalomtörténeti felfogásában erősen előtérbe nyomul az egyéniség elve, melynek Taine, aki előtt inkább a kollektív jelenségek voltak fontosak, nem tulajdonított jelentőséget, mert amazoktól már tökéletesen meghatározottnak látta.

Riedl felfogása Petőfiről alapjában véve nem más, mint a Gyulai Pálé. Ő is a népiességben, a népköltészet megnevesítésében, műköltészetté emelésében látja Petőfi jelentőségét. De szélesebb keretek közt mozog, jobban megalapozza tételét, új megfigyelésekkel, új adatesoportokkal támogatja s nagyobb világirodalmi háttérrel rajzol köréje. Riedl szerint a magyar irodalom az egyetlen, mely fénykorát a népies költészet alapján érte el. Mind-egyikre hatott, de fénykort nem idézett elő (231. l.). Petőfi egyéniségének fővonásai nála is az egyszerűség, közvetlenség és természetesség, s e sajátosságok nyilvánulnak meg költészetében is: a nép, a szabadság, a szerelem, a természet megénekelésében. De észreveszi és súlyt vet rá, hogy Petőfire az európai romanticizmus is nagy hatással volt s ezt, eléggé rendszertelenül, a szenvedélyek feltűntetésében, a középkori lovagvilág kultuszában, a bosszú motivumában, a tétlen élet rajzában s általában az egyéniség uralkodó szerepében látja. Fontosságukat aztán az egyes költemények elemzése közben is fejtegeti: így különösen *Salgó*, *Az apostol*, *A hóhér kötele* s a két dráma, a *Tigris és hiéna*, meg *Caraffa* fejezeteiben. Sőt Riedl szerint már a realizmus is hatott Petőfire s ennek nyomai *Az apostol* s *A farkó leány és pej legény* című novellában vannak. Nézetem szerint azonban Petőfinél még, egy-két nyersebb jelenete alapján, realizmust emlegetni korai dolog.

Nagy kedvvel foglalkozik Riedl Petőfi népdalaival s különösen a kezdő sorok rejtelmait igyekszik megfejteni. Magáévá teszi Gyulai kategóriáit, de ezeket azután kiegészíti s a képzettársítás lélektani törvényei szerint rendezi. Ily módon itt is, mint a pszichológiában, öt kategória áll elő: a helyi, időbeli, okozati, hasonlósági és ellentétes kapcsolatoké. Mindezt sok példával és elmeéllel igazolja, de nem mindig meggyőzően is. Úgy hiszem, e kérdést nem is lehet, mint eddig mindig próbálták (v. ö. IK. 27:479), csupán a dalok szövege alapján eldönteni; sok esetben bizonyára a dal-lamok hasonlósága adná a helyes megoldást.

E terjedelmes és nagyjában kész fejezetek után rövidebb, töredékes, befejezetlen szakaszok következnek Petőfi költői eljárásáról s egyes epikai és drámai műveiről. Igen szívesen vesszük ezeket is; mindenütt találunk egy-egy eredeti megfigyelést, szellemes megjegyzést, találó párhuzamot (Pld. a 142. lapon a pacsirta szerepe Petőfi, Arany és Tompa költészetében). Néhány életrajzi szakasz, *Képek Petőfi életéből*, rekeszti be a könyvet, ismert adatok is a Riedl megjelenítő módján, érdekesen, szívesen előadva.

Riedl *Petőfije*, sajnos, nem kapta meg végső alakját. Így, ahogy van, inkább a kitűnő szerző emlékének maradandó oszlopa, semmint Petőfiről való ismereteink forrása.

ZLINSZKY ALADÁR.

Balassa Bálint minden munkái. Életrajzi bevezetéssel s jegyzetekkel ellátva kiadta dr. Dézsi Lajos. I—II. k. Genius kiadás, év n. (1923), 8-r. CL., 1—212. l. és 213—796. l.

Nagyon időszerű és hasznos gondolat valósult meg e művel. A Balassa-költeményeknek «első teljes» gyűjteménye, a Szilády-féle kiadás (1879), már régóta nem kapható a könyvkereskedésekben. Különben is már sok kiegészítésre szorul, hisz a lefolyt 25 év alatt a Balassa-kutatás gazdag anyagot hozott napfényre. A XVI. és XVII. sz.-i énekek kéziratok könyveiből elég tekintélyes számmal kerültek elő Balassára valló költemények, Erdélyi könyve után is sok új életrajzi adatot tárt fel Takáts Sándor, s a Sziládytól nagy érdemmel megkezdett forrástanulmányokat is mily sikerrel folytatta pl. Eckhardt Sándor! Igazán szükséges volt már a szétágazó kutatások eddigi eredményeinek értékesítése és összefoglalása, egy igazi kritikai Balassa-kiadás.

Dézsi ezt a feladatot akarja megoldani munkájával. Célja elsősorban tudományos és csak nagyon is másodsorban van tekintettel az olvasóközönség szélesebb rétegére, amennyiben «nem betűhiven» de azért «a nyelvi sajátosságok megtartásával» adja ki a költeményeket (I. VII. l.), vagy hogy «nudításai miatt» mellőzi a Vásárhelyi-k. XXXIV. énekét¹ (II. 742. l.). Kapunk tehát elég beható életrajzot (I. XI—LIX. l.); pontos Balassa-kronológiát (LX—LXXV. l.), Dézsi megkísérli a költemények időrendjének megállapítását is (LXXVI—LXXXII. l.), áttekinti Balassa forrásait (LXXXIII—LXXXVI. l.) és versformáit (LXXXVIII—XCV. l.), szerepeltetését a magyar költészetben (XCVI—XCVII. l.), ad rendkívüli gonddal összeállított bibliografiát (XCVIII—CLI. l.), felfogása szerint teljes szövegkiadást (1—484. l.), közli a fontosabb Balassa-leveleket s más életrajzi forrásokat, melyek között egészben vagy részben nem egy itt jelenik meg először (485—624. l.), lenyomatja a két Balassa halálára írt költeményeket (625—654. l.), a 655—779. lapokat pedig jegyzetek töltik be, melyek kevés kivétellel szövegkritikai természetűek. Szóval tudományos, kritikai kiadás, mely nemcsak összefoglal, hanem értékes újat is nyújt. Más feltevésekből kiindulva kifogás alá eshetnék a költeményeknek Dézsi-féle időrendje, azonban nem mellőzhetik a későbbi kutatók; példászerű bibliografiájában a Balassa-kiadások sorába iktatja Dézsi az *Istenes énekeknek* eddig ismeretlen bécsi kiadását, a löcsei 4. (1690.) és a nagyszombati képes (1669.) kiadásokat; az utóbbiakat le is írja, ill. bőven ismer-teti; a jegyzetekben több új változatot közöl, buzgón javíthatja az eddigi szövegek hibáit, s nagy számmal találunk új konjekturákat. Szinte kápráz-tató adattudásról tanukodik e könyv. Nem hiszem, hogy lenne mozzanata a Balassa-irodalomnak, mely kikerülte volna Dézsi figyelmét. Meglátszik, hogy két évtizednél hosszabb idő óta szerető, tevékeny érdeklődésének tárgya Balassa. Csak tisztelettel lehet gondolni komoly, tudós lelkiismeretére.

Nagy kár azonban, hogy ez a lelkiismeret nemcsak finom, hanem agg-ságos is, épen ezért habozó, bátortalan és következtetlen. Legfeltűnőbb Dézsi tétovázása a vitás Balassa-költeményekkel szemben. Tőle, ki oly járatos

¹ Itt alighanem kis tévedés történt; ennél «erősebbeket» is közül Dézsi. Nem a XXXIII.-ról van szó?

a régi irodalomban, több határozottságot vártunk volna. Túlságos sokszor nem dönt, vagy ha van is határozott véleménye, nem vonja le belőle a gyakorlati következményeket. Épen ezért a kétségtelen Balassa-költemények állománya az ő kiadásában alig változott a Sziládyé óta. (A kevés eltérésről beszámol az Előszó.) A «Balassának tulajdonított költemények» közé azokat foglalja Dézsi, «melyek a Radvánszky-kódex fölfedezése és Balassa költeményeinek Szilády-féle kiadása után kerültek felszínre s melyeknek Balassától való származása nincs kétségtelenül bebizonyítva» (734. l.). Szilády gyűjteményéből ide kerültek a Thaly-féle Balassa-énekek (*Boldogtalan vagyok, Zöld erdő harmatát*), továbbá a Borbély-k.-nek 2, a Vásárhelyinek 30 éneke s a 7 bűnbánati zsoltár. Hitelességük kérdéséről pontosan beszámol Dézsi; többször nyílnak hagyja, de egyikét-másikat határozottan Balassáénak tartja, pl. a 3. sz. alattit (*Egy szép táncost jó kedvemből, szép szerelmem, küldök*, 226. l.). Ezt a költemények időrendjének megállapításánál is számításba vette, holott egyébként csak a «kétségtelenül» hitelesekre volt tekintettel. Kissé különös, hogy még sem vette be az első kategóriába, mikor az *Óh szegény megromlott s elfogyott magyar nép* kezdetűt, bár észrevehetőleg kételkedve (707. l.) oda sorozza (66. sz. a., 135. l.). Sokkal komolyabb kifogásunk van az *Istenes énekek* függelékének közlési módja ellen. Egészen kiadja Dézsi, mivel kétségtelenül Balassa-ének is van köztük (756. l.). Úgy gondolom, helyesebb eljárás lett volna kimutatni a Balassának tulajdonítható költeményeket és csak azokat közölni. «Balassa minden munkái»-nak főszervegében mit keresnek pl. Péczeli Király Imre versei? Az csak nem elég ok, «hogy az itt közölt énekek Balassa Istenes énekeinek valamennyi eddig ismert rendezetlen és rendezett kiadásában benne vannak» (755. l.). Épen így érthetetlen, miért adja ki Dézsi a Radvánszky-k. vegyes énekeit is, melyeknek «poétái Balassát akarták a poétaságban utolérni vagy meghaladni» (763. l.). Ezen a címen Balassa-utánzók mind belekerülhettek volna a kiadásba. Ezek után nem lephet meg bennünk az, hogy Dézsi a kékkői Balassa-kézirat összes énekeit közli, mert mind a két Balassa költeményei, versei «irattak össze» benne (767. l.). A jegyzetekben többször utal II. (gróf) Balassa Bálint szerzőségére, pl. neki tulajdonítja — bővebb megokolás nélkül, a k. 1. és 9. énekével való kapcsolatot pusztá említésével (771. l.) — a *Bár ne tudtam volna, mi légyen a szeretet* kezdetű ismeretes szép költeményt (Szil. C. 13.), ezért itt is közli, de sehol sem látjuk, melyek szerzőjének kell az I. Balassát tartanunk.

Hasonló határozatlanságot, következetlenséget látunk a szöveg közlési módjában is. Romlás esetében sokszor megállapítja Dézsi az eredeti szöveget, de nem mindig érvenyesíti felfogását. Legyen elég pár példa! A 2. sz. istenes ének (Szil. XXXIII.) 11. versszakának változatai közül a a Lipcsei-k.-ét véli az igazinak (660. l.), de azért a löcsei kiadás (1670) szerint közli; az 55. sz. (Szil. XXX.) 5. v. sz. 4. sorában *adhatja* h. «*állhatja* lehetett az eredetiben» (697.), s noha más változatból is igazolva látjuk a nézetet, az értelem is azt követeli, a főszervegben mégis benne maradt az a minden valószínűség szerint másolási hiba; a Radvánszky-k. vegyes énekeinek 1., 2. v. sz. 2. sorát: *Magas köreköre soha fel nem hágtam* alakban közli (369. l.), bár «kétségtelen, hogy eredetileg . . . kerekére (köreköre) állott» (763. l.). Más esetekben viszont ellenkezőképp jár el (l. pl. I., 31. sz. éneket!

Azért is sajátos ez, mert Dézsi főereje épen a szorosabb értelemben vett filológiai munkában van. A mélyebb lélektani, esztétikai elemzésre mintha nem is törekednék, s nem iparkodnék túlmenni a pozitív adatok csoportosításán. Ezért érezzük hiányosnak az életrajzt is. Legyen szabad itt egy tévedést is kiigazítanunk. A XLVII. lapon Takáts Sándorra hivatkozva azt írja Dézsi, hogy Balassa házasságát a pápa «törvényesítette», s utána a költő szavaival, hogy mindkettőjüknek «szabadságot adtak a házasságra». Házasságot «törvényesíteni» s azután a házasségeket felszabadítani új házasságra kath. egyházi jogi képtelenség. Itt valami félreértés van, mely valószínűleg önnét ered, hogy a római szentszék az előzetes fölmentéssel el nem háritott bontóakadály miatt érvénytelennek jelentette ki Balassa házasságát, de elfogadta a felek jóhiszeműségét s épen ezért az ártatlan fiúra nem terjesztette ki az ítélet jogi következményeit. Az u. n. putatív házasságból származó gyermekekre nézve ma is így rendelkezik a kath. egyházjog. Az ily házasság semmis, de a gyermekek törvényeseknek tekintendők.

Kifogásaink nem ronthatják le Dézsi művének érdemét. Jelentős mozzanat a Balassa-kutatás fejlődésében. Nélkülözhetlen lesz minden Balassával foglalkozó szaktudós számára.

KOC SIS LÉNÁRD.

Ady Lajos: Ady Endre. Budapest, az Amicus kiadása. 1923. N. S. r. 245. I.

Révész Béla könyve után (v. ö. IK. 33. 115. l.), amely izléstelen intimítások közlésével sem tette éleesebbé Ady Endre arcképét, most a költő öccse, Ady Lajos — Révésznel mindenképen hivatottabb ember — szólal meg. Szép kiállítású kötetéről mindjárt elsőül meg kell mondanunk, hogy értékes munka; értékét összebe csületesége, föltétlen hitele, elfogulatlansága és előadásának érdekessége teszik. Céltudatosan foglalja össze mondánivalóját; mondanivalója pedig sok van. Célját az előszóban úgy jelöli meg, hogy *keretet* akar adni az életrajhoz és azt kitölti azokkal az adatokkal, amelyekről biztos tudomása van. Épen ezért nem tekint a szerkezeti arányosságra, hanem a fejezetek egy részében rést vagy hézagokat hagy azoknak a részleteknek, amiket mások alaposabban, bensőbben ösmernek. Elve, hogy irodalom-politikába nem avatkozik, a világnézeti küzdelmeket elkerüli, nem akar döntőbíró lenni bátyja ügyében sem politikai, sem — hozzátehetjük — esztétikai kérdésekben.

Becsületes ez a könyv, mert írója elveihez mindvégig hű marad. Kertelés és szépítgezés nélkül mondja el adatait, és ha természetesen kiérzik is a munkából bátyja költészetének szeretete, minden irányban a lehetőségig elfogulatlan tud maradni. Nem nagyképűsködik. Közvetlen formában vezeti el az olvasót a szülői háztól Ady sírjáig és megmutogat útközben mindent, amit tud, és amit más ilyen részletesen, ilyen megbízhatóan nem is tudhat. Nem támaszkodott pusztán emlékezetére, hanem az egykorú ujságokat, följegyzéseit, levelezéseket filológiai gondossággal vizsgálta át és biztos alapot adott a jövő kutatásnak. Az anyag földolgozása is méltánylást érdemel. Közvetlenül, érdekesítően mondja el Ady Endre

életét; leginkább tiszteletreméltó vonása pedig, hogy a hősén túl élesen világlik ki a szerzőnek jelleme is, egy önfeláldozó testvérnek képe, aki életéből sok-sok időt és munkát áldoz azért, hogy bátyjának életé útját tűrhetőbbé, elviselhetőbbé tegye. Munkájának alapgondolata is az, hogy Ady egyéniségét közelebb hozza az olvasóhoz, emberileg érthetőbbé tegye. Ezeket előrebocsátva, meg kell állapítanunk, hogy eredménye is ez. A köz tudatban élő sok kőszá adat után itt Ady Endrével nem mint titánnal, nem mint örökké átszellemült «hejehujás» zsenivel, hanem minden túlzás kerülésével, mint mindennapi emberrel találkozunk, akinek egyénisége előttünk bontakozik ki, élete előttünk, közelünkben játszódik le. És ez a kép, épen írójának elfogulatlansága miatt, sok árnyékvonásával, sötétebb színeivel is rokonszenvesebb, mint az adyskodó üres rajongások — mert igazabb.

Az életrajz tizenöt fejezetten át a szó legpontosabb értelmében életrajz marad. Ismétlem, a könyv szép — de az élet, amelyet rajzol, nem az. Nem volna helyénvaló kiélézni épen a könyv kapcsán a költő ellen a Lédá és Hatvany-ügyeket. A könyvet a testvéri szeretet sugallta és adatait céljával ellentétesen fölhasználni, mikor a könyvről szólunk, nem szabad. A kép így is sivár: félbenmaradt tanulás, energiátlan hanyattatás, egy beteges idegzet lassú elpetyhüdése, a Lédával való viszony, ital és nikotin, lues, egy már-már csak dachból eredő szerencsétlen házasság, Hatvany szerepe, anyagi viaskodások — egészen addig a pontig, amikor a költőnek minden akarateréje, önuralma és beteges hajlandóságaival szemben való ellenállása megtörik: ez a tartalom. Sok mindent megértet, amit e nélkül másképp látunk. Üdítő részletei ennek az életnek alig vannak; még a gyermekkori emlékek közt is kevés. Melegekké teszi azonban őket helyenkint a testvéri szeretet, egy édesanyának megható gyöngédséggel rajzolt képe, a közvetlen hang és az írói művészet és tapintat. Nem élesedik ki belőle a költő kialakulása, irodalmi szerepe, de hiszen ez nem is célja az írónak. A maga szempontjából egészet, a mi szempontunkból jót adott.

GÁLOS REZSŐ.

Balogh Károly: Madách Imre otthona. Bpest. É. n. Athenaeum. K. 8° 90. l.

Ezzel a címmel egy nagyon bájos könyv jelent meg a napokban. Tartalmát címe mondja el. Csak azzal kell kiegészítenünk, hogy a költőnek épen abból a korából, életének körülbelül utolsó tíz esztendejéből, közli intimitásait, melyben hatalmas művének előkészítésével s megírásával foglalkozott s melyben költői diadalát aratta és élvezte.

A közlésre az írók családi körülményei nyomják rá a hitelesség bélyegét. Mert két íróval van dolgunk. A közreadó atyja, mint unokaöcs, a nagy költő házában nevelkedett, kortársával, a költő fiával, Madách Aladár-al. Visszaemlékezéseket írt ifjúkori benyomásairól, s fia, kinek neve a címlapon áll, ezekből válogatta össze a Madáchra vonatkozó részleteket. Ezeket a kegyeletes fiú és rokon szószerint közli atyjának hagyatékából és saját fogalmazású kiegészítésekkel fűzi szerencsés egésszé.

Ez a könyv a nemes lelkek ölelkezése. A fiú, mintha az apának tolválal írt volna; viszont az apa magán viseli a költő nagy szellemének illetését. Így egyszerre két finom stilsztával ajándékozza meg a memoár-irodalmat. És nagy csomó olyan gyöngéd vonással, mellyel gazdagítólag egészíthetjük ki a költő nemes portréját. A nevelésére reábizottakkal szemben való viselkedésének keménységéből látjuk lelkének acélos veretét; bizalmas együttéléséből szívének melegségét; éteterejének utolsó felvillanásából, mellyel anyja kezére búcsúzó csókját oda lehelte, forró háláját és szeretetét anyja, az ugyancsak keménykötésű nagyasszony, Majthényi Anna iránt. Magunk elé állítja a költőt, aki hatalmas művén dolgozva, lakosztályába zárkózik el s még a közös étkezéseknél is az *Ember tragédiájának* sorai zsonganak fülében. Látjuk lelkének fölemelkedését a családi romok közül, megerősödését s szellemi tusakodását, majd férfias örömet s megújuló életkedvét a sikerek után.

A könyvnek minden sorát a diszkréció előkelő finomsága jellemzi. Érdekes és tanulságos összehasonlítani az u. n. Imre-dombi nyaraló tervezgetésének ismertetését azzal a motiválással, amelyben Palágyi kíséri meg a diszkréció fátylának szakgatását.

Irodalomtörténeti vonatkozásain fölül mint korkép is becses adalékokat szolgáltat a múlt század derekának vidéki úri életéhez. Szépanyáink közelében érezzük magunkat, körülvéve szobáik szekreterjétől és vitrinjének csecsebecsétől és a nemesi házak tisztos szokásaitól. És akik talán megfélemedtek volna róla, azt is megtanulhatják, hogy akkor mindennapi szórakozása volt minden jóra való úri háznak a könyv s gazdasági gondjaik s férfias mulatozásaik mellett ráérték egy igen magas színvonalú nemzeti irodalmat nemcsak termelni, hanem fenntartani is....

Újat nem igen kapunk szerzőinktől, de elolvasásuk után mégis élesebben látjuk mindazt, amit idáig is tudtunk a nagy költő-filozófusról.

MITROVICS GYULA.

Madách: Az ember tragédiája. Első szövegkritikai kiadás. Sajtó alá rendezte Tolnai Vilmos. A Napkelet könyvtára 1. Bpest 1923. 8-rét, 256 l. — Második, javított és bővített kiadás. 1924.

A Magyar Irodalmi Társaság Madách születésének századik évfordulóját avval ünnepelte meg, hogy az *Ember tragédiájának* első szövegkritikai kiadását adta a közönség kezébe. Az eddigi kiadások mind részben hibás, részben hiányos szöveget tartalmaznak; valamennyi közt a legjobb a Mészölyfele (Rózsavölgyi 1922), mely hű mása a még a költő életében megjelent 1863-inak, csak hogy ez sem mondható a költemény tökéletes szövegének. Ez új kiadás is ezt veszi alapul, de figyelemmel van az eredeti kézíratra s az első, 1861-i kiadásra, s így az 1863-inak sok sajtóhibáját megigazítja, kijavítja a helytelen írásjelzésből támadt versbeli hibákat s a hiányzó 663. sort is helyére iktatja («A milyen édes kebleden pihenni»). A szöveg két, eddig meg nem jelent sorral is bővült, melyek sem a kéziratban nincsenek kihúzva, sem Aranyak nem volt kifogása ellenük, mégis a szedő figyelmetlenségéből kimaradtak, s Arany a javításkor nem vette észre. (Páris, 2164. b.: «Nem

gondolok nevémmel, legyen átkos» és 2237. b.: «E guillotine is szinte hallgatózik»); az első szedéskor így kimaradt 17 sor, de Arany ezt idejekorán meglátta és a szövegbe iktattatta (Az ürben 3649: «Csak addig fáj — —» 3665-ig: «Előbb megvolt az — —»). Ily módon a mostani kiadás hű, helyes és teljes szöveget ad.

A lapalji jegyzetekben fel van tüntetve a szöveg teljes kialakulása, azaz minden változás, melyet Madách tett rajta, részben önmagától, részben Szontagh Pál figyelmeztetésére; továbbá Aranyak valamennyi javítása és változtatása; híven mutatják ezek azt a szerető gondot, finom nyelvbéli és verselési érzéket, mellyel a remekmű apró szeplőit elsimított. A kiadó igyekezett a törlések, átírások és vakarások alól kibetűzni az eredeti, első fogalmazást s ez a legtöbb esetben sikerült is. A jegyzetek közlik továbbá szó szerint Arany megjegyzéseit, melyeket levélben közölt Madách-csal s a lap-széli jegyzeteket és jeleket is, mellyel a szöveget kísérte; ide tartoznak Szász Károly figyelmeztetései is, amelyeket Madách a második kiadáskor részben szintén számba vett.

A bevezetés elmondja a szöveg történetét s a kiadásban követett eljárást. A függelékek közlik a szövegre vonatkozó irodalmat és Madáchnak Arany figyelmeztetéseire tett észrevételeit, melyek eddig nyomtatásban nem jelentek meg. A költő életére vonatkozó időtábla áttekintést ad az életrajzi adatokról.

Ily módon ez a centennáris kiadás kifogástalan anyagot nyújt annak, aki a szöveggel tudományosan foglalkozni akar. A vállalat sikerét mutatja, hogy a karácsonyi vásárra készült könyv négy hét alatt teljesen elfogyott s egy második (javított és bővített) kiadást tett szükségessé.

K. K. J.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

1923.¹

I.

- a.* Az a bizonyos másik irodalom. M. Kultúra 419—423. l.
Alszegehy Zsolt. A modern magyar líra. Élet 104. sz.
Alszegehy Zsolt. A XIX. század magyar irodalma. — Ism. *Brisits Frigyes.* Kath. Szemle 49—51. l. — *Hartmann János.* Napkelet 564—566. l.
Csahihen Károly. Szépirodalmi kritikásaink. — Ism. *Császár Elemér* IK. 117. l.
Császár Elemér. A negyvenes évek kritikai munkássága. IK 34—53. 157—180. l.
Császár Elemér. Az irodalmi kritika. — Ism. *Gáspár Jenő.* M. Kultúra 317. l. — *Papp Ferenc* EPhK. 91—93. l.
Császár Elemér. Haldoklik a regény? Új Nemz. 186. sz.
 Erdély magyar irodalma. Új Idők 40. sz.
Farkas Gyula. Az elszakadt magyarság irodalmi problémái. Napkelet 705—708. l.
Galamb Sándor. Költészetünk fordulata a múlt század utolsó harmadában. Napkelet 857—866. 897—907. l. — Az irodalomtörténet új iránya. Szózat 245. sz.
György Lajos. Az erdélyi magyar irodalom. (1919—1922.) Irod. Tört. 56—60 l.
Harsányi István. Adalékok Sárospatak multjához. (A legelső magyar népmesegyűjteményt Sárospatakon őrzik. Sárosp. Hírl. 10—11. sz.
Havas István. A magyar ifjúsági irodalomról. (A gyermekköltészet.) Néptan. Lapja 36—37. sz.
Holik Flóris. A Sz. László-mondák eredete. Világ 228. sz.
Holik, Flóris. Saint-Jacques de Compostelle et Saint-Ladislás de Hongrie. Revue d. Études Hongroises. 36—55. l.
Holik Flóris. Az Érdy-kódex egy helyéről. IK. 184—185. l.
Holik Flóris. Salamon és Markalf tárgyköréhez. U. o. 185—187 l.
Holik Flóris. Az Apárius budapesti kivonata U. o. 95—100 l.
Horváth Cyrill. A Krisztina-legenda. IK. 1—21. 129—142. l.
Kner Imre. Gyulai generális imádságos könyve. Nagyszeben, 1783. M. Grafika 151. l.
Kont, I. La littérature hongroise contemporaine. Revue de Hongrie Tome 19. 149—157. (88—203. 229—248. l.)
Kuncz Aladár. Erdélyi irodalmi krónika. Napkelet 686—688. l.
Lábán, Antal. Ungarn in seiner Dichtung. — Ism. r. r. Bud. Szemle 193. köt. 239—40. l.

¹ Ahol az alább következő könyvek vagy folyóiratok címe mögött nincs évszám, ott az illető év értendő.

- Pataki József.* A magyar színészet története. — Ism. Papp Ferenc. IK. 33. köt. 109. l. — Kádár Jolán. EphK. 95. l.
- Rálov Antal.* Plágiumok és hamisítások. (Az «Iliaszi pör» századik évfordulójára.) P. Napló 169. sz.
- Régi magyar költők tára. I. Szerk. Horváth Cyrill. — Ism. Boros Alán. IK. 203—205. l.
- Spur Endre* Nótafa. Elment az én rózsám . . . Szózat. 291. sz.
- Surányi Miklós.* A pesszimista regényről. Kisf. Társ. Évl. 55. köt. 56—67. l.
- Szász Károly.* A színházi kritika. Bud. Hirl. 250. sz.
- Szira Béla.* Katolikus reneszánsz és katolikus irodalom. Élet 10. sz.
- Tábori Kornél.* Régi vidám versezetek. (A titkos levéltári kuriozumokból.) A Rend 80. sz. (Édes Gergely Enyvelgése.)
- Takács Menyhért.* Aesopus, Dante, Madách. Kassa 1923. — Ism. K. L. Nemz. Ujs. 267. sz.
- Thienemann Tivadar.* XVI. és XVII. századi irodalmunk német eredetű művei. IK. 22—23., 143—156. l.
- Új-Aurora. Szerk. Dobai János. Pozsony. — Ism. Polgár István. M. Kultura 379. l.
- Vargha Damján.* Kódexeink legendái és a Catalogus Sanctorum. Szt. Istv. Akad. Értes. 42—47. l. — Ism. hj. Magy. középisk. 23. l.
- Zoltvány Irén.* Erotika és irodalom. — Ism. Új Nemz. 267. sz.

II. Egyes írók.

- P. Ábrahám Ernő.** Az Isten vára. Misztérium. 4 felv. Először adták a Nemz. Színházban ápr. 20. — Bús Király. Ism. K. L. Szózat 89. sz.
- Ady Endre.** Nincsen, nincsen! (Babits Mihály, Földessy Gyula és Móríz Zsigmond a vers jelentőségéről.) Az Est dec. 25. sz. — Az utolsó hajók. 1923. — Ism. Babits Mihály. Nyugat II. 638—643. l.
- Ady Lajos.** Ady Endre. 1923. — Ism. Fenyő Miksa. Nyugat II. 473—477. l. — Márton Boldizsár. M. Kultura 697. l. — Pap Viktor. Szózat 233. sz.
- Dutka Ákos.** «A műhelyben» Ady Endréje. Nyugat 619—622. l.
- Fenyő Miksa.** Emlék. Nyugat II. 545—549. l.
- Földessy Gyula.** Ady-élmények. Nyugat II. 125—140. l.
- Gellért Oszkár.** Találkozások Vele. Nyugat II. 542. l.
- Hatvany Lajos.** Ady világa. Nyugat 688—695. l.
- Kardos László.** Az Ady-irodalom. Világ 240. sz.
- Móríz Zsigmond.** Adyról. Nyugat II. 537—541. l.
- Révész Béla.** «Éli, Éli.» Nyugat II. 550—552. l.
- Rippl-Rónai J.** Ady szemei. U. o. 552. l.
- Sándorffy László.** Ady-versek. Világ 178. sz. Az ős-kaján. U. o. 192. sz.
- Schöppflin Aladár.** Első találkozásom Ady Endrével. Nyugat II. 543—544. l.
- Zsolt Béla.** Ady két arca. Világ 228. sz.
- (Ambrus Z.) Szöllőssy Alfréd.** Ambrus Zoltán. A Rend 74. sz.
- Andersen György.** Ölelés. Versek. — Ism. t. Világ 244. sz.
- Antal Iván.** A visszavárók. — Ism. r. r. Új Nemz. 220. sz.
- (Arany J.) Szentgyörgyi Ede.** Arany János városában. A Nép 74. sz.
- Babits Mihály.** Kártavár. Ism. Új Nemz. 294. sz. — Arany garas. — Ism. Új Nemz. 294. sz.
- Kuncz Aladár.** Babits Mihály. Aurora 188—193. l. — V. J. Magyarország 278. sz.
- Balás Béla (Szépvízi).** Attila urunk. Ism. Czékus Géza. M. Kultura 243—246. l.
- (Bárd M.) Szöllőssy Alfréd.** Bárd Miklós. A Rend 50. sz.
- (Bársony I.) Szöllőssy Alfréd.** Bársony István. A Rend 65. sz.

(Bayer J.) *Némethy Géza*. Megemlékezés Bayer Józsefről. Kisz. Társ. Ért. 55. köt. 46. l.

Benes Klára. A fűszeresbolt. — Ism. r. r. Uj Nemz. 290. sz.

Beöthy Zsolt. Romemlékek. 2 köt. — Ism. Sebestyén Károly. P. Lloyd 267. esti sz.

Berzeviczy Albert beszéde Beöthy Zsolt elnök ravatalánál. Kisz. Társ. Ért. 55. köt. 134—136. l.

Sch—y. Emlékezés Beöthy Zsoltra. 8 ór. Ujs. 288. sz.

Szenész Gyula. Beöthy Zsolt múzsa. Uj Idők 20. sz.

Berde Mária. Romuald és Andriána. Regény. — Ism. Horváth János. Napkelet 586—589. l.

Bessenyei György. Debreczennek siralma c. eddig kiadatlan poemája. Közlő Harsányi István IK. 45—82. l.

Bessenyei György-ünnep Tiszabercelen. Nyirvidék 120. sz.

Bibó Lajos. A fátyla füstölve ég. Elbeszélések. — Ism. Dóczy Jenő. Napkelet 771—774. l.

Bókay János ifj. Mi férfiak. — Ism. r. r. Uj Nemz. 290. sz.

(Bólyai) Dávid Lajos. A két Bólyai élete. — Ism. Cs—ö. M. Paedag. 7. l. — Waldapfel J. P. Lloyd 183. esti sz.

Bónyi Adorján. Élet a halálban. Regény. — Ism. r. r. Uj Nemz. 202. sz. (Bornemisza P.) *Galamb Sándor*. Bornemisza Péter: Sophocles Elektrája. Napkelet 885. l.

Brucknerné Farkas Gizella. Boldog idők. — Ism. Dóczy Jenő. Napkelet 552—553. l.

Csák Rezső. Karolin naplója. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet 965. l.

Csanády György. Évek. — Ism. Tóth Béla. Napkelet 781—782. l.

Csergő Húgó. Az első hajnal. Dráma. Először adták a Renaissance Színházban dec. 6.

Csokonai Vitéz M. művei. Kiadták Harsányi I. és Gulyás J. — Ism. Császár Elemér. IK. 199—203. l.

Féja Géza. Csokonai Vitéz Mihály. Élet és Irod. 2. sz.

Tábori Kornél. Régi dámák és gavallérok. (Csokonai elveszett művei.) Tolnai Világlap 12. sz.

Zsolt Béla. Vitéz Mihály százötven éve. Világ 260. sz.

Dalmady Győző költeményei. — Ism. Brisits Frigyes. Élet 10. sz.

Debreczeny Lili. Fáról szakasztottam. — Ism. mp. Napkelet 477. l.

Dobosi Pécsi Mária. Második négyes. Regény. — Ism. Bud. Hirl. 191. sz. — r. r. Uj Nemz. 249. sz.

(Dóczy L.) *Radó, Anton*. Der fünfzigjährige «Kuss». P. Journ. 249. sz.

(Domonkos I.) *Váth János*. Domonkos István †. M. Kultura 551. l.

(Eötvös J.) *Berzeviczy Albert*. Eötvös József báró emlékezete. Néptan. Lapja 6., 7. sz. M. Élet 313—326. l.

Erdélyi József. Ibolyalevél. Versek. — Ism. László István. M. Élet 233. l.

(Erdélyi László.) Ö. Versek. Bud. Hirl. 193. sz.

Erdős Renée. Berekesztett utak. Regény. — Ism. Turi Béla. Nemz. Ujs. 273. sz. — r. r. Uj Nemz. 278. sz.

Fazekas Ernő. Vadvirágok. — Ism. Vajthó László. Napkelet 556. l.

Ferenczi Sári. A hegyen át. Regény. — Ism. r. r. Uj Nemz. 186. sz. — O. O. Magy. Kultura 506—508. l.

Feszy Árpádné. Akik elmentek. 1923. — Ism. p. Pest. Journ. 146. sz. — r. r. Uj Nemz. 157. sz. — D. L. L. Bud. Hirl. 145. sz. — Jókai vallásvilága. U. o. 146. sz. — Sebestyén Károly. P. Lloyd 153. reg. sz.

Finta Sándor. Rózsavár. Regény 1922. — Ism. Tarczai György. Kath. Szemle 59. l.

Fodor László. Navarrai Margit. Vigj. 3 felv. Először adták a Magyar Színházban szept. 8.

- Forbáth Sándor.** A hold árnyéka. — *Ism. t. Világ* 244. sz. — *r. r. Uj Nemz.* 249. sz. — *Játékhajó. Ism. Vajthó László. Napkelet* 555. l.
- Gaál Andor.** Lejtőn. — *Ism. Rab Gusztáv. Nyugat* 715—717. l. — *F. Z. Szózat* 123. sz.
- Gárdonyi Géza.** Ki-ki a párjával. — *Ism. r. r. Uj Nemz.* 181. sz. — *Álmodozó szerelem.* 1885. — *Ism. Rezek Román. Nemz. Ujs.* 249. sz.
- Farkas Sándor.** Muzeumot Gárdonyi Géza otthonából. *A Nép* 74. sz.
- Gopcsa László.** Gárdonyi Géza élete. 1923. — *Ism. H. Gy. Napkelet* 667. l. — *r. r. Uj Nemz.* 181. sz. — *K. K. J. IK.* 207. l. — Gárdonyi Géza néptanítói és pedagógiai munkássága. *Néptan. Lapja* 4., 5. sz.
- Jakab József.** Gárdonyi világfelfogásáról. *Élet* 19. sz.
- Négyesy László** beszéde Gárdonyi Géza ravatalánál. *Kisf. Társ. Évl.* 55. köt. 136. l.
- Tóth Kálmán.** Az újságíró Gárdonyi. *Élet* 7. sz. — Gárdonyi édesanyja. *Orsz. Világ* 17. sz. — Gárdonyi első irodalma. *U. o.* 24. sz. — Gárdonyi szülőföldje. *Kép. Krónika.* 26. sz. — Ahol Gárdonyi bölcsője ringott. *Egri Népujs.* 146. sz. — Hálaünnep Gárdonyi szülőföldjén. *U. o.* 148. sz.
- Viszota Gyula** beszéde a székesfehérvári Gárdonyi-emlékünnepen. *Szt. Istv. Akad. Értes.* 74. l.
- Barabás György.** *Néptan. Lapja* 38—39. sz. — **Dobai János.** *Uj Aurora* 218—225. l. — **Kéký Lajos.** *Néptan. Lapja* 12—13. sz. **Ravasz László.** *Szózat* 277. sz. — **Voinovich Géza.** *Bud. Szemle* 192. köt. 69—75. l.
- Gyóni Géza** ismeretlen versei az orosz fogságból. *M. Szó* 294. sz.
- (Gyöngyösi.) Kocsis Lénárd.** Egy új Gyöngyösi-kódex. *I. K.* 101—104. l.
- Gyulai Pál és Csengery Antal** levelezése. 1855—1862. *Bud. Szemle* 194. köt. 20—51. 81—116. l.
- Gyulai Pál** kiadatlan levelei. (Marczali Henrik bevezetése: Gyulai Pál mint nevelő.) *Nyugat* 514—524. 635—641. 1929—38. l. II. 112—115. l.
- Hajnal László.** Szolga éneke. — *Ism. t. Világ* 244. sz.
- Halmágyi Mária.** Fehér virágok. — *Ism. r. r. Uj Nemz.* 146. sz. — Rédey Tivadar. *Napkelet* 965. l.
- Hanuszik László.** Tardy Bálint. *Regény.* — *Ism. Megyeri József. Napkelet* 556. l.
- Hatvany Lili.** Utközben. — *Ism. r. r. Uj Nemz.* 197. sz.
- T. Havas Alisz.** Katicabogár. — *Ism. r. r. Uj Nemz.* 186. sz. — *F. Z. Szózat* 123. sz. — *H. M. Magy. Kultura* 438. l.
- Hegyi István.** Vándor falu. Szeged. — *Ism. Hartmann János. Napkelet* 868—869. l.
- (Heinrich G.) Császár Elemér.** Heinrich Gusztáv és a magyar irodalom. *EPhK.* 1—15. l.
- Négyesy László** beszéde Heinrich Gusztáv ravatalánál. *Kisf. Társ. Évl.* 55. köt. 137. l.
- (Hell M.) Pinzger Ferenc.** Hell Miksa emlékezete. — *Ism. Ernyey József. Századok* 175—178. l.
- (Heltai G.) Kiss Géza (Hegyaljai).** A kétségbeesettek prédikátora. *Ör-álló* 18. sz.
- Heltai Jenő.** Versek. — *Ism. Sz—i G—a. P. Napló* 291. sz.
- F. I. Heltai Jenő.** Magyarorsz. 284. sz.
- Herczeg Ferenc.** A fogó hold. *Regény.* — *Ism. Bud. Szemle* 156. köt. 194. l. — Tolnai Vilmos. *Napkelet* 154—156. l. — Várdai Béla. *Kath. Szemle* 120—121. l.
- Leffler Béla.** Herczeg Ferenc Svédországban. *Nemz. Ujs.* 273. sz.
- Császár Elemér.** *Uj Nemz.* 214. sz. — **Galamb Sándor.** *Szózat* 212. sz. — **Rezek Román.** *Nemz. Ujs.* 208. sz. — **Zsombolya Alexander.** *P. Journ.* 169. sz.
- (Ipolyi A.) Thienemann Tivadar.** Grimm Jakab és Ipolyi Arnold. *EPhK.* 124—127. l.
- M. Jäger Irén.** A legnagyobb úr. Vác. — *Ism. Zs. Élet* 16. sz.

- (Juhász Gy.) *Szözlössy Alfréd*. A Rend 41. sz. — *Tóth Árpád*. Nyugat 879. l. — *Török Zoltán*. Élet és irod. 3. sz.
- (Kabos E.) *Miklós Jenő*. Emlékezés Kabos Edére. Nyugat II. 210—211 l. (Kádár E.) *Földi Mihály*. Egy nagy tehetség a csöndben. Nyugat II. 620—626. l.
- Kail Irma. Jaj a könnyezőnek. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet 665. l. Kárpáti Endre. Vigilia. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet 963. l.
- Kazinczy Ferenc három levele báró Vay Miklóshoz. Közli Harsányi István. IK. 181—183. l. — *Szentgyörgyi József* levele Kazinczyhoz. — Közli Gulyás József. U. o. 104. l.
- Kelembéri Sándor. Az ősz szerelmese. Debrecen. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet 964. l.
- Kelemen Géza. Búcsúzik a vándor. Versek. — Ism. Folba János. M. Kultura 377. l.
- Kemény György. Vas András. Verses mese a vándormadarakról. 1922. — Ism. zs. Élet 13. sz.
- (Kemény Zs.) *Papp Ferenc*. Báró Kemény Zsigmond I. — Ism. bs. Magy. Művelődés 14. l. — Galamb Sándor. Szózat 117. sz. — II. köt. ism. Túri Béla. Nemz. Ujs. 100. sz. — Zsigmond Ferenc. IK. 195—199. l.
- Radó Antal. Kemény Zsigmond és a Pesti Napló. P. Napló 291. sz.
- (Kincs I.) *Alszegehy Zsolt*. Kincs István. Élet 15. sz.
- (Kiss József.) *Sik Sándor*. Kiss József. Élet 22. sz.
- Komáromi János. A régi szerető. — Ism. Gáspár Jenő. Uj Nemz. 256. sz.
- Kilián Zoltán. Komáromi János. A Rend 55—56. sz.
- (Komáromi Csipkés.) *Tóth Endre*. Komáromi Csipkés György és Boëthius Dunántuli Prot. Lap 19. sz.
- Komor András. Imádság tavaszi napsütésben. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet 665. l.
- Kosztolányi Dezső. A véres költő. Regény. — Ism. Bud Szemle 194. köt. 158. l.
- Kovács János. A tudós tanár csodálatos álma. Regény. — Ism. Megyeri József. Napkelet 482. l.
- Kovács Mihály. Gong. Versek. — Ism. t. Világ 244. sz.
- Kozma Andor. Turán. Ősrege. — Ism. Kéky Lajos. Bud. Szemle 192. köt. 75—80. l.
- (Kölcsey.) *Klebelsberg Kuno gróf*. Kölcsey emlékezete. Néptan. Lapja 23—24. sz. és Napkelet 652—654. l.
- Krúdy Gyula. Aranyidők. — Ism. Tersánszki J. Jenő. Nyugat 649. l.
- Kürthy György. Az ősz. — Ism. r. r. Uj Nemz. 249. sz.
- Laczkó Géza. Sey Tamás levelei. — Ism. Dóczy Jenő. Napkelet 673—674. l. — Schöppflin Aladár. Nyugat 588. l.
- Laurisin Lajos. Alkonyi mesék. — Ism. Torday Ányos. M. Kultura 58. l.
- (Lesznai A.) *Fülep Lajos*. Lesznai Anna lírája. Nyugat II. 282—290 l. (Lisznayai.) p. Petőfi's bester Freund. P. Journ. 229. sz.
- Lovász Pál. Tiszamentén. — Ism. Vajthó László. Napkelet 555. l.
- Lukács Laura (Hilibi). Enyém. Versek. Berettyóújfalú. 1923. — Ism. ifj. Radványi Sándor. Élet 15. sz.
- Madách Imre. Az Ember tragédiája. Pintér Jenő bevezető tanulmányával. — Ism. P. Napló 31. sz. — bs. Magy. Középiskola 20. l.
- Baros Gyula. Madách nyomai szépirodalmunkban. — Ism. rtm. Napkelet 883. l. — Madách Imre és Veres Pálné. Napkelet 701—704. l.
- Bökényi Dániel. Madách mint nemzeti költő. Nyirvidék 22. sz.
- Brisits Frigyes. Madách világfelfogása és a XIX. század. Élet 23. sz.
- «Éva ruhái.» (Madách-première most negyven éve.) Világ 226. sz.
- Kardos István. Madách és Bessenyei. Nyirvidék 16. sz.
- Moór Gyula. Az Ember Tragédiája jogbölcséleti megvilágításban. Napkelet 615—627. l.
- Móra Ferenc. A nógrádi Bacon. Világ 216. sz. (Bory László.)

(p. á.) *The Tragedy of Humanity*. Világ 204. sz. (Gáspár Bernát Madách angol fordításáról.)

Siklóssy Pál. Az Emberi Tragédiája külföldi színpadokon. EPhK 121—124. l.

Voinovich Géza. Madách művének magyarsága. Bud. Szemle 194. köt. 142—144. l.

Zs. Egy harmincöt éves Madách-fordítás. Élet 23. sz. (Lechner.)

Berzeviczy Albert. Bud. Szemle 156. köt. 136—141. l. — *Berzsenyi Fábán*. Köszeg és vid. 51. sz. — *Pfeifer János*. Uj Aurora 209—215. l. — *Pekár Gyula*. Uj Nemz. 239. sz. — *Pitroff Pál*. Élet 18. sz. — *Rédey Tivadar*. Élet 167—170 l. — *Sebestyén Károly*. P. Napló 16. sz. — *Szász Károly*. Bud. Hirl. 283. sz.

Barcsai Károly. Az Ember Tragédiájáról. Néptan. Lapja 2—3. sz. — *Berzeviczy Albert*. P. Lloyd 228. esti sz. — *Császár Elemér*. Bud. Szemle 194. köt. 161—172 l. — *Négyesy László*. Bud. Hirl. 227. sz. — *Novák Sándor*. Sárospatak 3. sz. és Sárosp. Ref. Lapok 3—4. sz. — *Várdai Béla*. Kath. Szemle 577—597. l.

(Makai E.) *Szántó Kálmán*. Makai Emil. Világ 3. sz.

Mauks Ernő (Farkasfalvi). Estei Beatrice. Regény. — Ism. Bud. Szemle 194. köt. 157. l.

Mécs László. Hajnali harangszó. Ungvár 1923. — Ism. Sík Sándor. Kath. Szemle 632—634. l.

Méray-Horváth Károly. Két primadonna. — Ism. Farkas Zoltán. Szózat 164. sz. — r. r. Uj Nemz. 163. sz.

G. Miklósy Ilona. A színész és leánya. Regény. — Ism. d. Bud. Szemle 194. köt. 153—155. l.

(Mikszáth.) *Gámán Béla*. Egy orvos emlékeiből. (Mikszáth Kálmánról és Beöthy Zsoltról.) Uj Idők 34. sz.

Ompolyi. Mikszáth Kálmán selmechányai diákévei. 8 ór. Ujs. 291. sz.

Pais Dezső. Mikszáth a vesztett illúziók korának írója. Napkelet 870—872 l.

Zsigmond Ferenc. Mikszáth írói egyénisége. Debrecen. — Ism. r. r. Uj Nemz. 175. sz. — Kocsis Lénárd. IK. 33. köt. 250 l. — Zs. Élet 17. sz.

Molnár Ferenc. A vörös malom. Színjáték 2 részben. Először adták a Magyar Szính.-ban okt. 9.

Szini Gyula. A «liliom». Nyugat II. 197—199. l.

Móricz Zsigmond. Egy akol, egy pásztor. — Ism. r. r. Uj Nemz. 152. sz. — Farkas Zoltán. Szózat 164. sz. — Tündéerkert. — Ism. Bud. Szemle 194. köt. 156. l.

Schöppfin Aladár. A Sári bíró felújítása. Nyugat 657—660. l.

Nádass József. Szakadj ki szó! Versek. — Ism. Sándor Imre. Nyugat 717. l.

Ölvedi László versei. — Ism. r. r. Uj Nemz. 146. sz.

(Pákh A.) *Sz. B. Pákh Albert* centenáriuma. Élet 7. sz.

P. Pál Ödön. Fekete váza. — Ism. r. r. Uj Nemz. 146. sz. — Rédey Tivadar. Napkelet 475. l.

(Pap D.) *Halmi Bódog*. Pap Dániel. A Rend 47. sz.

Pekár Gyula. Liliomos asszony. Regény. 2. kiad. — Ism. ai. Uj Nemz. 152. sz.

Pethes Béla. Bujdosók könyve. Esti mesék. — Ism. Zs. Élet 14. sz.

Petőfi, Alessandro. Poesie scelte. 1921. — Ism. Kastner E. Corvina 88. l.

Ascher László. Petőfi és a munkásság. Szocialismus 374—384 l.

Bartók György. Petőfi lelke. — Ism. rtm. Napkelet 672. l.

Berzeviczy Albert. Petőfi politikai költészete. Bud. Szemle 192. köt. 161—169 l.

Il centenario della nascita di Alessandro Petőfi e la «Mattià Corvino». Corvina 85. l.

Dénes Szilárd. Gyulai Pál Petőfi stílusáról. Nyelvőr 81. l.

Drávai János. Petőfi nyelve és költői diktója. Egri Egyh. Közl. 8. sz.

Elekes Imre. Petőfi jelentősége a magyarság és az emberiség szempontjából. Sárospatak 5—8. 10. sz. Külön is. 8-r. (16. l.).

Emődý László. Petőfi-tanulmányok. S.-A.-Ujhely. — *Ism. L. S. IK.* 207. l. — *A. B. Napkelet* 966. l.

Farkas Gyula. Petőfi nagyobb elbeszélő költeményei és forrásai. — *Ism. Szinnyi Ferenc. Napkelet* 879—881 l. — *r. r. Uj Nemz.* 175. sz.

Fehér Géza. Petőfi ünneplése Bulgáriában. *Napkelet* 789—791 l.

Ferenczi Zoltán. Petőfi. — *Ism. Tolnai Vilmos. Századok* 158. l. — *L. S. IK.* 112. l. — *Hartmann János. Napkelet* 161—162 l. — Petőfi Dunavécsein. *Kép. Krón.* 42. sz. — Petőfi történetfelfogása. *Bud. Szemle* 193. köt. 183—191. l.

Gencsy Zoltán. Újabb följegyzések Petőfiről és Szuszikájáról. *Szózat* 291. sz.

Gosztonyi Nándor. Petőfi itthon. *Uj Aurora* 65—69. l.

Hankiss János. Petőfi és a francia költők. *Bud. Szemle* 192 köt. 1—28. l.

Herczeg Ferenc. «Szabadság, szerelem.» *Kisf. Társ. Évf.* 55. köt. 22—29 l.

Horváth János. Petőfi Sándor. — *Ism. Müller Lipót. Ephk.* 86—90 l.

Huttkay Lipót. Petőfi és Tárkányi. *Világ* 152. sz.

Isoz Kálmán. Készül a Petőfi-dalok katalogusa. *Uj Nemz.* 208. sz.

Kastner, Eugenio. Svolgimento e carattere della poesia di Alessandro Petőfi. *Corvina* 26—33. l.

Kéký Lajos. Petőfi. — *Ism. Kiss-Kún József. IK.* 33. köt. 117. l. — *Tolnai Vilmos. Századok* 159. l.

Kozma Andor. Petőfi és Pápa. *Dunántuli Prot. Lap* 12—16. sz.

Köszegi, Ladislao. La grandezza mondiale di Petőfi. *Corvina* 34—44 l.

Kristóf György. Petőfi és Madách. — *Ism. L. S. IK.* 206. l. — *F. Gy. Napkelet* 780. l.

Láczér István. Petőfi két zsidó fordítója. *Mult és Jövő* 197—198 l.

Lakatos Vince. Petőfi és az olaszok. *Nemz. Ujs.* 152. sz.

Márki Sándor. Petőfi a történelemlről. *Századok* 1—16. l.

Nadler István. Diadalmas Petőfi. — *Ism. A. B. Napkelet* 666. l.

Oláh Gábor. Petőfi. — *Ism. K. K. J. IK.* 33. köt. 118. l.

Petőfi-Almanach. — *Ism. Perényi József. M. Művelődés* 25. l.

Radó Antal. Petőfi nyomora. *Érd. Ujs.* 24. sz.

Rédey Tivadar. Petőfi pályája — papiroson. (A Nemzeti Múzeum kiállítás.) *M. Élet* 66—68. l.

Riedl Frigyes. Petőfi Sándor. — *Ism. r. r. Uj Nemz.* 291. sz. — *Hartmann János. Napkelet* 972—976 l. — *Galamb Sándor. Szózat* 268. sz. — *Sikabonyi Antal. Magyarság* 291 sz.

Sikabonyi Antal. Petőfi és Arany. — *Ism. A. B. Napkelet* 966 l.

Surányi Ernő. Petőfi és egyéb költemények. — *Ism. A. B. Napkelet* 666. l.

Szeredai-Gruber Károly. Petőfi Sándor Pozsonyban. *Uj Aurora* 94—105. l.

T. V. Petőfi iskoláztatásához. *Napkelet* 659. l.

Thüring Gusztávné. Petőfi Nyugatmagyarországon. *Köszeg és vid.* 35. sz.

Tordai Anyos. Egri hangok. Jelenet Petőfi életéből. — *Ism. Brisits Frigyes. Élet* 8. sz.

Váth János. Petőfi és az iskola. *Nemzetnevelés* 8. sz.

Vértés József. Petőfi és az egykorú kritika. *Bud. Szemle* 194. köt. 69—74. l.

Widmar Antonio. Sándor Petőfi pensatore. *Corvina* 45—52. l.

Berzeviczy Albert. *Bud. Szemle* 193. köt. 161—168. l. és *Corvina* 7—12. l. — *Castagneto, Principe di.* *Corvina* 13—15 l. — *Dobai János. Uj Aurora* 23—29. l. — *Ferenczi Zoltán. Corvina* 16—25. l. — *Gallerani B. La Vedetta del Danubio* 11—15. l. — *Hatvany Ludwig. P. Lloyd* 146. esti sz. — *Haukinson Frederick. The Anglo-Hung. Rev. III.* 107—113. l. — *Hevesi Andor. Bud. Szemle* 192. köt. 47—64. l. — *Jankovics Marcell. Uj Aurora* 34—47. l. — *Kastner Jenő. Revue d. Études Hongroises*

- 27—35. l. — *Leyrer Máttyás*. Néptan. Lapja 10—11. sz. — *Négyesy László*. Kath. Szemle 3—11. l. — *Szigetvári Iván*. L'echo du Danube 1923. márc.
- Radányi Kálmán**. Neked adom a szívemet. Versek. — Ism. Szira Béla. M. Kultúra 569—571. l. — Rédey Tivadar. Napkelet 473. l.
- Raith Tivadar**. Szezelem, Hare, Hit; Kűzdelem, Halál, Isten; Ölelés keresztje. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet 662—665. l.
- (**Rákosi I.**) *Östör József*. Rákosi Jenőről. Bud. Hirl. 245. sz.
- (**Rákosi V.**) *Fischer Árpád*. Az elnémult harang. Bud. Hirl. 210. sz.
- Gopcsa László*. Apróságok Rákosi Viktor életéből. Kép. Krónika 40. sz.
- Tábori Kornél*. Utolsó látogatás Rákosi Viktornál. Uj Idők 39. sz.
- Alszegehly Zsolt*. 19. és 21. sz. — *bs.* Napkelet 297—299. l. — *Császár Elemér*. Uj Nemz. 209. sz. — *Czékus Géza*. M. Kultúra 621. l. — *Dánielné Lengyel Laura*. Bud. Hirl. 208. sz. — *Halasi Andor*. M. Jövő 213. sz. — *Ignobus*. Nyugat 297—299. l. — *Lőrinczy György*. Bud. Hirl. 208. sz. — *Pakots József*. Világ 209. sz.
- Reményi József**. Jó hinni. Regény. — Ism. Megyeri József. Napkelet 557. l. — Halász Gyula. Nyugat 713—715. l.
- (**Riedl Fr.**) *Hoffmann Mária*. Riedl Frigyesről. — Ism. Lehel István. Nyugat 589. l. — T. V. Napkelet 481—482. l.
- Petrovics Elek*. Megemlékezés Riedl Frigyesről. Kisz. Társ. Évk. 55. köt. 68—70. l. és Napkelet 140—142. l.
- (**Sebők Zs.**) *Molnár Ferenc*. Megemlékezés Sebők Zsigmondról. Kisz. Társ. Évk. 55. köt. 87. l.
- Sipos Domokos**. Istenem, hol vagy? Kolozsvár. — Ism. Bodor Aladár. Élet és irod. 3. sz. — Hartmann János. Napkelet 867—868. l.
- Strém István**. A balatoni gróf. — Ism. G. J. Uj Nemz. 181. sz.
- Surányi Miklós**. A mindenható asszony. Ism. r. r. Uj Nemz. 191. sz. — s. k. P. Lloyd 202. esti sz. — Farkas Zoltán. Szózat 164. és 215. sz. — Zs. Élet 19. sz. — Tarczai György. Kath. Szemle 634. l. — Galamb Sándor. Napkelet 159—160. l.
- Hoványi Béla*. Surányi Miklós. Élet 17. sz. és M. Jövő 268. sz. — *Zoltán Vilmos*. A Rend. 48. sz.
- Szabó László**. Tengeremraj. Versek. 1923. — Ism. Gulyás Sándor. Napkelet. 869. l. — Irredenták. — Ism. Gulyás S. U. o. 870. l.
- (**Szalárdi.**) *Horváth Detre*. Szalárdi János és Siralmas Krónikája. Századok 94—122. l.
- (**Szathmáry I.**) *Szöllőssy Albert*. Szathmáry István. A Rend 53. sz.
- (**Széchenyi I.**) *Frank Antal*. Széchenyi intelmeiről. Néptan. Lapja 46—47. sz.
- Reinel János*. Gróf Széchenyi István jellemnagysága. Uj Aurora 174—189. l.
- Schaffer Károly*. Széchenyi István idegrendszerre. — Ism. Tolnai Vilmos. Napkelet 872—874. l. — Uj. Nemz. 226. sz.
- Váradi József*. Széchenyi István gróf pedagógiai végrendelete. Néptan. Lapja 12—13. sz.
- Varsányi Emil*. Gróf Széchenyi István szerepe a malomiparban. Technika 74—77. l.
- Szegedi István**. Gurul a szív. Regény. — Ism. r. Nemz. Ujs. 244. sz.
- Szegő István és Erg Ágoston**. Vágyak és jajok. Szeged. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet 965. l.
- Székely László**. Isten szeme előtt. — Ism. Vajthó László. Napkelet 555. l.
- Szép Ernő**. Lila akác. Először adták a Renaissance-színházban okt. 30.
- Krády Gyula*. Nyugat II. 504—507. l. — *Lengyel Menyhért*. U. o. 507. l.
- Szilády Áron** ravatalánál. *Szász Károly* beszéde. Kisz. Társ. Évk. 55. köt. 133—134. l.
- Szűts Iván**. Halott már minden. — Ism. r. r. Uj Nemz. 146. sz. Vajthó László. Napkelet 556. l.

(Gr. Teleki J.) *Rácz Lajos*. Gróf Teleki József látogatása Rousseaunál. EPhk. 120—121. l.

Tersánszky I. Jenő. Repülő család. — Ism. Farkas Zoltán. Szózat 164. sz. — Zs. Élet 16. sz. — r. r. Uj Nemz. 163. sz. — Vajthó László. Napkelet 979. l.

(Tessedik.) *Neumann Jenő*. Tessedik Sámuel egy ismeretlen munkája. Szózat 127. sz.

Thomée József. Golgothajárás. — Ism. Sz. B. Élet 8. sz.

(Thúry Z.) *Halmi Bódog*. Thúry Zoltán. A Rend 42 sz.

Tompa László. Északi szél. Versek. — Ism. t. Világ 244. sz. — Zs. Élet 22. sz.

Tompa Mihály. Ismeretlen sírbeszéde Szabolcsvármegyében. Közli ifj. Radványi Sándor. Nyirvidék 6. sz.

Császár Elemér. Tompa Mihály. — Ism. Gáspár Jenő. Uj Nemz. 569. sz.

Gulyás József. Tompa Fekete könyvéhez. IK. 33. köt. 100. l.

Tormay Cécile. Bujdosó könyvének sikere a világ-könyvpiacón. Uj Nemz. 244. sz. (A Revue Universale cikke.)

Tóth Árpád. Örök virágok. — Ism. Vajthó László. Napkelet 659—661. l. K. Élet és Irod. 4. sz.

Tóth József. Fagyos éjszakák mécese. Kecskemét. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet 965. l.

Tóth László. Útravaló. Versek. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet 475. l.

(Tömörkény.) *Szöllősy Alfréd*. Tömörkény István. A Rend 46. sz.

Ujhelyi Nándor. Hogyan gazdagodtam meg én. — Ism. r. r. Uj Nemz. 255. sz.

Urr Ida. Zokogások. — Ism. Vajthó László. Napkelet 556. l.

(Vajda J.) *Rubinyi Mózes*. Vajda János. — Ism. Zsigmond Ferenc IK. 33. köt. 113—115. l.

Szöllősy Alfréd. Vajda János. A Rend 57. sz.

Vargha Gyula. Ködben. — Ism. Zsigmond Ferenc. Napkelet 162—166. l. — Vitézi énekek Thúry Györgyről. Ism. Rédey Tivadar. U. o. 776—778 l.

— rgy. Töredékes jegyzetek Thúry György románcairól. U. o. 778—780. l.

Varságh János. Szélcsend. Versek. 1923. — Ism. Zs. Élet 25. sz.

(Vas Gereben) *bs.* Vas Gereben. Napkelet 682. l. — *Harmatzy-Simon Lóránt*. A Rend 27—29. sz. — *Körössy Henrik*. Néptan. Lapja 18—20. sz.

— *Kelecsényi Gabriella*. Szózat 78. sz.

Sziklay János. Vas Gereben emlékezete. Szt. Istv. Akad. Értes. 1—13. l. — Sziklay J. beszéde a Vas Gereben-ünnepen. U. o. 73. l.

(Váth J.) *Agárdi László*. A Balatonvidék szerelme. M. Kultura 426 | 429. l.

Veér Imre. Balladák 1923. — Ism. Kereszty István. M. Kultura 250—252 l.

(Végvári) *Szöllősy Alfréd*. Végvári. A Rend 34. sz.

Vietórisz József. Orgonazúgás. Versek. Nyiregyháza. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet 963. l.

Vitéz Miklós. Öregesen — rangosan. Egyfelvonásos. Először adták a Nemz. Színházban szept. 21.

Vörösmarty Mihály ismeretlen verse. P. Napló 71. sz. (Sziklasír.) — Cillei és a Hunyadiak. Dráma. Felújították a Nemz. Színházban dec. 6.

Sebestyén, Karl. Vörösmartys historische Tragödie. P. Lloyd 277. regg. sz.

Zilahy Lajos. Jégcsap. Bohózat 3 felv. Először adták a Belvárosi Színházban szept. 15.

Harsányi Zsolt. Zilahy Lajos. Nemz. Ujs. 100. sz.

(Zrinyi M.) *Dobai János*. Zrinyi szelleme. Uj Aurora 141—145. l.

Zsolt Béla. Igaz könyv. Versek. — Ism. Világ 273. sz. — Kosztolányi Dezső. Nyugat II. 666. l.

Összeállította HELLEBRANT ÁRPÁD.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek.*

I. Tudományos művek.

- Angyal Pál: Szociologia. II. kiadás. Pécs, szerző sajátja. N. 8-r. 156 l.
Bergson: Tartam és egyidejűség. Ford. Dienes Valéria. Pantheon. 238 l.
Domanovszky, Alexander: Geschichte Ungarns. München, Rösl. 379 l.
Ferrero: Az ókori civilizáció bukása. Ford. Éber László. Pantheon, 1924. 151 l.
Gaál István: A föld története. Pécs, Danubia, 182 l.
Macaulay: Nagy írók. Ford. Salgó Ernő. Révai, év n. 218 l.
U. az: Tudósok. Ford. Salgó Ernő. Révai, év n. 328 l.
Ranschburg Pál: Az emberi elme, I—II. Pantheon. 278, 270 l.
Schmidt József: A nyelv és a nyelvek. Athenaeum. 238 l.
Sebestyén Károly: A római irodalom kis tükre. Athenaeum, év n. 159 l.
Szekfü Gyula: A magyar állam életrajza. II. kiadás. Dick, év n. 238 l.
Wlassies Gyula: Deák Ferenc. Jogászegylet. N. 8-r. 169 l.

II. Közérdekű művek.

- Dános Árpád: A létminimum kérdése. Athenaeum. 38 l.
Dickens Károly: A régi Anglia. Ford. Szász Béla. Franklin, 1924. N. 8-r. 173 l.
Emerson, Ralph Waldo: Az emberiség képviselői. Ford. Wildner Ödön. Franklin. K. 8-r. 236 l.
Földi Mihály: Hamlet királykisasszony. Athenaeum, év n. 264 l.
Kunos Ignác: Boszporuszi tündérvilág. Athenaeum, év n. 204 l.
Lasz Samu: Tudományos problémák. Légrády, év n. 191 l.
Nádai Pál: Könyv a gyermekről. II. kiadás. Franklin, év n. 192 l.
Nagy József: Egyetem és ideáizmus. Hit és tudás. Pécs, szerző sajátja. K. 8-r. 20 l.

III. Regények és elbeszélések.

- Balzac, Honoré de: A vidéki orvos. Ford. Bartos Zoltán. Franklin, év n. 248 l.
U. az: Nőtlen ember otthona. Ford. Moly Tamás. Franklin, év n. 348 l.
Boutet, Frédéric: A vadember. Julius Pingouin. Ford. ifj. Bókay János. Athenaeum, év n. 195 l.
Csehov Antal: A semmirekellő. A halál árnyai. Ford. Goda Géza. Franklin 192 l.
Dosztojevszky: Emlékiratok a holtak házából. Ford. Szabó Endre. Révai. 331 l.

* A *Budapest*en megjelenteknél a *hely*, az *1923-ban* megjelenteknél az *év*, a 8-r.-űeknél az alak megjelölését elhagytuk.

- Fogazzaro** : Daniele Cortis. Ford. Éber László. Révai, év n. 330 l.
- Jörgensen János** : Dánia nagyasszonya. Ford. Szunyogh Xav. Ferenc. Pallas. 1924. 180 l.
- Loti, Pierre** : Az izlandi halász. Ford. Kováts S. Sándor. Franklin, év n. 208 l.
- Maupassant** : A rózsaleány. Ford. Honti Rezső. Athenaeum. 140 l.
- U. az** : Szép fiú. Ford. Benedek Marcell. Athenaeum. 435 l.
- Molnár Ferenc** : Egy gazdátlan esőnek története. II. kiadás. Franklin, év n. 158 l.
- U. az** : Ketten beszélnek. II. kiadás. Franklin, év n. 206 l.
- Rolland, Romain** : Jean Christophe. VII–VIII. k. Ford. Gyergyai Albert és Zolnai Béla. Athenaeum. 226, 234 l.
- U. az** : Clerambault. Ford. Benedek Marcell. Révai. 242 l.
- Shaw, Bernard** : Cashel Byron mestersége. Ford. Benedek Marcell. Franklin, év n. 258 l.
- Stendhal** : A pártos Certosa. I–II. k. Ford. Benedek Marcell. Révai, év n. 269, 254 l.
- Tersánszky J. Jenő** : Jámor Óska. Pallas, 1924. 71 l.
- Verona, Guido da** : Holnap kezdődik az élet. Ford. Komor Zoltán. Athenaeum, év n. 395 l.
- Wells** : A szerelem és Lewisham úr. Ford. Tonelli Sándor. Lampel, év n. 263 l.
- Zahn Ernő** : Indergand Albin. Ford. Várady Imre. Pallas. 231 l.
- Zola** : Hölgyek öröme. Ford. Benedek Marcell. Révai. 480 l.

IV. Drámák.

- Herczeg Ferenc** : Hét egyfőlvonásos. Singer és Wolfner, 1924. 199 l.
- U. az** : A költő és a halál. Rudnay Gyula képeivel. Singer és Wolfner. 60 l.
- Ibsen Henrik** : Színművei. II. kötet. (Kísértetek — Solness építőmester — Hamlet holnap feltámadunk.) Ford. Hajdu Henrik. Athenaeum. 254 l.
- Molnár Ferenc** : Liliom. II. kiadás. Franklin, év n. K. 8-r. 146 l.
- U. az** : A vörös malom. Franklin, év n. K. 8-r. 214 l.
- Móricz Zsigmond** : Búzakalász. Athenaeum, év n. 114 l.
- Shaw, Bernard** : Barátságos színművek. (Hősök — Candida) Ford. Révész Sándor. Athenaeum, év n. 205 l.
- Szomory Dezső** : Szabóky Zsigmond Rafael. Athenaeum, év n. 126 l.

V. Költemények.

- Dante** : A paradicsom. Ford. Babits Mihály. Révai, év n. 310 l.
- Heltai Jenő** : Versek. Athenaeum. 215 l.
- Szabó Lőrinc** : Kaliban. Athenaeum. 112 l.

Pallas rt. nyomdája Budapest. (Tel.: 5–67). Felelős vezető: Tiringér Károly műszaki igazgató

Az Irodalomtörténeti Közlemények jelen füzetének alapára 3 K.
(Szorzandó a mindenkor szorzószámmal).